

<https://helda.helsinki.fi>

Suuri kertomus, aikalaisdiagnoosi ja sosiaalinen mielikuvitus: Tulkintoja yhteiskuntatieteellisestä globalisaatiokeskustelusta

Ojala, Markus

2007-02-10

Ojala , M 2007 , ' Suuri kertomus, aikalaisdiagnoosi ja sosiaalinen mielikuvitus: Tulkintoja yhteiskuntatieteellisestä globalisaatiokeskustelusta ' . <
<https://helda.helsinki.fi/handle/10138/18198> >

<http://hdl.handle.net/10138/229412>

acceptedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

Suuri kertomus, aikalaisdiagnoosi ja sosiaalinen mielikuvitus

Tulkintoja yhteiskuntatieteellisestä globalisaatiokeskustelusta

Markus Mikael Ojala

Helsingin yliopisto
Valtiotieteellinen tiedekunta
Viestintä
Pro gradu -tutkielma
Tammikuu 2007

SISÄLLYS

1 JOHDANTO.....	3
1.1 Tutkimusongelma ja tutkimuksen tavoitteet.....	4
1.2 Tutkimuksen metodologisista lähtökohdista ja työn rakenne.....	7
2 ASETELMIA GLOBALISAATIOKESKUSTELUN TARKASTELUUN.....	10
2.1 Globalisaatio yhteiskunnallisena ilmiönä.....	11
2.2 Globalisaatio yhteiskuntatutkimuksen teemana.....	14
2.3 Globalisaatio teoreettisena näkökulmana.....	19
2.4 Globalisaatio sosiaalisena konstruktiona.....	23
3 SUURI KERTOMUS.....	28
3.1 Tilallinen narratiivi.....	29
3.2 Yhteiskuntatieteellisen kehityksen huipentuma.....	36
3.3 Kertomus modernisaatiosta.....	42
4 AIKALAISDIAGNOOSI.....	48
4.1 Suurten kertomusten kritiikki.....	49
4.2 Globalisaatio aikalaisdiagnoosina.....	54
4.3 Aikalaisdiagnoosin poliittisuus.....	59
5 SOSIAALINEN MIELIKUVITUS.....	68
5.1 Tutkimus sosiaalisena mielikuvituksena.....	69
5.2 Miten globalisaatio muuttaa akateemista mielikuvitusta.....	74
5.3 Kriittisen mielikuvituksen potentiaali.....	80
6 LOPUKSI.....	88
LÄHTEET.....	95

1 JOHDANTO

Monen muun sekä populaarissa että akateemisessa keskustelussa yleistyneen ajatuksen tavoin globalisaatio tuntuu itsestään selvältä ja yhtä aikaa hyvin epämääräiseltä käsitteeltä. Arkisessa käytössä näennäisen viaton viittaus erilaisten yhteiskunnallisten prosessien ja niiden seurausten maailmanlaajuistumiseen kätkee taakseen valtavan kirjon esioletuksia historiasta, nykyisyydestä ja sosiaalisten suhteiden luonteesta. Käsite ilmentää nykyistä yhteiskunnallista itseymmärrystä, mutta samalla se kietoutuu ajankohtaiseen poliittiseen ja normatiiviseen väittelyyn toivottavasta kehityksen suunnasta niin maailmanpolitiikassa kuin alueellisella, kansallisella ja paikallisellakin tasolla. Yhdistäessään erityiset huolet maailmanlaajuisiin ilmiöihin globalisaatio itse asiassa jo ajatuksena kuvastaa sitä, että kaikenlainen toiminnan tasojen tai tilojen erottelu on yhä keinotekoisempaa. Keskustelu globalisaatiosta on käsitteelle usein annetun arkimerkityksenkin tapaan luonteeltaan potentiaalisesti rajatonta: sen avulla voidaan viitata lähes mihin tahansa ongelmaan millä tahansa elämänalueella.

Niin arkipäiväisessä toiminnassa kuin analyttisessä ajattelussakin asioiden rajaaminen on silti välttämätöntä. Myös globalisaation ymmärtämiseksi on empiirisessä, teoreettisessa ja käsitteellisessä analyysissa luotava erotteluja, luokitteluja ja kehyksiä. Samalla näiden kuviteltujen ja käsitteellisten rajojen häilyvyys ja kyseenalaistettavuus muistuttavat siitä, että kaikki yritykset ajatella tai määrittää ovat vaillinaisia ja edustavat vain yhtä näkökulmaa monimutkaiseen ilmiöön. Yhden totuuden sijaan keskustelussa syntyy useita tulkintoja, eikä mitään lopullista konsensusta näytä ilmaantuvan. Niinpä globalisaation todellisuutta ei voi erottaa sen representaatioista, ja ilmiön tutkimus kääntyy tavalla tai toisella siitä muotoiltujen tulkintojen tai kertomusten tarkasteluksi ja niiden kommentoinniksi.

Yhteiskuntatieteellisen keskustelun teemana ja monitulkintaisena käsitteenä globalisaatio on jatkuvan määrittelyn ja uudelleenmäärittelyn kohteena. Erilaiset merkitykset risteilevät akateemisessa kirjallisuudessa, jolloin sama sana tarkoittaa monille todellista yhteiskunnallista prosessia, toisille teoreettista konstruktia ja on kolmansille vain vallitsevia valtasuhteita oikeuttava ideologinen myytti. Mutta globalisaatiokeskustelussa on kyse paljon muustakin kuin väittelystä erilaisten määrittelyjen analyttisestä pätevyydestä. Kirjallisuudessa kiistellään esimerkiksi siitä, millaisesta näkökulmasta sosiaalista todellisuutta on tarkasteltava, miten tieteelliseen tietoon on suhtauduttava ja mikä on tutkijoiden yhteiskunnallinen tehtävä. Yhteiskuntatieteellinen globalisaatiokeskustelu on tulkittavissa väittelynä, jolla on paitsi analyttinen myös normatiivinen ja poliittinen ulottuvuutensa. Myös tieteellisessä kirjallisuudessa kamppaillaan lopulta hyvän yhteiskunnan määrittelystä.

1.1 Tutkimusongelma ja tutkimuksen tavoitteet

Nämä lähtökohdat mielessä pitäen työn tavoitteena on muotoilla yhdenlainen tulkintakehikko globalisaation analyttiseksi ymmärtämiseksi ja kriittiseksi arvioimiseksi yhteiskuntatieteellisenä tutkimuskenttänä. Tarkoituksena on toisin sanoen pohtia, miten eri tavoin globalisaatiota voidaan tarkastella tieteellisen kirjallisuuden teemana ja teoreettisena lähestymistapana, ja tehdä siten paremmin ymmärrettäväksi käsitteestä käytävää määrittelykamppailua. Tutkielmaa ohjaavana oletuksena on, että tieteellisillä tavoilla mieltää globalisaatio on myös laajempaa merkitystä kollektiivisen maailmankuvan ja sosiaalisen toiminnan kannalta.

Yksinkertaisin tapa luonnehtia globalisaatiota on nähdä se yhteiskunnallisena ilmiönä ja prosessina, jota tiede teoretisoi ja tutkii empiirisesti. Viimeisen parin vuosikymmenen aikana onkin kirjoitettu lukemattomia analyyseja globalisaatiosta niin pitkänä historiallisena prosessina kuin nykymaailmaa ravistelevana murroksena, jossa taloudelliset, poliittiset, kulttuuriset, teknologiset ja monet muut kehityskulut kietoutuvat monimutkaiseksi toisiinsa vaikuttavaksi vyyhdeksi. Yhteiskuntatieteellinen lähestymistapa erilaisiin globalisaatioprosesseihin on luonnollisesti korostanut ilmiöiden sosiaalista luonnetta ja pyrkinyt erottautumaan edukseen esimerkiksi taloustieteellisten tai luonnontieteellisten globalisaatioanalyysien rinnalla. Toisaalta yhteiskuntatieteellisessä keskustelussa ollaan hyvin erimielisiä maailman nykyisen muutoksen merkityksestä. Erilaiset lähtöoletukset sosiaalisen todellisuuden luonteesta ohjaavat erilaisiin tulkintoihin globalisaatiosta, ja samalla käsitteelle annettu merkityssisältö suuntaa yleistä ymmärrystä yhteiskunnasta tietynlaisiin johtopäätöksiin.

Nämä tulkintaerot kertovat siitä, ettei globalisaatio ole ainoastaan ”ulkopuolinen” todellisuus vaan yhtä lailla joukko tutkijoiden muotoilemia kuvauksia maailmasta, toisin sanoen akateemisen keskustelun ”sisäinen” ilmiö. Tutkimuksissa toistuva ajatus maailman muuttumisesta ja sosiaalisen todellisuuden analyttisestä ymmärtämisestä on tärkeä, mutta tätä näkökulmaa ei voi yksin pitää riittävänä vastauksena tutkimusongelmaani. Globalisaatiosta on pikemminkin tullut yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen käyttämä väline, jonka avulla esitetään erilaisia tulkintoja sosiaalisesta muutoksesta. Globalisaation merkitys tutkimuskirjallisuudessa ei siis tyhjene ajatukseen yhteiskunnallisesta ilmiöstä, vaan se pitää ymmärtää myös tieteellisenä konstruktiona.

Lähtöoletuksena työssä onkin, että käsitteet ohjaavat tieteellistä tarkastelua tiettyihin kysymyksenasetteluihin ja tulkintoihin sosiaalisesta todellisuudesta. Näin ne eivät ole neutraaleja apuvälineitä, joilla yhteiskunnallisesta todellisuudesta saadaan objektiivista tietoa, vaan osallistuvat tutkimuskohteensa ja siitä muodostettavan ymmärryksen rakentamiseen. Siksi käsitteistä ja niiden määrittelystä toisaalta jatkuvasti kiistellään. Pyrinkin selvittämään, miten tieteellisten käsitteiden luonne kamppailtuina sosiaalisina konstruktiona näkyy globalisaatiosta käytävässä yhteiskuntatieteellisessä keskustelussa. Tavoitteenani on valottaa tätä väittelyä ja analysoida samalla, miten globalisaatio käsitteenä liittyy erilaisiin argumentteihin yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen luonteesta ja roolista osana yhteiskunnallista muutosta.

Keskeinen työtä ohjaava havainto on, että tieteellisenä konstruktiona globalisaatio kytkeytyy yleisempään keskusteluun yhteiskuntatieteellisestä tutkimuksesta. Maailman nopeaksi koetun muutoksen on usein väitetty edellyttävän yhteiskuntatieteellisten tarkastelutapojen, käytäntöjen ja käsitteiden uudistamista. Muuten tiedeyhteisö on argumentin mukaan vaarassa menettää otteensa sosiaaliseen todellisuuteen ja kykynsä selittää historiallista muutosta. Minua kiinnostaakin erityisesti, millaisia muutoksia tämän analyyttisen ja teoreettisen ajatuksen globalisaatiosta katsotaan edellyttävän sosiaalisten ilmiöiden yhteiskuntatieteellisessä tarkastelussa. On huomattava, että toisten tutkijoiden mielestä globalisaatio ei edellytä tieteellisten lähtöoletusten radikaalia uudelleenarviointia. Lisäksi koko käsitteen analyyttinen mielekkyys on kyseenalaistettu, ja globalisaationäkökulman on myös väitetty merkitsevän tutkimuksen kriittisen potentiaalin heikkenemistä. Samaan aikaan, kun globalisaatiotutkimuksesta puhutaan yhteiskuntatieteellisen analyysin viimeisimpänä edistysaskeleena, toisille se tarkoittaa tieteellisen otteen kirpoamista ilmiöiden sosiaalisesta perustasta tai kritiikitöntä alistumista ajatukseen markkinasuhteiden vääjäämättömästä leviämisestä.

Globalisaatiokeskustelussa käydään toisin sanoen kamppailua siitä, miten yhteiskunnallista todellisuutta pitää tulkita. Hahmottelemassani analyyttisessä kehikossa globalisaatiota ei siten ymmärretä ainoastaan yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen kohteena vaan myös käsitteenä tai tutkimusteemana, jonka kautta tutkijat väittelevät muun muassa siitä, miten sosiaalisia ilmiöitä on tutkittava, millainen on tieteellisen tiedon luonne ja mikä on tutkijoiden yhteiskunnallinen rooli ja vastuu. Tarkoitukseni on lähestyä tieteellistä globalisaatiokeskustelua eri näkökulmista ja eritellä niiden avulla yhteiskuntatieteiden tutkimustavoista ja itseymmärryksestä käytävää määrittelykamppailua.

Tulkitsen globalisaatiota sosiaalisena konstruktiona erityisesti kolmella tavalla. Ensiksi käsite tarjoaa näkökulman yhteiskunnallisen järjestyksen ohella historiaan ja yhteiskuntatieteellisten tarkastelutapojen kehitykseen. Tutkimusaiheena globalisaation kautta kerrotaan tieteellisessä kirjallisuudessa tarinaa yhteiskunnallisten suhteiden rakenteesta ja niiden muutoksesta, ja samalla narratiivi sidotaan osaksi yleistä ja yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen historiaa. Tarkastelen pyrkimyksiä määritellä globalisaatiotutkimusta yhteiskuntatieteellisenä lähestymistapana tieteellisen *suuren kertomuksen* uusintamisena ja pohdin, miten ja millaista narratiivia historiallisesta muutoksesta globalisaatiokäsitteen kautta rakennetaan.

Yhteiskunnallisten suurten kertomusten katsotaan usein liittyvän läheisesti valistuksen perinteeseen, joka on korostanut esimerkiksi edistyksen ja rationaalisuuden kaltaisia ihanteita ja tukeutunut ajatukseen tieteestä totuutena. Tällaiset modernin yhteiskuntatieteen oletukset on kuitenkin kyseenalaistettu viimeisten vuosikymmenten aikana erityisesti postmodernissa tieteenkritiikissä. Kriittinen suhtautuminen tietoon, lineaarisiin edistyskertomuksiin ja länsimaisen maailmankuvan keskeisyyteen näkyy voimakkaasti myös globalisaatiokeskustelussa. Monien tutkijoiden tavoitteena on paitsi ymmärtää yhteiskunnallisia prosesseja myös tiedostaa tieteelliseen tulkintaan liittyvä eettinen vastuu ja osallistua keskusteluun siitä, millaisessa yhteiskunnassa juuri

nyt elämme ja millainen kehitys olisi toivottavaa. Samalla pyrkimyksenä on tuoda esiin tieteellistä tietoa kehystävät lähtöoletukset ja suhteellistaa niiden asemaa objektiivisina totuuksina. Tästä näkökulmasta tulkitsen toiseksi globalisaatiota *aikalaisdiagnoosina* ja mietin, miten globalisaatiotulkintojen poliittisuus ilmenee kirjallisuudessa.

Koska tutkimus on mukana rakentamassa yhteiskunnallista itseymmärrystä, ajatus globalisaatiosta muokkaa osaltaan kollektiivista kuvastoa maailmasta. Tällöin huomio kiinnittyy siihen, miten globalisaatiokäsitteen kautta rajataan yhteiskunnallisia suhteita ja sosiaalista toimintaa. Lähestyn globalisaatiokeskustelua kolmanneksi tällaisena kollektiivisia identiteettejä luovana ja yhteiskunnallista toimintaa ymmärrettäväksi tekevänä *sosiaalisena mielikuvituksena*. Tästä näkökulmasta akateemiset tulkinnat sosiaalisesta muutoksesta näyttäytyvät aina ideologisina siinä mielessä, että yhteiskunnallisten toimijoiden välisten suhteiden määrittely on luonteeltaan normatiivista. Kiinnostavaa ei ole ainoastaan kysyä, millaisia suhteita globalisaatiokäsitteen kautta hahmotellaan, vaan tarkastella myös tutkimuksen roolia sosiaalisen toiminnan kehystämisessä ja puntaroida sen mahdollisuuksia edistää kriittistä ajattelua ja toimintaa valtasuhteiden muuttamiseksi oikeudenmukaisemmiksi.

Tässä työssä on mahdotonta käsitellä tyhjentävästi edellä esiin nostettuja teemoja. Tarkoitukseni on lähinnä hahmotella erilaisia näkökulmia globalisaatiokeskusteluun yhteiskuntatieteellisestä tutkimuksesta käytävänä väittelynä. Samalla pohdin, millaisiin kysymyksenasetteluihin ja tapoihin tulkita todellisuutta käsitteen avulla on pyritty. Sosiaalisen todellisuuden yhteiskuntatieteellistä tulkittamista voidaan ajatella samalla yhteiskuntaan vaikuttamisena, ja tällöin globalisaatiokeskustelu on luonteeltaan normatiivista. Tarkasteltaessa käsitteen ”ideologista” sisältöä tieteellisessä kirjallisuudessa on syytä kuitenkin painottaa, ettei globalisaatiokeskustelussa ole yhtä hyväksyttyä määritelmää ja näkökulmaa ilmiöön. Sen sijaan globalisaatiosta käydään jatkuvaa määrittelykamppailua, jossa erilaiset tulkinnat yhteiskunnallisen muutoksen luonteesta ja sen tutkimisesta sekoittuvat normatiivisiin käsityksiin toivottavasta kehityksestä. Tarkoitukseni ei ole argumentoida tietyn määritelmän puolesta muita analyyttisesti pätevämpänä tai ideologisesti ”oikeaoppisempänä” lähestymistapana. Esittelemällä erilaisia näkökulmia globalisaatioon osallistun kuitenkin myös itse keskusteluun sosiaalisen muutoksen luonteesta ja sen tulkittamisesta.

Niin globalisaatiokäsitteen analyyttisestä hyödyllisyydestä kuin sen ideologisesta haitallisuudestakin käydään siis kiivasta väittelyä. Osa kriittisistä tutkijoista tuomitsee globalisaation vain ylikansallisten markkinavoimien intressejä palvelevia ajattelumalleja ja tutkimusnäkökulmia uusintavana älyllisenä ansana, ja monet vaativat sen korvaamista muilla käsitteillä ja tulkintakehyksillä. Esimerkiksi Hesmondhalgh (2006) on katsonut globalisaation jo hävinneen poliittisen ja akateemisen oikeiston retoriikasta ja huomionut, miten vasemmistonkin keskuudessa ollaan tuomassa uusia käsitteitä agendalle. Oma lähtökohtani tähän keskusteluun on avoin. Vaikka globalisaatiosta puhuminen voidaan aina tulkita käsitteen analyyttisen käytön ja aseman legitimoimiseksi, en itse pyri puolustamaan sitä sen enempää kuin argumentoimaan käsitteestä luopumisen puolesta. On selvää, että yhteiskuntatieteelliset muotitermit ja -näkökulmat

vaihtuvat ajan myötä, mutta toisaalta monet globalisaatiokäsitteen edustamat analyyttiset lähestymistavat ovat itse käsitettä paljon pitkäikäisempiä. Tarkoitukseni globalisaatiokeskustelun tarkastelun kautta onkin tuoda esiin, miten yhteiskuntatutkimuksen suunnasta ja roolista väitellään. Akateemista määrittelykamppailua käydään epäilemättä käsitteestä kuin käsitteestä, mutta globalisaation asema yhtenä viime aikojen laajimmalle levinneistä ja syvimmin eri oppialat läpäisseissä ajatuksista tekee sen tarkastelusta mielestäni erityisen tärkeää.

1.2 Tutkimuksen metodologisista lähtökohdista ja työn rakenne

Tutkielmani pohjaa sosiaalisen konstruktionismin lähtökohtiin tiedon todellisuutta rakentavasta luonteesta. Tutkimusperinne tarkastelee, miten käsitys objektiivisesta todellisuudesta syntyy kielen välityksellä sosiaalisissa prosesseissa, ja miten nämä prosessit samalla luovat ja muovaavat todellisuutta (ks. Berger & Luckmann 1994, 79–80). Konstruktionistinen tulkinta globalisaatiosta olettaa, että vasta idea globalisaatiosta luo sen ”todellisena” ilmiönä ja ohjaa samalla tulkitsemaan sosiaalista todellisuutta tietystä näkökulmasta ja tietyistä taustaoletuksista käsin. Toisaalta, koska tulkinnat globalisaatiosta perustuvat keskenään eriäviin näkökulmiin ja taustaoletuksiin, ei ole olemassa mitään yhtä todellisuutta tai totuutta globalisaatiosta. Sen sijaan on lukematon määrä kilpailevia tulkintoja tai puhetapoja, joista jokainen määrittelee tutkimuskohteensa, globalisaation todellisuuden, omalla tavallaan.

Kieltä ja tieteellisiä käsitteitä tulkitaan tässä työssä siis sosiaalisina konstruktioina, joiden avulla todellisuudelle annetaan merkityksiä mutta joilla ei ole sinänsä mitään ”totuusarvoa”. Asetelma, jossa todellisuus ymmärretään sosiaalisesti rakennetuksi, aiheuttaa samalla haasteita tutkimukselle. Sosiaalisten konstruktioiden tutkiminen yhteiskuntatieteellisesti on mielekästä silloin, kun pyritään erittelemään käsitteiden sosiaalista kontekstia ja yhteiskunnallisia vaikutuksia. Puhetapojen yhteiskunnallisen kontekstin hahmotteleminen edellyttää kuitenkin juuri sellaisia tulkintoja todellisuudesta, joiden totuudellisuuden tai objektiivisen aseman sosiaalinen konstruktionismi kieltää. Kun tarkoituksena on kriittisesti tarkastella, miten käsitteet ja kertomukset muokkaavat ymmärrystä sosiaalisesta todellisuudesta, esimerkiksi historiallista kehitystä ja tieteellisen keskustelun tilaa koskevat väitteet tulevat ongelmallisiksi.

Todellisuutta koskevien väitteiden ja sosiaalisen konstruktionismin lähtökohtien välinen jännite ei ole mitenkään yksinkertaisesti ratkaistavissa. On kuitenkin syytä painottaa, ettei sosiaalinen konstruktionismi sinänsä edellytä ”objektiivisen todellisuuden” olemassaolon kiistämistä, se vain ymmärretään sosiaalisesti ja kielellisesti rakentuneeksi (ks. Berger & Luckmann 1994, 28). Paitsi että käsitteet ja niihin liittyvät esioletukset rakentavat tarkastelemansa kohteen, yhtä lailla ne myös voidaan nähdä osaksi tutkimaansa todellisuutta. Yhteiskunnallisen muutoksen tieteellinen analyysi on aina itsessään sosiaalista toimintaa, jolloin kirjallisuuden tutkiminen on tämän toiminnan eli sosiaalisen todellisuuden tutkimista. Tällöin erilaisista globalisaatiota tarkastelevista näkökulmista esittämäni tulkinnat eivät eroa mitenkään yhteiskunnallista kontekstia koskevista tulkinnoistani:

molemmat ovat osa sitä todellisuutta, jota analysoin omista lähtökohdistani. Tässä mielessä erilaisia normatiivisia tulkintoja, mielikuvituksia ja narratiiveja käsittelevä tutkimukseni on luonteeltaan empiirinen.

Oletan siis, että vaikka käsitteet määrittelevät sosiaalista todellisuutta ja osallistuvat siten sen rakentamiseen, ne ovat toisaalta itse osa tätä todellisuutta ja sen tuottamia. Tieteellisenä konstruktiona globalisaatiolla on historiansa siinä missä niillä ilmiöillä, joihin käsitteellä viitataan. Käsite on toisin sanoen yleistynyt 1980-luvun lopulta lähtien tietyssä yhteiskunnallisessa ja yhteiskuntatieteellisen keskustelun kontekstissa. Historiallista tilannetta ovat luonnehtineet esimerkiksi muutokset kansainvälisen kaupan ja markkinoiden sääntelyssä, taloudellisen tuotannon uudelleenjärjestäytyminen, kylmän sodan päättyminen, kansalaisyhteiskunnan lisääntyvä verkostoituminen yli kansallisten rajojen, monenkeskisten organisaatioiden merkityksen korostuminen sekä toisaalta uudenlaisten sotilaallisten oppien ja käytäntöjen muotoileminen terrorismin vastaisen sodan nimissä. Tieteellisessä keskustelussa on samaan aikaan puhuttu muun muassa postmodernismista, yhteiskuntatieteiden kulttuurisesta käänteestä ja rakenteellisten tarkastelutapojen mielekkyydestä.

Osana tätä kontekstia ajatus globalisaatiosta sekä ilmiönä että analyttisena näkökulmana on vuosien varrella muuttunut yhteiskuntatieteellisessä kirjallisuudessa. Yhden sinänsä karkeasti yleistävän näkemyksen mukaan alkuvaiheen voittopuolisesti markkinakeskeiset, yliampuvat globalisaatiotulkinnat ovat vaihtuneet ensin niiden kieltämiseen ja epäilyyn ja sitten aiempaa kriittisempään, analyttisempaan ja refleksiivisempään otteeseen (ks. Cameron & Palan 2004, 26–28). Kaikessa arveluttavuudessaankin tämä jaksotus viittaa tieteellisen tutkimuksen refleksiiviseen luonteeseen eli siihen, että käsitteitä, menetelmiä ja lähtöoletuksia jatkuvasti kyseenalaistetaan. Samalla vallitsevien globalisaatiotulkintojen muutos heijastaa myös niitä vaihtelevia tavoitteita ja intressejä, joiden kautta sosiaalista todellisuutta tehdään ymmärrettäväksi. Muuttuvassa historiallisessa ja akateemisessa kontekstissa käytävä väittely globalisaation yhteiskuntatieteellisestä tulkitsemisesta kytkeytyy laajempaan kamppailuun yhteiskunnallisen muutoksen määrittelystä, toivottavasta kehityksestä sekä yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen roolista tässä muutoksessa.

Havainnot valtavirran muuttuvista globalisaatiotulkintoista osoittavat yhteiskuntatieteellisen maailmankuvan elävän jatkuvasti. Niinpä käsiteanalyttinen tutkielmani on lopulta luonteeltaan metodologinen. Ajatus metodologiasta viittaa siihen, että ”todellisuus” muuttuu tutkimuksellisen lähestymistavan vaihtuessa (Saukko 2003, 9). Varsinaisen globalisaatiokäsitteen teoreettisen tai diskursiivisen erittelyn sijaan esitänkin vaihtoehtoisia lähestymistapoja kirjallisuuteen ja pohdin, miten erilaiset globalisaatiotulkinnat johtavat hyvin erisuuntaisiin päätelmiin yhteiskunnallisesta muutoksesta. Samalla sosiaalista todellisuutta analysoiviin tieteellisiin lähestymistapoihin liittyy sekä tietoa ja todellisuutta koskevia oletuksia että poliittisia ihanteita. Niinpä yksi työn taustalla kulkevista teemoista on, kuinka yhteiskunnallinen muutos, tieteelliset kertomukset ja ideologiset taustaoletukset monimutkaisesti kietoutuvat toisiinsa.

Omat tulkintani globalisaatiokirjallisuudesta yhteiskuntatieteellisenä suurena kertomuksena, aikalaisdiagnoosina ja sosiaalisena mielikuvituksena ovat samalla tavoin yhdenlaista ”tutkimustodellisuutta” luovia ja tiettyjä päämääriä palvelevia sosiaalisia konstruktioita. Tavallaan ne ovat muotoutuneet melko sattumanvaraisesti ja kuin itsestään: perehtyessäni globalisaatiosta sekä ilmiönä että käsitteenä käytävään yhteiskuntatieteelliseen keskusteluun huomasin vähitellen, että kirjallisuudessa viitataan monesti globalisaatioon uudenlaista yhteiskunnallista järjestystä ja historiallista kehitystä teoretisoivana näkökulmana tai tieteellisenä narratiivina mutta myös sosiaalisia suhteita aktiivisesti uudelleen muotoilevana poliittisena ja ideologisena välineenä. Ajatuksina suuri kertomus, aikalaisdiagnoosi ja sosiaalinen mielikuva alkoivat tuntua hyviltä tavoilta kiteyttää nämä havainnot. Toisaalta muotoilemieni tulkintojen taustalla on tarve esittää globalisaatio kiisteltynä tieteellisenä ajatusrakennelmana ja osoittaa, että yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen liittyvä poliittinen ja moraalinen vastuu kietoutuu myös käsitteiden määrittelyyn ja niiden taakse kätkeytyviin taustaoletuksiin sosiaalisen todellisuuden luonteesta. Työtä kehystää ihanne tieteestä yhteiskunnallisen kamppailun välineenä, ja sitä leimaa toive löytää tapoja, joilla tutkimus voisi edistää oikeudenmukaisempien sosiaalisten suhteiden toteutumista.

Tutkielma etenee siten, että seuraavassa luvussa esittelen lyhyesti yhteiskuntatieteellistä keskustelua globalisaatiosta ja erilaisia tapoja jäsentää problematiikkaa. Samalla pyrin tarkentamaan omaa sosiaalisen konstruktionismin lähtökohdista ponnistavaa näkökulmaani aihepiiriin. Kolmannessa luvussa tulkiten globalisaatiota akateemisena suurena kertomuksena ja analysoin, miten käsitteen kautta kirjoitetaan uudelleen kertomusta yhteiskunnasta, historiasta ja tieteellisestä tutkimuksesta. Seuraavaksi esitän luvussa neljä ajatuksen globalisaatiosta aikalaisdiagnoosina ja pohdin, miten globalisaatiotutkimus on luonteeltaan poliittista. Viidennessä luvussa käsitelen kysymystä globalisaatiokäsitteen ideologisuudesta tulkitsemalla tutkimusta sosiaalisena mielikuvituksena.

2 ASETELMIA GLOBALISAATIOKESKUSTELUN TARKASTELUUN

Näkökulmien ja oppialojen moninaisuuden vuoksi katsaus globalisaatiokeskusteluun on tuomittu melko sattumanvaraiseksi ja väistämättä vaillinaiseksi yritykseksi. Pyrkimystä jonkinlaiseen koherenttiin esitykseen voidaan pitää jopa harhaanjohtavana, sillä mitään yhtä tematiikkaa tai tietyn kysymyksen ympärille kietoutunutta keskustelua ei kirjallisuudesta ilmaannu. Tässä mielessä globalisaatiotutkimuksen esittelemine on kuin eritteli yhteiskuntatieteellistä tutkimusta yleensä: teemojen ja lähestymistapojen moninaisuus on käytännössä rajaton. Sen sijaan, että kahlaisin läpi eri oppialojen globalisaatiotutkimusta, keskityinkin tässä luvussa lähinnä jäsentämään erilaisia tapoja ymmärtää globalisaatio yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen kohteena. Samalla paneudun työni kannalta keskeisiin asioihin ja pyrin tuomaan esiin globalisaation ristiriitaisena ja kamppailtuna käsitteenä.

Lähestyn yhteiskuntatieteellistä globalisaatiokirjallisuutta neljästä näkökulmasta. Aloitan ajatuksella globalisaatiosta sosiaalisena ilmiönä ja katsastan lyhyesti, millaisiin yhteiskunnallisiin muutoksiin käsitteellä usein viitataan. Jatkossa tarkastelen globalisaatiota yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen teemana ja esittelen näkemyksiä sen asemasta yhteiskuntatieteissä. Seuraavaksi jäsenän globalisaatiota tarkemmin teoreettisena näkökulmana yhteiskunnallisten ilmiöiden tutkimukseen. Luvun lopuksi syvennän jo johdannossa esittämäni näkökulmaa globalisaatiosta tieteellisenä konstruktiona ja pyrin samalla tarkentamaan oman työni lähtökohtia globalisaation tulkitsemiseksi yhteiskuntatieteellisen keskustelun teemana.

On syytä huomioda, että globalisaatiotulkintoihin vaikuttaa oleellisesti se kulttuurinen ja yhteiskunnallinen konteksti, jossa ilmiötä tutkitaan. Ajatus globalisaatiosta onkin levinnyt laajalle ja käytännössä maailman kaikkiin suuriin kieliin (Scholte 2002, 4). Tästä huolimatta oma tarkasteluni rajoittuu liki yksinomaan anglosaksiseen kirjallisuuteen, ja sitä leimaa siten väistämättä tietty länsimaiskeskeisyys. Muunkielisen tutkimuksen poissaolo vaikuttaa epäsuorasti tekemiini valintoihin ja painotuksiin, ja samalla työssä jää mahdollisesti huomioimatta monia olennaisia kysymyksenasetteluja. Koska sosiaaliseen konstruktionismiin pohjaava lähtöoletukseni käsitteiden todellisuutta rakentavasta luonteesta ei kuitenkaan ole kieli- tai kulttuurispesifi, en ole katsonut tarpeelliseksi jatkuvasti korostaa tulkitsevani anglosaksista tai edes länsimaista globalisaatiokirjallisuutta vaan viittaan yleisemmin yhteiskuntatieteelliseen keskusteluun. Jatkossa esitettäviä havaintoja, jaotteluja ja tulkintoja on silti syytä pitää lähinnä englanninkielistä globalisaatiokeskustelua koskevinä, ja niiden yleispätevyyteen kannattaa suhtautua varauksella.

2.1 Globalisaatio yhteiskunnallisena ilmiönä

Tieteellisillä oppialoilla on taipumus määritellä globalisaatio omien käsitteidensä ja tutkimuskohteidensa kautta, ja tutkimusalojen sisälläkin ilmiö näyttäytyy usein moniulotteisena prosessina. Esimerkiksi kulttuurintutkimuksessa voidaan tarkastella ainakin kulttuurin tuotannon, jakelun tai kulutuksen globalisaatiota (Street 1997, 77). Tällöin yksi tutkija voi puhua ilmiöstä ylikansallisten mediatyhtiöiden rakenteellisen määräysvallan kasvuna kulttuurin tuotannossa, kun se toiselle merkitsee kuluttajien makujen ja identiteettien samankaltaistumista tai erilaistumista. Määritelmien moninaisuus onkin osoitus siitä, että sanana itse globalisaatio on merkitykseltään melko tyhjä. Se viittaa itsessään ainoastaan ”maapalloistumiseen” mutta edellyttää analyttisessä käytössä lisämääreitä kertomaan, mikä on tulossa maailmanlaajuiseksi.

Ajatuksena globalisaatio on dynaaminen eli se viittaa (keskeneräiseen) prosessiin. Niinpä kauppaa ja tuotantoa ei ole *vielä* täysin vapautettu kansallisista rajoituksista, kaikista maailman ihmisistä ei ole vielä tullut tuottajia ja kuluttajia yhteisillä markkinoilla, länsimaiset ihmisoikeudet eivät ole vielä toteutuneet kaikkialla maailmassa ja niin edelleen.¹ Tällainen tapahtumien eteneminen on usein helpointa ilmaista määrällisenä muutoksena: viestintä ja matkustaminen nopeutuvat, alueiden välinen kauppa kasvaa, rajat ylittävä toiminta lisääntyy ja paikallisten sosiaalisten suhteiden merkitys vähenee. Esimerkiksi Heldille ym. (1999, 15) globalisaatio merkitsee alueiden välisen vuorovaikutuksen laajentumista, intensivoitumista ja nopeutumista. Nykyinen globalisaatioprosessien eteneminen koetaan ennennäkemättömän nopeaksi ja voimakkaaksi. Toisaalta, koska alueiden välistä politiikkaa, kauppaa ja muuta vuorovaikutusta on ollut aina, nykyinen muutos ei välttämättä edusta mitään radikaalia murrosta aiempaan kehitykseen vaan voi pikemminkin olla sille luontevaa jatkoa.

Kun globalisaatiossa korostetaan määrällistä muutosta, käsite näyttäisi siis viittaavan jatkuvuuteen. Globalisaation ymmärtämisen tällaisena pitkänä historiallisena prosessina ei kuitenkaan tarvitse tarkoittaa ajatusta lineaarisesti etenevästä kehityksestä. Maailmanhistoriassa voidaan erotella erilaisia kausia, jolloin alueiden välinen vuorovaikutus on lisääntynyt nopeasti, ja toisaalta kehityksen on toisina aikoina nähty kääntyneen ”takaisinpäin”. Held ym. (1999, 415–418) tulkitsevat esimoderneja imperiumeja ja sivilisaatioita juuri varhaisina globalisaation muotoina, ja niiden hajoamisen voidaan siten katsoa johtaneen vaiheeseen, jolloin alueiden välinen taloudellinen, kulttuurinen ja sotilaallinen vuorovaikutus väliaikaisesti väheni. Lähempänä tätä päivää globalisaatiokehityksen on usein todettu kiihtyneen viimeksi 1870–1914, jolloin maailmanmarkkinat laajenivat, kansainvälinen kauppa kasvoi nopeasti ja liikenne- ja viestintäteknikka ”kutistivat” maapalloa (mt., 155–157; Robertson 2001, 460). Maailmansotien aikana kansainvälinen kauppa ja muut yhteydet surkastuivat mutta alkoivat sitten jälleen lisääntyä 1950-luvulta lähtien. Jos Held ym. (1999, 26) katsovat nykyisen globalisaatiovaiheen alkaneen toisen maailmansodan jälkeen, toiset korostavat 1970-luvulta lähtien kiihtynyttä tieto- ja

¹ Kiistelyä käydään tietysti siitä, mihin suuntaan globalisaatioprosessit itse asiassa etenevät. Täydellistyvätkö globaalit markkinat vai jättävätkö ne pikemminkin syrjään yhä suuremman osan kulutuskyvytöntä väestöä? Yleistykö kansanvalta vai ovatko nimenomaan demokratian vastaiset voimat globalisoitumassa?

viestintäteknologian kehitystä, kapitalismin uudelleenjärjestymistä, maailmankaupan vapauttamista ja markkinoiden integroitumista ratkaisevina virstanpylväinä (Castells 2000; Robinson 2004; Hardt & Negri 2005). On myös niitä, joille globalisaatio kristalloitui vasta 1990-luvulla, kun sosialismin romahdus teki maailmasta lopullisesti yhtenäisen talousalueen ja rikkoi kaksinapaisen geopoliittisen järjestyksen (Robertson 2001, 461; ks. myös Rosenberg 2005).

Globalisaation vaiheistamisessa ja etenkin sen nykyvaiheen alkupisteen asettamisessa törmätäänkin ilmiön määrittelyn monimutkaisuuteen. Usein globalisaatiokirjallisuudessa aika ensimmäisestä maailmansodasta aina 1970-luvulle asti näyttäytyy leimallisesti kansallisen kehityksen vaiheena, jolloin valtiot voimakkaasti sääntelivät kansantaloutta ja kaikkea rajojen yli kulkevaa rahan, tavaroiden, symbolien ja ihmisten virtaa. Sitten aloitettu virtojen vapauttaminen merkitsee vastaavasti tällaisen alueellisuuden purkautumista tai ainakin uutta alueellistumisen logiikkaa entistä suurempiin yksiköihin, kuten EU, NAFTA, APEC ja Afrikan Unioni (Held ym. 1999, 430; Castells 2000, 110–111; Scholte 2002, 25). Viime vuosikymmenten aikana alkaneena ilmiönä globalisaatio asettuu näin vastakohdaksi kansalliselle suvereenisuudelle ja osoittaa suurta murrosta maailmanhistoriassa: kansallisvaltion hidasta rapautumista sosiaalisen, taloudellisen ja poliittisen järjestäytymisen periaatteena (Rosenberg 2005, 15–17). Toisille kuitenkin juuri Westfalenin rauhasta 1600-luvulla alkunsa saanut ja sittemmin käytännössä maailmanlaajuisiksi levinnyt suvereenien valtioiden muodostama kansainvälinen järjestelmä on osoitus globalisaatiosta eli yhdenmukaisen institutionaalisen rakenteen asettamisesta kaikkialle maailmaan (ks. esim. Robertson 1992, 58; Lechner & Boli 2005, 10–11). Tästä näkökulmasta nykykehitys ei vaikuta yhtä mullistavalta vaan merkitsee lähinnä näiden institutionaalisten mallien ja globaalin järjestyksen uudelleenmuotoilua. Näkökulma siis ratkaisee, miten globalisaatiota ja sen vaiheita milloinkin ajoitetaan.

Globalisaation ymmärtämistä kulloinkin tarkasteltavassa kontekstissa helpottaa usein, kun ajattelee prosessin lopputulosta eli täysin globalisoitunutta maailmaa. Watersille (2001, 5) globalisaation hypoteettinen lopputulos tarkoittaa yhtä maailmanlaajuista yhteiskuntaa ja kulttuuria, joka on rajaton ja jossa fyysisellä etäisyydellä ei ole vaikutusta sosiaalisiin suhteisiin. Itse globalisaatio on siten kehitys, jossa etäisyydet ja maantieteelliset rajat menettävät merkitystään sosiaalisten suhteiden määrittelijöinä ja jossa yhteiskunnat ja kulttuurit sekoittuvat yhdeksi, vaikkakin erittäin erilaistuneeksi ja abstraktiksi, kokonaisuudeksi. Toisaalta globalisaation voi ymmärtää osana tilallista jatkumoa, jonka toisessa päässä on paikallinen (*local*) ja toisessa maailmanlaajuinen (*global*) (ks. Held ym. 1999, 15). Globaali voi olla esimerkiksi ilmiö (esim. kaupankäynti), instituutio (kapitalismi), prosessi (tavaramuotoistuminen), toimija (kuluttaja) tai tapahtuma (valuuttatransaktio), sillä kaikilla näillä on ainakin mahdollisesti maailmanlaajuisia seurauksia. Niinpä globalisaatio viittaa tässä yhteydessä siihen, miten toiminnan globaali järjestäminen, tai ”globaalina oleminen” yleistyy ja työntyy yhä uusille elämäntilanteille, jotka aikaisemmin rajautuivat maantieteellisesti suppeammin (ks. Scholte 2002, 14).

Siinä missä paikallinen hahmotetaan yleensä konkreettisesti, globaalisuus on kuitenkin väistämättä melko abstrakti olomuoto tai asiointi. Toiminta, tai ainakin yksittäinen toimija, on aina sidottu tiettyyn paikkaan ja siten käsinkosketeltavissa, mutta globaali on hahmotettavissa vain ajatuksen tasolla. Niinpä ”globaalina oleminen” on ennen kaikkea refleksiivinen tila, jossa toiminnan vaikutteet ja vaikutukset ymmärretään maailmanlaajuisina (Robertson 1992, 132). Globalisaatio voidaan siten mieltää yksilön tai kollektiivisen toimijan uudenaikaisena tapana tarkastella omaa olemassaoloaan, millä puolestaan on vaikutuksia hänen toiminnalleen. Näin tulkittuna käsite viittaa erityisesti laadulliseen muutokseen, joka tapahtuu toimijoiden tietoisuudessa ja identiteeteissä ja joka johtaa uudenlaiseen toiminnan logiikkaan. Kun näkökulmaa laadulliseen muutokseen sitten laajennetaan, globalisaatiolla voidaan tarkoittaa myös prosessia, jossa koko yhteiskunta järjestyy uudella tavalla sosiaalisen toiminnan logiikan muuttuessa. Tähän viittaa esimerkiksi Castellsin (2000) näkemys verkostoyhteiskunnasta, jossa taloudellisen, poliittisen ja kulttuurisen vallan kannalta keskeisimmät sosiaalisen toiminnan muodot keskittyvät globaaleihin verkostoihin.

Nämä erilaiset näkökulmat globalisaatioon määrällisenä muutoksena, lokaalin ja globaalin välisessä jatkumossa etenevänä prosessina sekä sosiaalisen identiteetin ja yhteiskunnallisen järjestyksen muutoksena esiintyvät usein yhdessä. Esimerkiksi Held ym. (1999, 430) sekoittavat omassa globalisaatiotulkinnassaan kaikkia edellä mainittuja piirteitä katsoessaan nykyisen kehityksen eroavan kaikista aiemmista globalisaatiovaiheista muun muassa ennennäkemättömän keskinäisyhteyksien kasvun ja nopeutumisen, maailmanlaajuisen taloudellisen, poliittisen ja sosiaalisen organisaation yleistymisen sekä kehittyvän globaalin tietoisuuden ansiosta. Siten erilaiset globalisaatiotulkinnat eivät ole välttämättä toisilleen ristiriitaisia vaan päinvastoin mahdollisesti edellyttävät toinen toistaan. Globalisaation eri puolten korostaminen ja muutosten ymmärtäminen erilaisista näkökulmista saattavat kuitenkin johtaa hyvinkin erisuuntaisiin päätelmiin ja käsityksiin prosessien taustalla vaikuttavista tekijöistä ja toisaalta niiden seurauksista. Ilmiön ymmärtäminen ennen kaikkea määrällisenä muutoksena painottaa helposti teknologisen ja taloudellisen kehityksen merkitystä prosessia eteenpäin ajavana voimana, kun taas esimerkiksi globalisaation refleksiivistä puolta tähdentävät tulkinnat liittyvät luontevasti kulttuurisiin selitysmalleihin.

Yhteiskuntatieteellistä globalisaatiokirjallisuutta jäsennetään usein ryhmittelemällä erilaiset näkökulmat talouden, politiikan ja kulttuurin sfääreihin ja esittelemällä, miten globalisaation on katsottu ilmenevän näillä enemmän tai vähemmän autonomisiksi miellettyillä yhteiskunnan osaluilla. Vaikka globalisaatioanalyysien yhteydessä painotetaan mielellään monitieteisten lähestymistapojen tärkeyttä, monesti tutkimusta siis lähestytään turvallisesti perinteisten oppialarajojen ja niille luontaisten kysymyksenasettelujen kautta. Talouden globalisaatiosta käytävässä keskustelussa keskeisiä ongelmia ja kiistanaiheita ovat esimerkiksi, kuinka integroitunut maailmantalous oikeasti on, onko kyseessä pikemminkin tiettyjen alueiden välinen kuin aidosti globaali integraatio tai miten markkinoiden ja tuotannon maailmanlaajuistuminen vaikuttaa kansainväliseen työnjakoon ja taloudellisen hyvinvoinnin jakautumiseen. Poliittisen

globalisaation tarkasteluissa on usein kyse jo edellä mainitusta kansallisvaltion suvereniteetin kohtalosta, ei-valtiollisten toimijoiden, kuten kansainvälisten organisaatioiden ja kansalaisjärjestöjen, roolista vallankäyttäjinä sekä monenkeskisen globaalihallinnan merkityksestä. Kulttuurisen globalisaation analyyseissa väitellään monesti siitä, tarkoittaako globalisaatio kulttuurien samankaltaistumista, erilaistumista vai molempia yhtä aikaa, miten käy kansallisten identiteettien ja johtaako maailmanlaajuisen vuorovaikutuksen kasvu monikulttuuriseen harmoniaan vai kulttuurien yhteentörmäykseen. (Ks. esim. Held ym. 1999; Waters 2001.)

Globalisaatioilmiöiden jakaminen siististi omiksi osa-alueikseen ei tosiasiaassa ole aivan näin yksiulotteista, vaan käytännön analyyseissa yhteiskunnallisen toiminnan ulottuvuudet sekoittuvat. Niinpä esimerkiksi kulttuurin globalisaatiotarkasteluissa painotetaan usein monikansallisten media-yhtiöiden taloudellisen vallan roolia ja muistutetaan toisaalta myös kansallisten poliittisten ja institutionaalisten päätösten merkityksestä kansainvälisten mediavirtojen vapauttamisessa tai rajoittamisessa (ks. esim. Herman & McChesney 1997; Street 1997). Samoin keskustelussa poliittisesta globalisaatiosta juuri tuotannon ja markkinoiden muuttumisen toimintalogiikaltaan maailmanlaajuisiksi katsotaan monesti lisäävän talouselämän toimijoiden valtaa suhteessa kansallisvaltioihin ja rajoittavan näiden poliittisten ratkaisuvaihtoehtojen kenttää (Korten 1997; Held ym. 1999, 276–278). Mutta yhtä lailla myös talouden globalisaatioanalyyseissä voidaan korostaa vaikkapa kulttuuristen tekijöiden tärkeyttä, sillä yhtäältä uusi ”informaatiotalous” merkitsee yhä enemmän kulttuuristen symbolien tuottamista ja toisaalta esimerkiksi tuotannon organisaatioissa aasialaisten verkostojen ja joustavien toimintamallien yleistymistä ei välttämättä pystytty tyydyttävästi selittämään ilman kulttuurisia näkökohtia (ks. Castells 2000, 205; Waters 2001, 78–83; Hardt & Negri 2005a, 334).

2.2 Globalisaatio yhteiskuntatutkimuksen teemana

Globalisaatiokeskustelulle on vaikea määrittää selkeää alkupistettä, mutta analyyttisenä käsitteenä globalisaation katsotaan yleensä ilmestyneen yhteiskuntatieteiden agendalle 1980-luvun puoliväliin mennessä ja yleistyneen niin talouden ja kansainvälisten suhteiden tutkimuksessa kuin sosiologiassakin vuosikymmenen loppua kohti. Sanana globaaliin (*global*) tai globalisoituneeseen (*globalized*) ”maailmanlaajuisen” merkityksessä on toki viitattu jo 1800-luvun lopulta lähtien, ja tätä ennenkin globaalista on puhuttu englannin kielessä ilman maantieteellistä merkitystä ”kaikkien osien summana”. Lisäksi käsitys maapallosta pyöreänä planeettana (*globe*) muotoutui luonnollisesti vielä vuosisatoja aiemmin. Ideana globalisaatio liitetäänkin usein vuosisataiseen historialliseen kehitykseen, jossa tietoisuus kansojen keskinäisriippuvuudesta sekä maailmasta ”yhtenä paikkana” on lisääntynyt, ja näin käsite yhdistetään sellaisiin valistuksen korostamiin ajatuksiin ja ihanteisiin kuin ihmiskunta tai universaali. Toisen maailmansodan jälkeen lukuisten tapahtumien ja kehityskulkujen, kuten siirtomaavallan purkautumisen, kylmän sodan ja ydinaseuhkan, 1960-luvun sosiaalisen kuohunnan, kokemuksen pahenevista ympäristöongelmista sekä informaatiovirtojen kasvun, on nähty entisestään voimistaneen globaalia tietoisuutta. 1990-

luvulla ajatus globalisaatiosta yhdistyi kylmän sodan jälkeiseen muutokseen ja sillä alettiin viitata uuteen tilanteeseen maailmanhistoriassa. (Robertson 1992, 8–9, 58–59; Kilminster 1997, 257; Shaw 2000, 229; Waters 2001, 2; Scholte 2002, 4–5.)

Toisaalta globalisaatiokäsitteen tulemisesta yhteiskunnalliseen analyysiin on esitetty myös kriittisempiä näkemyksiä. Waterman (1999, 357–358) huomauttaa, että liiketalous ja sitä käsittelevä tietokirjallisuus visioivat verkostojen, informaatiotalouden ja globalisaation kaltaisia tulevaisuuden ”megatrendejä” jo 1980-luvun alussa mutta vasemmistolaisesti suuntautunut yhteiskunta-analyysi omaksui ne vasta sosialismin romahdettua. Tällöin globalisaatio alkoi osittain jatkaa ja osittain se korvasi perinteisiä kriittisiä näkökulmia kapitalismiin ja maailman rakenteelliseen epätasa-arvoisuuteen, joihin oli viitattu esimerkiksi imperialismin tai uuden kansainvälisen työnjaon käsitteillä. Sen sijaan, että akateeminen globalisaatiokeskustelu vain heijastaisi edellä kuvatulla tavalla yleistyvää globaalia tietoisuutta koko ihmiskunnan kohtalonyhteydestä, yhteiskuntatieteiden on siis katsottu omaksuneen käsitteen yritysmaailmasta ja liike-elämän tutkimuksista. Watermania mukaillen voidaankin kärjistää, että liiketalouden liberalistisista utopioista on vakiintuessaan tullut analyyttisesti käypiä tapoja ymmärtää nykyistä muutosta myös kriittisemmin bisnesmaailmaan suhtautuville yhteiskuntatutkijoille.

Tematiikkana globalisaatio ei ole ollut englanninkielisen tutkimuksen yksinoikeus. Raumolin (1999, 3–4) muistuttaa, että ranskalaisessa poliittisen talouden tutkimuksessa puhuttiin maailmantaloudesta ja maapalloistumisesta (*mondialisation*) jo 1960-luvulla, ja Le Roy Ladurie käytti muun muassa kulkutautien historiaa käsittelevässä työssään globalisaation käsitettä kuvaamaan taudinaiheuttajien maailmanlaajuisista leviämistä. Ranskalaisille tutkijoille globalisaatio olikin Raumolinin mukaan alusta asti kapeaa talousajattelua laajempi näkökulma maailmaan kokonaisvaltaisena järjestelmänä ja on pysynyt sellaisena myös sen jälkeen, kun käsitteestä tuli tieteellisen ja populaarin keskustelun muotitermi. Niinpä ranskalaista akateemista ja poliittista suhtautumista globalisaatioon sekä ilmiönä että analyyttisenä käsitteenä on usein pidetty lähtökohtaisesti anglosaksista keskustelua kriittisempänä (ks. esim. Robertson 2001, 459–460).

Ranskalaisen poliittisen talouden lisäksi globalisaatiotutkimuksen varhaisempia muotoja voi löytää myös monilta muilta aloilta. Robertsonin (1992, 62–63) mukaan akateeminen huomio kansainvälisiä ilmiöitä kohtaan lisääntyi jo 1950-luvulta lähtien, kun kapeasti kansallisen näkökulman sijaan alettiin esittää universaalimpia yhteiskunta-analyyseja erityisesti modernisaation ja kehityksen käsitteiden kautta. Toisaalta kansainvälisten suhteiden tutkijat alkoivat 1970-luvulla kiinnittää huomiota siihen, miten poliittista toimintaa esiintyi valtioiden välisen tason ohella entistä enemmän myös ylikansallisella kentällä. Tällöin kansallisvaltion aseman geopolittisena toimijana nähtiin alkavan suhteellistua, ja kansainvälisissä suhteissa esitettiin nykyisessä globalisaatiokeskustelussakin yleinen ajatus kansainvälisen poliittisen kehityksen ”dualismista”: valtioiden suvereniteetti säilyy, vaikka ne menettävät osan toimivallastaan (Waters 2001, 12).

Kriittisessä tutkimuksessa kulttuurisen imperialismien teorioita on pidetty yksinä varhaisimmista kulttuurisen globalisaation teorioista (Tomlinson 1999, 80), ja sama pätee ainakin osittain myös taloudellisen imperialismien näkökulmiin. Yhdenlainen variaatio jälkimmäisistä onkin 1970-luvulla muotoiltu marxilainen maailmanjärjestelmäteoria, jossa modernin ajan historiaa tarkastellaan kapitalismin laajenemisen näkökulmasta. Tällöin maailmanhistoriaa ei siis selitetä ensisijaisesti kansallisvaltioista käsin vaan analyysin lähtökohtana on taloudellisen tuotantotavan sisäinen logiikka. Maailmanjärjestelmäteoriasta on sanottu, että siinä kiteytyivät monet globalisaation käsitteeseen myöhemmin liitettävät luonnehdinnat, joissa huomioidaan sen läheinen suhde kapitalismin leviämiseen, modernisaatioon ja kansallisvaltioiden muotoutumiseen (ks. Waters 2001, 13).

Imperialismin ja maailmanjärjestelmäteorian lisäksi myös toisenlaisten marxilaisen tutkimusperinteen näkökulmien voi katsoa olevan lähellä globalisaatiolähtökohtia. Erityisesti viestinnän oppihistoriassa merkittävä Innis loi 1950-luvun alussa teorian viestintävälineiden tila- ja aikapainottuneisuudesta, joka määrittää ”historiallisten imperiumien” luonnetta (ks. Innis 1972). Maailmanhistorian kehitystä ei teoriassa tarkasteltu ensisijaisesti poliittisen organisaation vaan keskeisten viestintävälineiden ja niiden ”rajattoman” luonteen näkökulmasta, jolloin tiedon hallinnasta, siirrosta ja säilytyksestä tuli yhteiskunnallista kehitystä ja vallan jakautumista ohjaava ilmiö. Innisin jälkeen McLuhan kehitteli edellisen ajatuksia viestintävälineiden aikaa ja tilaa ylittävistä luonteesta ja muotoili klassisen kuvauksen sähköisen joukkoviestinnän, erityisesti television, muodostamasta ”maailmankylästä”, joka johtaa paluuseen kollektiiviseen heimokulttuuriin maailmanlaajuisessa mitassa. McLuhanin kirjoituksia onkin tulkittu varhaisina avauksina kulttuurisen globalisaation tematiikkaan (ks. Turner 2001), kun taas Innisin alkuperäisiä ajatuksia imperiumeista on tarkasteltu yhtäältä osana poliittisen taloustieteen näkökulmia teknologiaan ja valtaan sekä toisaalta osoituksena marxilaisesta kapitalismin kehityksen analyysistä (ks. Kien 2004).

Innis kirjoitti jo 1920-luvulla ensimmäiset analyysinsä Kanadan taloushistoriasta osana Britannian ja sittemmin Yhdysvaltojen hallitsemaa maailmantaloutta, joten näistä poliittisen taloustieteen ”globalisaationäkökulmista” on ajallisesti enää lyhyt matka yhteiskuntatieteiden klassiseen kauteen. Yksi klassisen sosiologian perustavimmista kysymyksistä oli suureksi murrokseksi ymmärretty siirtymä traditionaalisesta yhteiskunnasta (*Gemeinschaft*) moderniin yhteiskuntaan (*Gesellschaft*), ja tätä muutosta ajavien totalisoivien modernisaatiovoimien nähtiin pyyhkäisevän yli Euroopan valtioiden rajoista piittaamatta (Robertson 1992, 62–63). Niinpä yhteiskuntatieteiden syntyäikojen ja jossain määrin koko 1900-luvun sosiologisen tradition keskeisen ongelman modernisaatiosta on voitu tulkita olevan pohjimmiltaan ”globaali” luonteeltaan.

Waters (2001, 8–10) sitoo globalisaatioteoriat osaksi yhteiskuntatieteiden klassikoiden kirjoituksia osoittamalla, miten Durkheim, Weber ja Marx lähestyivät modernisaation problematiikkaa nimenomaan universaaleina, kaikkia yhteiskuntia samalla tavalla koskettavina ilmiöinä. Durkheimin analyysissä keskeisin modernisaatiovoima on teollistumisen ja kasvavan työnjaon

aiheuttama yhteiskuntien institutionaalinen eriytyminen, joka johtaa niihin kohdistuvan sitoutumisen heikkenemiseen. Tällaisessa tilanteessa instituutioiden, esimerkiksi valtion, kyky hallita kokonaisvaltaisesti aluettaan suhteellistuu, ja samalla sen rajat menettävät merkitystään. Samoin käy myös kulttuurille, sillä eriytymisen seurauksena esimerkiksi kansallisen kulttuurin on tultava ”heikommaksi” ja abstraktimmaksi pystyäkseen sisällyttämään itseensä alati lisääntyvän erilaisuuden. Weber ymmärsi rationalisoitumisen samanlaisena yleispätevänä mekanismina: yhteiskunnallisten suhteiden muuttuminen kasvottomiksi, laskennallisuus, erikoistuneen tiedon merkityksen kasvu ja teknologisen hallinnan alueen laajeneminen ovat piirteitä, jotka hänen mukaansa yleistyvät kaikissa kulttuureissa teollistumisen myötä.

Tutkiessaan kapitalismia tuotantomuotona Marx puolestaan näki jatkuvan maantieteellisen laajenemisen olevan sen sisäisen logiikan mukaista. Niinpä kapitalismi näyttäytyy marxilaisessa teoriassa voimakkaana globalisoivana voimana, joka levitessään luo yhtenäiset maailmanmarkkinat. Tällä on myös suoria vaikutuksia kulttuuriin, sillä kulutus kansainvälistyy Marxin mukaan markkinoiden myötä, kun eurooppalaiset eliitit alkavat kaivata eksoottisia kulutustavaroita. Samoin käy taiteen ja tieteen aloilla, eikä kansallisvaltio pysty säilyttämään omavaraisuuttaan sen enempää taloudellisesti kuin kulttuurisestikaan. Toisaalta myös kapitalismille keskeinen tuotantosuhde porvarin ja työläisen välillä globalisoituu, ja siksi Marx ennusti ylikansallistuneen proletariaatin lopulta tuhoavan kaikki porvarilliset instituutiot, myös kansallisvaltion. (Mts.)

Institutionaalinen eriytyminen, rationalisoituminen ja kapitalismin laajentuminen ovat esimerkkejä akateemisista pyrkimyksistä muodostaa yleispäteviä teorioita prosesseista, jotka eivät ole sidoksissa tiettyyn yhteiskuntaan. Yhteiskuntatieteiden klassikoiden ajatuksia onkin nykyisen globalisaatiokeskustelun näkökulmasta tulkittu siten, että modernisaation myötä yhteiskunnat samankaltaistuvat ja että juuri tämä yhteiskunnallisten ajatusten, toimintalogiikoiden ja mallien leviäminen on osoitus globalisaatiosta. Tulkinnt Durkheimin, Weberin ja Marxin tuotannosta sopivatkin epäilemättä yhteen globalisaatiokäsitteen kanssa silloin, kun sillä tarkoitetaan ilmiötä ja prosesseja, jotka ylittävät kansallisvaltion rajat, jotka tiivistävät maailmaa yhdeksi kokonaisuudeksi tai jotka tuottavat yhteiskuntien samankaltaistumista. Yhteiskuntatieteellisestä traditiosta voi siten löytää lukuisia liittymäkohtia nykyiseen globalisaatioproblematiikkaan.

Katsaus globalisaatiotutkimuksen esikuviin tuo toisaalta ilmi, miten käsite on saanut hyvin erilaisia tulkintoja levitessään akateemisessa yhteisössä. Eri tutkimusperinteet ovat soveltaneet omia näkökulmiaan yhteiseen tematiikkaan, jolloin globalisaatio on ymmärretty ensi sijassa esimerkiksi taloudellisenä, poliittisena, teknologisenä tai vaikkapa viestinnän ilmiönä. Samalla oppialojen perinteiset lähtöoletukset yhteiskunnallisen kehityksen luonteesta ovat helposti siirtyneet näistä traditioista ponnistaviin globalisaatiotulkintoihin. Niinpä esimerkiksi median globalisaatioteorioita tarkastellut Ampuja (2004) havaitsee tutkimuksessa kolmenlaisia lähtöoletuksia tai ”paradigmoja” median ja globalisaation suhteesta. Ensimmäisessä, *mediateknologisessa paradigmassa*, globalisaatioprosesseja keskeisesti ohjaaviksi voimiksi nähdään tieto- ja viestintäteknologian

kehitys, joka on teorian mukaan tehnyt sosiaalisen vuorovaikutuksen yhä riippumattommaksi ajasta ja paikasta. *Kulttuurinen paradigma* globalisaatioon painottaa kulttuurien nousemista median välityksellä paikallisesta kontekstistaan, jolloin syntyy uusia kulttuurisen sekoittumisen eli ”hybridisaation” tai ”glokalisaation” muotoja. Radikaalisti näistä poikkeava *kriittisen poliittisen talouden paradigma* puolestaan katsoo globalisaation olevan yksi kapitalismin nykyistä muutosta luonnehtiva käsite. Globaalisti toimiva kapitalismi tarvitsee tämän näkökulman mukaan globaalia mediaa levittämään markkinoita, oikeuttamaan kapitalistista järjestelmää sekä luomaan kulutustarpeita ja -tottumuksia.

Oleellinen ero tieteellisten globalisaationäkökulmien välille syntyy Ampujan (mt.) mukaan siitä, millaiseksi eri paradigmat median ja globalisaation suhteesta olettavat talouden roolin yhteiskuntaa ja kulttuuria määrittävänä tekijänä. Mediaa käsittelevillä globalisaatioteorioilla on näin taipumus olla ”deterministisiä” joko teknologian, kulttuurin tai talouden suhteen. Ampujan analyysi osoittaa siis, miten eri tavat ymmärtää globalisaatio ensi sijassa mediateknologisena, kulttuurisena tai kapitalismin organisoitumiseen liittyvänä muutoksena johtavat tutkijat kysymään hyvin erilaisia kysymyksiä ja etsimään poikkeavia vastuksia yhteiskunnallisiin ongelmiin. Sen sijaan, että globalisaatio olisi itsestään selvä sosiaalinen muutos, se näyttäytyy nyt tutkimusaiheena, joka voi valitusta näkökulmasta riippuen edistää tai haitata yhteiskunnan teoreettista ja analyttistä ymmärtämistä sekä tutkimuksen kriittistä potentiaalia.

Ampujan argumenttia muistuttavalla tavalla Robertson ja Khondker (1998, 33–38) kirjoittavat ”globalisaation diskursseista” tarkoittaessaan näitä erilaisia, kustakin yhteiskunnallisesta ja tutkimuksellisesta perinteestä kumpuavia globalisaationäkökulmia. Heidän mukaansa yhteiskuntatieteellisessä globalisaatiokeskustelussa on erotettavissa eri oppialoille ja tutkimusperinteille tyypillisten tulkintojen lisäksi ainakin alueellisia ja kulttuurisia puhetapoja sekä ideologisista kysymyksenasetteluista polveutuvia diskursseja. Globalisaatiota arvioidaan yhtä lailla perinteisen oikeiston kuin vasemmistonkin leireissä sen mukaan, miten sen katsotaan toteuttavan tai uhkaavan ”toivottavaa” poliittista ja yhteiskunnallista kehitystä. Edellisten lisäksi globalisaatiokeskusteluun liittyy myös sukupuolidiskurssi. Feministinen tutkimus haastaa yksipuolisia talouden ja poliittisen vallan tarkastelutapoja ja kiinnittää huomiota globalisaatioon kokonaisvaltaisena prosessina.

Yhdessä katsaus yhteiskuntatieteiden varhaisempiin kysymyksenasetteluihin ja Ampujan sekä Robertsonin ja Khondkerin analyysit tieteellisistä globalisaationäkökulmista osoittavat, että globalisaatiopuheen yleistyessä aikaansa seuraavat tutkijat ovat ottaneet käsitteen käyttöönsä ja sovittaneet sen osaksi omia tutkimusperinteitään. Aina tämä ei kuitenkaan ole merkinnyt suurta muutosta tutkimuskäytäntöihin ja niitä ohjaaviin lähtöoletuksiin. Sen sijaan uusi käsite on lähinnä korvannut ”vanhentuneita” tai muodista poistuneita termejä. Niinpä globalisaatiolla viitataan nykyään usein sellaisiin ilmiöihin, joista aiemmin puhuttiin sujuvasti toisilla käsitteillä. Esimerkiksi näkökulmat ihmiskuntaan, universaaliin ja kansainväliseen sekä tulkinnat länsimaistumisesta ja liberalisoinnista eli erilaisten kansainvälisten rajoitusten purkamisesta ovat

tällaisia jo vähintään sadan vuoden takaa peräisin olevia kysymyksenasetteluja, joista on viime aikoina alettu puhua globalisaation kielellä (Kilminster 1997, 257; Scholte 2002, 8–13). Koska tällaiset globalisaatiotulkinnat eivät monesti osoita mitään varsinaisesti uusia yhteiskunnallisia ja yleismaailmallisia kehityskulkuja tai tarjoa niihin tuoreita näkökulmia, globalisaation tosiasiallinen uutuus ilmiönä ja yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen teemana onkin toistuvasti kyseenalaistettu (Scholte 1999, 10).

2.3 Globalisaatio teoreettisena näkökulmana

Lukuisten määritelmien, puhetapojen ja kuluneiden tutkimusperinteiden hetteikössä globalisaation analyttistä (uutuus)arvoa yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa on usein etsitty sen teoreettisesta merkityksestä. Keskeinen osa globalisaatiokäsitteen analyttistä sisältöä on sen viittaaminen tilassa tapahtuvan sosiaalisen järjestäytymisen muutokseen. Giddensin määritelmä globalisaatiosta on hyvä esimerkki siitä, miten käsite ymmärretään ennen kaikkea tilallisena ilmiönä:

Globalisaatio voidaan ... määritellä maailmanlaajuisten sosiaalisten suhteiden tiivistymisenä ... [jolloin] paikalliset tapahtumat muotoutuvat kaukaisten tapahtumien vaikutuksesta ja toisin päin (Giddens 1990, 64).

Globalisaatio tarkoittaa siis, että fyysinen etäisyys menettää merkitystään sosiaalisten suhteiden ja vuorovaikutuksen rajoittajana. Juuri kokemusta sosiaalisen toiminnan lisääntyvästä irtautumisesta fyysisestä paikasta eli ajatusta *deteritorialisaatiosta* onkin usein pidetty globalisaatiokäsitteen ainoana todella uutena antina yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa (ks. Scholte 2002). Samalla huomio kiinnittyy siihen, miten etäisyydet ovat itse asiassa sosiaalisesti tuotettuja. Etäisyys ei olekaan ensi sijassa objektiivinen ja maantieteellinen vakio, vaan sen pituus riippuu siitä, kuinka nopeasti se pystytään ylittämään. Näin etäisyys määrittyy yhtäältä ajan ja toisaalta esimerkiksi teknologisen kehityksen kautta. Etäisyyksiä yhä nopeammin kiinni kurovana prosessina ymmärretyn globalisaation yhteydessä onkin puhuttu ”maantieteen kuolemasta” (ks. Bauman 1998, 12).

Fyysisten etäisyyksien merkityksen väheneminen ja sosiaalisesti tuotettujen etäisyyksien tiivistyminen häivyttävät globalisaatioteorioiden mukaan sosiaalisia järjestelmiä erottelevia rajoja, sillä niiden ylittäminen on aiempaa yleisempää ja vaivattomampaa. Bauman (1998, 12–15) katsoo, että rajat on tuotettu sosiaalisesti juuri etäisyyden suhteen. Esimerkiksi traditionaalisen kyläyhteisön rajat määrittyivät sen mukaan, millä laajuudella ihmisten liikkuminen ja sisäinen tiedonkulku pystyttiin järjestämään. Yhteisön ulkopuolelle jäi maailma, jonne ja josta tieto välittyi vain hitaasti ja suurin kustannuksin. Fyysisten etäisyyksien sosiaalinen pituus ja siten myös rajojen merkitys ei kuitenkaan ole koskaan ollut yhtä suuri tasapuolisesti kaikille. Varallisuus ja korkea sosiaalinen asema nopeuttavat yleensä liikkumista ja helpottavat rajojen ylittämistä.

Globalisaatiokäsitteeseen liitetyn tilallisen muutoksen voi ymmärtää myös toisella tavalla. Paitsi että se viittaa etäisyyksien kaventumiseen sillä tarkoitetaan usein myös sekä uusien tilojen

muotoutumista että jo olemassa olevien tilojen luonteen muuttumista. Globalisaation myötä muotoutuvaksi tulkituista uusista tiloista ilmeisin on *maailmanyhteiskunta* tai *globaali yhteiskunta*. Ajatuksella maailmanyhteiskunnasta viitataan maailman rakenteelliseen tai institutionaaliseen samankaltaistumiseen: poliittinen toiminta on järjestetty kansallisvaltiollisten instituutioiden ja byrokratian puitteisiin, taloudellinen toiminta massatuotannon ja -kulutuksen markkinoihin, ja kulttuurinen toiminta joukkoviestintäjärjestelmän ja -instituutioiden varaan (Spybey 1996, 3–4). Globalisaatiotutkijoille maailman jakautuminen näin yhdenmukaisiin yksiköihin on merkki siitä, että tietyt maailmanlaajuisesti omaksutut mallit tai normit ohjaavat yhteiskuntien toimintaa (ks. Robertson 2001, 462). Toisaalta yksilöä ympäröivien yhteiskunnallisten instituutioiden yhdenmukaistuksessa maailma voidaan yhä yksinkertaisemmin mieltää yhtenä tilana. Kansallisvaltiot muodostavat yhtenäisen suvereeniin yksiköihin ja niiden välisiin suhteisiin perustuvan järjestelmän, kansalliset markkinat liittyvät toisiinsa muodostaen globaalit markkinat sekä yhtenäisen tuotanto- ja kulutusalueen, ja globaali joukkoviestintä kutistaa aikaa ja etäisyyksiä sekä lisää tietoisuutta maailmasta ”yhtenä paikkana”.

Paitsi yhteiskuntien institutionaalisten muotojen yhdenmukaisuuden kautta maailmanyhteiskunta ilmenee myös arkipäiväisen toiminnan ja sitä ohjaavien esioletusten tasolla. Osoitus maailmanyhteiskunnan olemassaolosta on se, miten globaali kulttuuri ilmenee institutionaalisissa käytännöissä ja yksilöiden elämässä. Tällöin esimerkkejä maailmankulttuurin toiminnasta ovat yhtä lailla vaikkapa koululaitoksen sekä rakenteellinen että siihen liittyvien tavoitteiden ja ihanteiden yhtäläisyys eri puolilla maailmaa kuin shakinpeluu paikallisella shakkiklubilla, jossa pelaajan toimintaa ohjaavat paitsi itse pelin globaalit säännöt myös sisäistetyt ja luonnolliselta tuntuvat käsitykset muun muassa klubin toimintaa, pelaajien keskinäistä tasa-arvoa ja vuorovaikutuksen sääntöjä määrittelevistä normeista (Lechner & Boli 2005, 13–14, 235). Globalisaatio merkitsee tältä näkökulmasta näiden lähes joka puolelle maailmaa levinneiden yhteiskunnallisten instituutioiden uusintamista sosiaalisessa toiminnassa (Spybey 1996, xi).

Gloaalien instituutioiden, ja siten myös maailmankulttuurin tai -yhteiskunnan uusintaminen, on arkipäiväistä ja paikallista: esimerkiksi luottokortin käyttö on länsimaiselle kuluttajalle jokapäiväistä toimintaa, jonka taustalla on kuitenkin maailmanlaajuisia standardeja edellyttävä rahalaitosten infrastruktuuri. Tästä johtuen maailmanyhteiskunta ilmenee paikassa, ja toisaalta paikallinen ilmentää maailmanyhteiskuntaa. ”Glokalisaation” käsite viittaa tähän globaalin ja lokaalin yhteenkietoutumiseen (ks. esim. Robertson 1995), ja se kuvaa kaikkien tilojen ja paikallisuuksien luonteen muuttumista globalisaation myötä. Tilaa ei ole (enää) mielekästä tarkastella puhtaasti esimerkiksi paikallisena tai kansallisena. Sen sijaan tilan luonne – ja käsitys siitä – muuttuvat niin, että tilasta tulee erilaisten paikallisten, kansallisten, alueellisten ja globaalien voimien leikkaama (ks. Ortiz 1996, 14–15).

Edellä käsitellyissä esimerkeissä tila on mielletty pääasiassa maantieteellisenä, vaikkakin sosiaalisesti tuotettuna. Tila voidaan ymmärtää kuitenkin myös vielä abstraktimpana, ei fyysikkään sidottuna vuorovaikutuksen kenttänä. Esimerkiksi julkinen tila mielletään yleensä paitsi

konkreettisena paikkana (tori, kahvila) myös rajoiltaan vaikeasti määriteltävänä ja pitkälti median välityksellä tai mediasisällöissä muotoutuvana sosiaalisena sfäärinä. Globalisaatiokeskustelussa sosiaalista muutosta tulkitaan usein juuri abstraktien tilojen uudelleenmäärittämisen kautta. Tällaisia voivat olla esimerkiksi kansainvälisellä lainsäädännöllä luotava globaali juridinen tila; kylmän sodan jälkeisellä aikakaudella uudelleen määrittyvä geopoliittinen tila; muuttoliikkeiden, turismin ja globaalin tiedonvälityksen sekoittama kulttuurinen tila; tai yksityisen sektorin ja kansalaisyhteiskunnan toimijoiden uudella tavalla muotoilema kansainvälinen tila (Rosenberg 2005, 51–52). Tästä näkökulmasta globaali tila on ennen kaikkea abstrakti, paikallisella tasolla käytännön toiminnassa ja instituutioissa ilmenevä rakenne, jolla on maailmaa yhdistävä ja mahdollisesti myös yhdenmukaistava luonne.²

Teoreettinen tilaan ja sen muutokseen liittyvä problematiikka on ensi näkemältä melko kaukana ajankohtaisesta poliittisesta, esimerkiksi markkinoiden vapauttamiseen ja kansainvälisiin organisaatioihin keskittyvästä globalisaatiokeskustelusta. Yleensä tilan organisaatioon liittyvät muutokset nähdäänkin historiallisesti paljon pidempinä prosesseina kuin viimeaikaiset poliittiset ja taloudelliset päätökset. Ratkaisevana tilan luonteen historiallisessa muutoksessa on usein pidetty uuden ajan alussa alkanutta tilan abstrahointia mm. löytöretkien ja karttojen kehityksen myötä (ks. esim. Giddens 1990, 18–19). Vastoin kuin esimoderneissa yhteiskunnissa, joissa tila ymmärrettiin pääsääntöisesti konkreettisena paikkana, modernissa yhteiskunnassa tila on käsitteellisesti erotettu paikasta. Tämä antaa mahdollisuuden kuvitella toiminnasta, ajasta ja paikasta riippumattomia ”tyhjiä tiloja” (Giddens 1990, 19) ja toisaalta rajata, hallita ja muokata niitä (Bauman 1998, 32–33). Kyky hahmottaa abstrakteja tiloja on siten oleellinen osa modernisaatiokehitystä, jossa tilan ja ajan mittaaminen, suunnittelu, organisointi ja muokkaaminen ovat keskeisiä toimintoja. Niinpä ei ole yllättävää, että globalisaatiokeskustelussa on esitetty tilan problematiikan nostamista aiempaa keskeisemmäksi teoreettiseksi tarkastelukohteeksi, toisin sanoen yhteiskuntateorian ”tilallistamista” (*spatialization*) (Giddens 1990, 63–64; Featherstone ja Lash 1995, 1).

Tilan sosiaaliseen organisaatioon keskittyvän analyysin voi sen pitkästä historiallisesta perspektiivistä huolimatta tulkita tavalla tai toisella pohjustavan kaikkea globalisaatiotutkimusta. Tällaiseen lähtökohtaan päätyy esimerkiksi Rosenberg (2005, 4–5) katsoessaan ajallis-tilallista muutosta teoretisoivan globalisaatiokirjallisuuden haaran luovan sen maaperän, jonka mukana koko globalisaatio yhteiskuntatieteellisenä tutkimusalana kukoistaa tai kuihtuu. Teoreettiset konstruktiot esimerkiksi globaalin keskinäisriippuvuuden kasvusta, kaukaisten paikkojen välisestä tiivistyvistä vuorovaikutuksesta ja sosiaalisen kokemuksen lisääntyvästä irtautumisesta fyysisestä tilasta ovatkin usein globalisaatiokäsitteen taustalla myös sellaisissa tutkimuksissa, joissa käsitettä ei tarkemmin määritellä tai joissa se esiintyy vain globaalien markkinavoimien kaltaisena abstraktina rakenteena.

² Rakenne ymmärretään tässä työssä laajasti paitsi yhteiskunnan *organisatorisena* rakenteena myös lakien ja sopimusten ylläpitämänä *regulatiivisena* rakenteena, arvojen ja normien tuottamana *normatiivisena* rakenteena sekä kognitiivisia kehyksiä ja tulkintatapoja luovana *kulttuurisena* rakenteena (ks. Heiskala 2006, 205).

Teoreettisena näkökulmana globalisaatio on kuitenkin kiivaan tieteellisen väittelyn kohteena. Samaan aikaan, kun esitykset tilan sosiaalista järjestämistä analysoivan globalisaatiotutkimuksen nostamisesta yhteiskuntatieteiden keskeiseksi kysymyksenasetteluksi risteilevät akateemisessa keskustelussa, Rosenberg (2005, 13) kyseenalaistaa globalisaation mielekkyyden teoreettisena lähestymistapana. Hänen mukaansa teoriat paitsi perustuvat vääriksi osoittautuneisiin tulkintoihin 1990-luvusta myös sortuvat luonnollistamaan yhteiskunnalliseen tilaan liittyvät prosessit omalakisiksi ilmiöiksi, jotka ohjaavat sosiaalista muutosta. Toisin sanoen globalisaatioteoriat olettavat tilan sosiaalisen järjestyksen muutoksen, maailman ”kutistumisen” tai etäisyyksien merkityksen vähenemisen aiheuttavan itsessään yhteiskunnallisia seurauksia.

Seikkaperäisessä kritiikissään Rosenberg (2000) keskittyy purkamaan erityisesti Giddensin (1990) esittämiä teoreettisia väitteitä ”ajan ja tilan etääntymisestä” (*time-space distancing*) mutta pyrkii samalla osoittamaan koko tilan sosiaalisen organisaation analyysin perustoiltaan lahomaksi. Hänen keskeinen argumenttinsa on, ettei teoreettinen globalisaatiotarkastelu väitteistään huolimatta kykene aidosti selittämään yhteiskunnallista muutosta tilan järjestämisessä tapahtuvan muutoksen avulla. Sen sijaan analyysit kerta toisensa jälkeen joutuvat tiedostetusti tai tiedostamatta palaamaan perinteisiin yhteiskuntateorian selitysmalleihin, joissa differentiaatio eli yhteiskuntien sisäinen erilaistuminen, kapitalismi ja länsimaisten instituutioiden leviäminen aiheuttavat yhteiskunnallisten suhteiden kasvavaa irtautumista paikallisesta kontekstista (Rosenberg 2000, 141, 153, 161). Tilalliseen muutokseen keskittyvän globalisaatioteorian ongelma tiivistyy siis ilmiön syiden ja seurausten sekoittamiseen. Sen sijaan, että globalisaatioteoria erittelisi esimerkiksi taloudellisia, poliittisia ja kulttuurisia syitä etäisyyksien havaitulle ja koetulle lyhenemiselle, teoreetikot selittävät taloudellisia, poliittisia ja kulttuurisia ilmiöitä tällä maailmanlaajuisten suhteiden tiivistymisellä. Siitä, mikä yhteiskuntateorian – Rosenbergin mielestä – pitäisi selittää, tulee itsestään selitys (mt., 4).

Rosenbergin kriittinen analyysi tilan sosiaalista järjestämistä tarkastelevasta globalisaatioteoriasta on voimakas puheenvuoro sellaista tutkimusta vastaan, jossa tilaa koskeva ilmiö, kuten fyysisten etäisyyksien merkityksen väheneminen, *reifyoidaan* eli esitetään esinemäisenä, ei-inhimillisenä yhteiskunnallisen muutoksen voimana unohtaen samalla ilmiön takana olevat sosiaaliset prosessit (ks. Berger & Luckmann 1994, 103). Globalisaatiota käsittelevässä kirjallisuudessa viliseekin muotoiluja, joissa erilaisten yhteiskunnallisten, geopoliittisten, kulttuuristen ja jopa psykologisten ilmiöiden nähdään olevan globalisaation seurauksia. Globalisaatio voi esimerkiksi romahduttaa neuvostokommunismia (Giddens 1999, 14), ”erotella ja yhdistää” (Bauman 1998, 2) tai ”pusertaa yhteen universalismin ja partikularismin” (Waters 2001, 16). Ilmiö ymmärretään tällöin enemmän tai vähemmän autonomisena voimana, jolloin tuntuu mielekkäältä esittää esimerkiksi kysymys ”edistääkö globalisaatio yleistä hyvää?” (Giddens 1999, 17). Lähemmällä tarkastelulla käsitteen retorisesti lennokkaan käytön takaa paljastuu kuitenkin usein varsin perinteisiä yhteiskuntateoreettisia selitysmalleja. Tällöin esimerkiksi Neuvostoliiton romahduksen takaa löytyvät Giddensin (mt., 14–15) selityksessä länsimaiden nopea taloudellinen kasvu sekä

ylikansallistunut joukkoviestintä, eikä globalisaatiolla käsitteenä ole täten mitään omaa ja itsenäistä selitysvoimaa.

On kuitenkin kokonaan toinen asia, onko koko globalisaatiokäsitettä teoretisoiva analyysi todella pyrkinyt tai tahtomattaan syyllystynyt tällaiseen sosiaalisen ilmiön luonnollistamiseen. Kuten Scholte (2005, 393–395) huomauttaa, Rosenbergille tietty yhteiskunnallisen elämän piirre näyttää olevan välttämättä joko syy tai seuraus: muutos sosiaalisessa tilassa voi olla vain joko kaiken selittävä syy tai pelkkä seuraus, jolloin se ei selitä mitään. Scholten mielestä on oltava kolmaskin vaihtoehto, eli tilan uudelleenorganisointia voidaan tarkastella osana moniulotteista yhteiskunnallisen muutoksen dynamiikkaa, jossa syyt ja seuraukset kietoutuvat toisiinsa. Niinpä esimerkiksi kaupunkitilan muutoksella on kiistämättömiä vaikutuksia sosiaalisiin suhteisiin, eivätkä ne ole aina palautettavissa vaikkapa kapitalistisiin suhteisiin tai muihin perinteisiin yhteiskuntateorian selitysmalleihin.

2.4 Globalisaatio sosiaalisena konstruktiona

Väite, jonka mukaan globalisaatioteoria olisi syyllystynyt sosiaalisten ilmiöiden syiden ja seurausten sekoittamiseen ja tilallisen muutoksen reifiointiin, on siis kiistanalainen ja siitä tuskin päästään yksiselitteiseen lopputulokseen. Huomionarvoista on kuitenkin tapa, jolla Rosenberg suhtautuu globalisaatioon käsitteellisenä konstruktiona sekä poliittisen ja akateemisen keskustelun ilmiönä eikä niinkään empiirisenä faktana. Rosenberg (2005, 52) katsookin, että yhteiskuntatutkijat erehtyivät kylmän sodan loppumisen ja sosialistisen järjestelmän romahtamisen aiheuttaman ”älyllisen tyhjiön” vallitessa pitämään ympärillään tapahtuvia nopeita muutoksia virheellisesti merkinä suuremmasta yhteiskunnallisesta murroksesta ja jopa siirtymisestä uuteen aikakauteen ihmiskunnan historiassa. Rosenbergin kritiikkiä voikin tulkita sellaisena näkökulmana globalisaatiokirjallisuuteen, jossa huomio kiinnittyy itse käsitteeseen paitsi teoreettisena selitysmallina myös sosiaalisena konstruktiona.

Rosenbergille (2005, 3–4) globalisaatio on ennen kaikkea ilmaus 1990-luvun ”ajanhengelle” (*Zeitgeist*) silloin, kun kauppaa vapautettiin, uudet viestintätekniikat levisivät, kansainvälisten organisaatioiden rooli kasvoi ja ihmisoikeuksien kaltaiset teemat hallitsivat globaalia poliittista agendaa. Kansainvälisten suhteiden lähtökohdista kirjoittava Rosenberg siis samastaa globalisaatiokeskustelun sellaiseen kylmän sodan jälkeiseen triumfalismiin, jossa maailman nähtiin yhdyntävän ja historian loppuvan: suvereenien kansallisvaltioiden väliset ristiriidat ylitettäisiin monenkeskisessä globaalissa hallinnassa ja länsimainen demokraattisen markkinaliberalismin malli leviäisi koko maailmaan. Voitonriemu on ollut kuitenkin lyhytikäistä, sillä jo vuosikymmenen lopulla YK-johtoinen multilateralismi ajautui vaikeuksiin Kosovossa, niin sanottu Washingtonin konsensus rakoili etenkin Itä-Aasian talouskriisin aikana, liberaalin demokratian voittokulku alkoi hiipua, ja viimeistään 11.9.2001 tehtyjen New Yorkin ja Washingtonin terrori-iskujen jälkeen ”kansallinen turvallisuus” syrjäytti taas ihmisoikeuspuheen Yhdysvaltojen ulkopoliittikkaa

oikeuttavana diskurssina (mt., 60–62). Voidaan toki osoittaa monia muitakin viimeaikaisia tapauksia, joissa monenkeskisen sopimisen mekanismit ovat kriisiytyneet ja perinteinen voimapolitiikka on ohittanut kauniit periaatteet (ks. esim. Castells 2004, 344–349). Yhdessä nämä ovat Rosenbergin argumenttia mukaillen osoittaneet globalisaation ”ajanhengen” olleen vain hetkellinen illuusio, joka kohtasi kovat realiteetit 1990-luvun lopulta lähtien.

Sen sijaan, että globalisaatio prosessina ja teoreettisena lähestymistapana otettaisiin itsestäänselvyytenä ja ilmiön vaikutuksia esimerkiksi talouteen, politiikkaan tai identiteetteihin tutkittaisiin empiirisesti, keskeiseksi ongelmaksi nouseekin kysymys, mistä globalisaation ajanhenki sai alkunsa. Rosenberg (2005, 46–48) jäljittää keskustelun juuret länsimaissa hitaaseen 1970-luvulla alkaneeseen ”sodanjälkeisen sosioekonomisen sopimuksen” rapautumiseen, jolloin kansainvälinen työnjako alkoi uusiutua, tuotanto ylikansallistua, kansainväliset rahoitusmarkkinat laajentua ja luokkaidentiteetit murentua. Sosialistisen järjestelmän romahdus nopeutti ja radikalisoi näiden pitempiä aikaisten rakenteellisten prosessien geopolitiittiset, yhteiskunnalliset ja ideologiset vaikutukset, jolloin tätä ylikansallisen laajenemisen, kansainvälisen uudelleenjärjestelyn ja nopean sosiopoliittisen muutoksen yhdistelmää alettiin tulkita uutena ”globalisaation aikana”.

Rosenbergin tulkinnassa globalisaation aikaa ei siis oikeastaan koskaan ollutkaan muuten kuin akateemisena ja julkisessa keskustelussa esitettynä tulkintana. Joka tapauksessa se on ohi viimeistään nyt, yhtäältä siksi, että maailman yhdentymiseen viittaavat kehityskulut ovat 2000-luvun empiirisessä todellisuudessa päättyneet, ja toisaalta sen vuoksi, että yhteiskuntatieteellisessä kirjallisuudessa kyseiset prosessit tulkittiin väärin eikä käsite siten auta ymmärtämään viimeaikaisia rakenteellisia muutoksia. Kontekstualisoimalla akateemisen keskustelun Rosenberg pyrkiikin osoittamaan, etteivät globalisaatioksi nimetyt kehityskulut ole sen enempää uusia kuin rakenteellisesti mullistaviakaan. Niin sanotut globalisaatioprosessit ovat olleet tiukasti sidoksissa toisen maailmansodan jälkeiseen taloudelliseen, poliittiseen ja ideologiseen kehitykseen, vaikka Neuvostoliiton romahdus ja sitä seurannut nopea kansainvälisen järjestelmän muutoksen vaihe saivat tilanteen näyttämään oleellisesti uudelta.

Rosenberg keskittyy osoittamaan globalisaatioteorioiden loogisia heikkouksia ja analyttisiä kompastinkiviä, mutta hänen tulkintansa globalisaatiosta ajanhenkenä ja tutkimuksen kontekstualisointi tuovat samalla esiin globalisaation akateemisen kirjallisuuden käyttämänä retorisenä konstruktiona. Vaikka Rosenbergin johtopäätökset globalisaatioteorian ja -käsitteen kuoppaamisesta ovat kiistettävissä,³ hänen kritiikkinsä tuo joka tapauksessa esiin sen, että maailman nykykehitystä voi yhtä hyvin kuvata myös toisin ja osittain globalisaatiolle päinvastaisillakin termeillä, kuten unilateralismi tai yksinapaisuus. Samanlaisia ajatuksia on kansainvälisten suhteiden lisäksi esitetty myös muilla yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen aloilla, ja ”globalisaatiolle” onkin useita eri vaihtoehtoja nykyisen historiallisen tilanteen kiteyttäjänä. Monia

³ Ks. esim. Scholte (2005) ja Lawson (2005). Vastauksessaan Rosenbergin kritiikkiin Scholte puolustaa tilan sosiaalista järjestämistä teoretisoivaa tutkimusta. Lawson puolestaan huomauttaa, että Rosenberg virheellisesti samastaa koko globalisaatiotutkimuksen 1990-luvun liberaaliin ajanhenkeen ja jättää siten huomioimatta laajan globalisaatiota analysoineen kriittisen tutkimuskirjallisuuden.

1980- ja 1990-luvuilla esiteltyjä aikalaisdiagnooseja, kuten riskiyhteiskunta, refleksiivinen modernisaatio tai informaatioaika, käytetään yleensä melko sulavasti yhdessä globalisaation kanssa, jolloin jälkimmäinen taipuu osaksi edellisten jälki- tai myöhäismodernia ajankuvaa. Esimerkiksi Beckin, Giddensin ja Lashin (1995, 7, 28, 146) yhteisteoksessa globalisaatio on paitsi yhteiskunnallisen kehityksen ulkoinen ”viitekehys” myös refleksiivisen modernisaation keskeinen piirre sekä ”jälkitraditionaalisen yhteiskunnan” syy ja seuraus. Ymmärrettynä keskinäisriippuvuuden kasvuna globalisaatio siis yhtäältä riisuu paikallisia traditioita puitteistaan ja toisaalta lisää yksilöiden ja instituutioiden refleksiivisyyttä omaa toimintaansa kohtaan (mt., 260).

Edellisistä poiketen viimeaikaisessa keskustelussa esiin nostettu imperialismi (tai imperiumin) käsite haastaa suoraan globalisaatiokäsitteen yhteiskunnallisen todellisuuden kuvaajana ja on siten lähempänä Rosenbergin kriittistä lähestymistapaa. Imperialismin käsite viittaa moniin viime aikoina yleisemmin globalisaatioksi määriteltyihin prosesseihin, kuten kulttuurien väliseen vuorovaikutukseen, tuotannon ylikansallistumiseen tai geopolitiikkaan, mutta lähestyy näitä ilmiöitä leimallisesti erilaisesta näkökulmasta. Korostamalla epätasaisia valtasuhteita käsite pyrkii tuomaan esiin ja arvostelemaan niitä eriarvoisia lähtökohtia ja seurauksia, joita globalisaatioprosesseilla on. Tällöin kulttuurien välinen vuorovaikutus voidaan kuvata esimerkiksi länsimaistumisena tai homogenisoitumisena, sillä yhtäältä lännen ja toisaalta globaalin kapitalismin rakenteellisella valta-asemalla tulkitaan olevan samanlaisia ideologisia ja kulttuurisia seurauksia joka puolella maailmaa (Tomlinson 1999, 81–83). Samoin taloudellisen toiminnan ylikansallistumista voidaan käsitteellistää esimerkiksi uusien tavaramuotoistumisen mekanismien ajatuksen kautta, kun yhä uusien maantieteellisten alueiden ja toisaalta elämänalueiden nähdään tulevan kapitalistisen tuotannon ja kaupan piiriin (Hoogvelt 2001, 111–112). Tämän voi taas tulkita entisestään voimistavan globaalia kulutuskulttuuria ja samankaltaistumista (Tomlinson 1999, 86–87).

Imperialismin käsitteen puolestapuhujat muistuttavat, miten maailman rakenteellinen eriarvoisuus on nyt vähintään yhtä jyrkkää ellei voimakkaampaa kuin 1970-luvulla, jolloin ajatus edellisen kerran levisi laajaan akateemiseen ja yhteiskunnalliseen keskusteluun. Toisaalta Yhdysvallat on kylmän sodan jälkeen päässyt hegemoniseen asemaan geopolitiikassa, ja 2000-luvulla ”Amerikan imperiumista” ja ”uudesta imperialismista” on jopa alettu aivan avoimesti keskustella Yhdysvaltojen poliittisen oikeiston agendalla (Preston 2005, 33–34). Imperiumi käsitteenä ei kuitenkaan (enää) tyhjene pelkkään Yhdysvaltojen valta-asemaan, selkeään pohjoisen–etelä-erotteluun tai kapitalismin sisäiseen logiikkaan vaan voi viitata monimutkaisempaan globaalin vallan hierarkiaan ja hegemoniseen poliittiseen, taloudelliseen ja kulttuuriseen vallan logiikkaan (ks. Hardt & Negri 2005, 304–305, 313–314). Silti käsitteen avulla pyritään yhä osoittamaan niitä prosesseja ja toimijoita kansainvälisessä politiikassa ja kapitalistisessa tuotannossa, jotka ylläpitävät eriarvoistavia rakenteita. 2000-luvulla ajatus imperialismista pyrkii siis välttämään sellaiset yksioikoiset rakenneselitykset, joista esimerkiksi kulttuuri-imperialismin teoreetikkoja alettiin arvostella 1980-luvulta lähtien (Hesmondhalgh 2002, 174–176), mutta

pitämään siitä huolimatta kiinni mahdollisuudesta osoittaa rakenteellisia eriarvoisuuksia sekä niitä uusintavia prosesseja ja sanoa jotain niiden lähtökohtaisesta epäoikeudenmukaisuudesta ja haitallisista seurauksista.

Imperialismikäsitteen kietoutuminen poliittisen talouden teemojen ympärille selittää osaltaan sitä, miksi syy- ja seuraussuhteiltaan paljon epämääräisempää globalisaatiokäsitettä on arvosteltu ja miksi yhteiskuntatieteellisessä keskustelussa on herännyt tarvetta palauttaa imperialismi takaisin tutkimusagendalle. Toisin sanoen globalisaatiokäsitteen on katsottu eri tavoin peittävän näkyvistä yhteiskunnallista vallankäyttöä ja rakenteellista eriarvoisuutta, ja käsitettä on arvosteltu siitä, että se esittää nykyisen yhteiskunnallisen muutoksen liian päämäärättömänä ja ohjaamattomana prosessina (Hesmondhalgh 2006). Samalla on kuitenkin huomattava, että myös imperialismin käsitettä puolustavat tutkijat ovat uusissa, rakenteiden hallintaa ja deterministisyyttä pehmentävissä muotoiluissaan selvästi omaksuneet ajatuksia juuri niistä yhteiskuntatieteiden ”kulttuurisen käänteeseen” esittämistä kritiikeistä, joiden vaikutuspiirissä myös koko globalisaatiokäsitteen voidaan tulkita syntyneen (ks. luku 3.2).

Joka tapauksessa imperialismikäsitteen paluu yhteiskuntatieteellisen keskustelun agendalle on osoitus siitä, että kulttuurisen käänteeseen katsotaan menneen liian pitkälle rakenneselitysten ja valtasuhdeanalyysien keskeisyyden kieltämisessä. Ajatusta imperialismista voidaankin tässä mielessä pitää pyrkimyksenä ohjata globaalien ilmiöiden tutkimusta lähemmäs vallan, hegemonian ja rakenteellisen eriarvoisuuden teemoja sekä osoittaa monien globalisaatioprosessien olevan tiettyjä intressejä palvelevan toiminnan tulosta. Toisaalta myös globalisaatiokäsitteen kautta on jo problematisoitu esimerkiksi kapitalismin laajenemisen, uuden kansainvälisen työnjaon, rakenteellisen eriarvoisuuden ja uusliberalistisen globaalihallinnan – sekä imperialismin – kaltaisia poliittisen talouden teemoja (ks. esim. Hoogvelt 2001; Robinson 2004). Niinpä globalisaatiokeskustelussa ei näyttäisi olevan mitään lähtökohtaista estettä rakenteellisten kysymysten ja eriarvoisten valtasuhteiden käsittelyyn. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että joidenkin keskustelijoiden mielestä näkökulmana globalisaatio on etääntynyt liikaa järjestelmän vastaisista lähtökohdista ja yhteiskuntatieteellinen määrittelykamppailu käsitteestä on jo hävitty. Tällöin ainoaksi vaihtoehdoksi tarjoutuu sosiaalisen todellisuuden käsitteellistäminen uusista (tai vanhoista) näkökulmista.

Keskustelu globalisaation korvaamisesta imperialismilla tuo mielenkiintoisella tavalla esiin, miten tutkimuksessa käytetyt konstruktiot ovat jatkuvan määrittelykamppailun ja muuttuvien tulkintojen kohteena. Tätä ajatusta vievät pidemmälle ne näkökulmat, joissa globalisaatioon suhtaudutaan nimenomaan tieteellisenä narratiivina. Cameron ja Palan (2004, 40–42) puhuvat niin sanotusta *kulturalistisesta* globalisaatiotutkimuksesta, joka kyseenalaistaa kokonaan globalisaation esittämisen ”ulkoisena tosiasiana” ja painottaa sen luonnetta yhteiskunnallisena kertomuksena ja performatiivisena kuvauksena. Globalisaatiota ei tämän näkökulman mukaan olekaan syytä lähestyä instituutioita ja prosesseja ympäröivänä ulkoisena todellisuutena vaan foucault’laisena ”hallinnallistumisena”, jossa uudenlainen tilallinen mielikuvitus luo yhteiskunnallisia toimijoita ja

tekee ymmärrettäväksi sosiaalista toimintaa. Näkökulma olettaakin yhteiskunnallisen vallan toimivan erityisesti kielen ja symbolisen vaihdon kautta, jolloin tutkimuksen tehtäväksi asettuu yhtäältä analysoida, miten tietyistä globalisaatiokertomuksista on tullut hallitsevia, ja toisaalta osoittaa niiden ideologinen luonne. Samalla avautuu myös mahdollisuuksia rakentaa poliittisen toiminnan tilaa toisin luomalla vaihtoehtoisia globalisaatiomielikuvitusta.

Tässä luvussa olen esittänyt erilaisia mahdollisuuksia globalisaatiokirjallisuuden tarkasteluun. Käsitettä voidaan lähestyä esimerkiksi yhteiskunnallisena ilmiönä, teoreettisena paradigmana tai tieteellisessä keskustelussa esiintyvänä sosiaalisena konstruktiona. Eri näkökulmat voi nähdä toisilleen vaihtoehtoisina, mutta yhtä hyvin globalisaation voi ajatella olevan kaikkea tätä yhtä aikaa. Omat tulkintani yhteiskuntatieteellisestä globalisaatiokeskustelusta suurena kertomuksena, aikalaisdiagnoosina sekä sosiaalisena mielikuvituksena lähestyvät Cameronin ja Palanin kuvaamaa kulturalistista suhtautumistapaa. Jaan sen kanssa lähtökohdan, jonka mukaan globalisaatio on ennen kaikkea sosiaalista todellisuutta ymmärrettäväksi tekevä kertomus.

Yhden tarinan sijaan kirjallisuudessa esiintyy kuitenkin lukuisia globalisaationarratiiveja, ja siten tarkastelen yhteiskuntatieteellistä globalisaatiokeskustelua nimenomaan kamppailuna sosiaalisen muutoksen tulkinnasta ja lopulta myös sen suunnasta. Samalla toisaalta painotan globalisaation luonnetta käsitteellisenä konstruktiona eli pyrin osoittamaan, miten yhteiskuntatieteellistä kamppailua globalisaation merkityksistä käydään nimenomaan analyyttisen ja teoreettisen tutkimuksen kautta. Näin tutkielmani eivät rajoitu ainoastaan kertomuksiin ja diskursseihin vaan pyrkii pohtimaan, miten ne monimutkaisesti liittyvät sosiaaliseen todellisuuteen ja sen teoreettiseen analyysiin.

3 SUURI KERTOMUS

Kun globalisaatio ymmärretään teoreettisena käsitteenä, siinä ei ole kysymys yksinkertaisesti kulttuurien välisen kommunikaation lisääntymisestä, siirtolaisvirroista, globaalihallinnasta tai muusta kansallisvaltioiden rajat ylittävästä toiminnasta. Sen sijaan nämä prosessit ovat osoituksia nimenomaan uudenlaisten sosiaalisten tilojen tai uuden yhteiskunnallisen järjestyksen muotoutumisesta. Näkökulma tilan järjestämiseen kiinnittää huomiota siihen, miten kokonaiset sosiaalisen toiminnan muodot, käytännöt tai instituutiot, on organisoitu tietyssä historiallisessa kontekstissa. Kansallisvaltion ”kulta-aika” näyttäytyy tällöin aikakautena, jolloin taloudellinen, poliittinen ja kulttuurinen toiminta järjestettiin melko yhtenevien rajojen puitteissa ja jolloin koko ihmiselämä vakiintui tiettyjen yhteiskunnallisten (eli valtiollisten) instituutioiden varaan. Niinpä globalisaatio, joka tulkitaan uudenaikaisena, kansallisvaltion tilallista järjestystä murentavana sosiaalisena käytäntönä, merkitsee tästä näkökulmasta suurta yhteiskunnallista murrosta. Ihmiselämää sen kaikissa piirteissä raamittaneet kansallisvaltiolliset instituutiot menettävät otettaan, mikä merkitsee yksilöiden ja sosiaalisten käytäntöjen ”irtijuurimista” tai ”riisumista puitteista” (ks. esim. Giddens 1990, 21; Wagner 2001, 84–85).⁴

Viitattaessa tällaiseen syvälliseen murrokseen yhteiskunnallisessa järjestyksessä ja sen seurauksiin esimerkiksi politiikassa, kulttuurissa ja identiteeteissä globalisaatiokäsite liittyy laajempaan yhteiskuntatieteelliseen keskusteluun historiallisesta muutoksesta. Jos kansallisvaltion rajaamat ja muokkaamat instituutiot, kuten luokka tai kansalaisuus, tekivät aiemmin sosiaalisen elämän ymmärrettäväksi paitsi yhteiskuntatieteille myös yksilöille itselleen, rajat ylittävien ja niistä riippumattomien yhteyksien yleistyessä näiden toimintaa ja identiteettejä kehystävien rakenteiden nähdään menettävän merkitystään. Tässä tilanteessa on ymmärrettävää, että yhteiskuntatieteilijöiden katse kääntyy myös omiin tieteellisiin käytäntöihin ja esiintyy epäilyä modernin yhteiskuntatieteen käyttämien käsitteiden ja teorioiden käypyydestä selittää yhteiskunnallista murrosta tai sen jälkeistä yhteiskunnallista todellisuutta. Samalla etsitään uusia käsitteitä ja kehikkoja, jotka voisivat raamittaa tutkimusta ja sosiaalisia käytäntöjä vapaina kansallisvaltion käsitteellisistä ja teoreettisista rajoitteista.

Tässä luvussa tulkiten tilan sosiaalisen organisaation muutosta tutkivaa globalisaatioanalyysia juuri tällaisen uudenlaisen teoreettisen käsitteistön rakentamisena tilanteessa, jossa sosiaalisen todellisuuden koetaan nopeasti muuttuvan ja jossa aiempien teoreettisten lähtökohtien väitetään olevan riittämättömiä ymmärtämään nykyistä muutosta. Globalisaatio voidaankin ymmärtää tieteellisenä narratiivina tai *suurena kertomuksena* siinä mielessä, että sen kautta pyritään muodostamaan kokonaisvaltaista historiallista ja teoreettista tulkintaa yhteiskuntien kehityksestä. Ajatus suuresta kertomuksesta liittyy alkujaan Lyotardin esittämään postmoderniin

⁴ Giddens (1990, 21) määrittelee ”puitteista riisumisen” (*disembedding*) laajasti ”sosiaalisten suhteiden nostamisena ylös paikallisesta kontekstista”. Toisaalta se voidaan nähdä myös rajatun prosessina, jossa yksilöiden elämää kehystävien perinteisten instituutioiden vaikutus heikkenee (ks. Wagner 2001, 84–85).

tieteenkritiikkiin, jonka mukaan modernia tiedettä ja moderneja instituutioita ovat legitimoineet filosofiset teoriat tai ”metanarratiivit” esimerkiksi tiedon luonteesta sekä tarinat historiasta yhteiskunnallisena edistyksenä (ks. Lyotard 1984, xxiii–xxiv). Seidmanin (1994, 1) mukaan moderniteetin suuret kertomukset kasvavat valistuksen perinteestä, johon kuuluvat oletukset ihmiskunnan ykseydestä, yksilöstä maailmaa ja historiaa luovana voimana, lännen ylivallasta ja tieteestä ”totuutena”.

Suuret kertomukset ovat siis tavallaan tieteen sisällä käytettyjä retorisia keinoja, joilla perustellaan tieteellisen tiedon luotettavuus liittämällä se osaksi ihmiskunnan universaalia historiaa tai edistysuskkoa. Osana uskomusta rationaalisuuteen ja objektiiviseen totuuteen tieteen omien väittämien takana olevien esioletusten kiistanalaisuus voidaan näin hälventää. Tulkitsenkin globalisaatioteoriaa tässä luvussa nimenomaan retorisena konstruktiona, pyrkimyksenä oikeuttaa tietynlaista tulkintaa sosiaalisesta todellisuudesta ”totuutena”. Jatkossa tarkastelen, miten tällaista tieteellistä narratiivia rakennetaan yhtäältä esittämällä globalisaatioanalyysi uutena, aiemmat lähestymistavat haastavana ja niiden puutteet korvaavana paradigmana sekä toisaalta sitomalla se osaksi yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen perinnettä ja määrittelemällä sen suhdetta aiempiin teoreettisiin näkökulmiin. Luvun lopuksi erittelen tarkemmin tulkintaani globalisaatiosta suurena kertomuksena ja pohdin, miten se suhtautuu perinteisiin yhteiskuntatieteiden suuriin kertomuksiin, erityisesti kertomukseen modernisaatiosta.

3.1 Tilallinen narratiivi

Kuten luvussa 2.3 todettiin, teoreettisena käsitteenä globalisaatio viittaa yleensä muutokseen tilan sosiaalisessa järjestämisessä. Tilan tarkastelussa on siis kyse tietyn näkökulman muodostamisesta yhteiskuntaan ja historiaan, jolloin nykyiset globalisaatioprosessit asettuvat osaksi laajempaa historiallista kehitystä. Samalla näkökulman tilan hallintaan ja sen historialliseen luonteeseen on katsottu myös tuovan esiin uusia asioita yhteiskunnallisesta muutoksesta ja asettavan koko yhteiskunnan käsitteen uuteen valoon.

Keskeinen osa globalisaatioproblematiikkaa onkin keskustelu kansallisvaltion kohtalosta. Lukuisten toisen maailmansodan jälkeisten kehitysprosessien on väitetty suhteellistavan kansallisvaltioiden asemaa. Tällaisina ilmiöinä on pidetty esimerkiksi kansainvälisten ja ylikansallisten organisaatioiden ja sopimusten lisääntymistä, maailmantalouden kasvua, yleistynyttä tiedostusta globaaleista ongelmista, alkuperäiskansojen oikeuksien korostumista, siirtolaisvirtoja ja vaatimuksia globaalista kansalaisuudesta sekä ajatusta universaaleista ihmisoikeuksista (Axford 1995, 133; Robertson 2001, 462–463). Toisin sanoen valtaa katsotaan käytettävän yhä useammin kansallisvaltioiden ”yläpuolella”, ja samalla erilaiset vaatimukset ja huolenaiheet rapauttavat valtioiden legitimitettiä niiden ”alapuolella”. Asia voidaan myös ymmärtää siten, että globaalit verkostot ja virrat noudattavat omaa, valtioiden rajoista

riippumatonta logiikkaansa, jolloin kansallisvaltion taloudellisen, poliittisen ja kulttuurisen kontrollin on katsottu heikkenevän (ks. Axford 1995, 96; Held ym. 1999, 428–429).

Näkemyks kansallisvaltion rappeutumisesta on silti hyvin kiistanalainen, ja usein keskustelussa muistutetaan valtion jatkuvasta merkityksestä myös globalisaation aikakaudella. Jossain määrin valtion asema on itse asiassa vain korostunut, erityisesti vuoden 2001 terrori-iskujen jälkeen, kun erilaisia rajakontrolleja ja sisäistä valvontaa on tehostettu kansallisen turvallisuuden nimissä (Hardt & Negri 2005a, 177) ja kun 1990-lukua määrittänyt moninkeskisyyden periaate on saanut tehdä tilaa unilateraalien toiminnan logiikalle etenkin Yhdysvaltojen poliittisella agendalla (Castells 2004, 355). Tässä yhteydessä oleellista ei kuitenkaan ole se, onko kansallisvaltion hallinnollinen asema muuttumassa ja millä tavalla, vaan yleisemmin tapa, jolla globalisaationäkökulman kautta suhtaudutaan valtioon teoreettisena käsitteenä. Sen lisäksi, että kansallisvaltion aseman on väitetty suhteellistuvan ja sen rajojen hämärtyvän, globalisaatiokeskustelussa kyseenalaistetaan perinteistä tapaa tarkastella yhteiskuntaa ja hahmotellaan samalla uudenlaista tilallista kertomusta sosiaalisista suhteista.

Yhteiskuntatieteet muotoutuivat 1800-luvun lopulla tutkimaan ”moderneja yhteiskuntia”, jotka on yleensä tulkittu selvärajaisina, sisäisesti yhtenäisinä kokonaisuuksina ja liitetty kansallisvaltion käsitteeseen (Giddens 1990, 12–13; Sassen 2000, 215).⁵ Kansallisvaltion rajojen väitetty ohentuminen ja sen sisäisen yhtenäisyyden heikentyminen merkitsevät siis vastaavasti näin ymmärretyn yhteiskunnan käsitteellistä hämärtymistä. Samalla prosessi muistuttaa kansallisvaltion ja siihen samastetun yhteiskunnan keinotekoisuudesta historiallisena sosiaalisena rakenteena. Yhteiskuntatutkijat joutuvat kysymään itseltään yhtäältä, miten kansallisvaltioon yhdistetty yhteiskunnan käsite rajoittaa tutkimusta ja teoriaa, ja toisaalta, miten heidän ylipäänsä pitäisi määritellä keskeinen tutkimuskohteensa. Kun ”yhteiskunnallisten” ilmiöiden yhä useammin nähdään ylittävän yhteiskuntien rajoja tai tapahtuvan niistä riippumatta, koko käsite saattaa alkaa tuottaa enemmän haittaa kuin hyötyä sosiaalisen muutoksen hahmottamisessa. Globalisaatiokeskustelussa onkin väitetty yhteiskuntatieteellisen käsitteistön jääneen historiallisesti kansallisvaltiollisen näkökulman vangiksi ja esitetty, että nykyisen yhteiskunnallisen muutoksen ymmärtämiseksi tieteen tarvitsee kehittää uusia käsitteitä (ks. Beck 1999, 65–66). Tästä syystä esimerkiksi Giddens (1990, 57) käyttää ”sosiaalisen järjestelmän” käsitettä erotuksena ”yhteiskunnasta”, jonka hän katsoo viittaavan vain moderniin kansallisvaltioon.

Yhteiskunnan ja kansallisvaltion käsitteellisen yhteenliittämisen aiheuttama ongelma tulee globalisaatiokeskustelussa hyvin esiin yhteiskunnallisen järjestyksen problematiikassa. Jos yhteiskunta samastetaan kansallisvaltioon, sen yhtenäisyys ja koossa pysyminen voidaan selittää yksinkertaisesti valtion ja kansakunnan tuloksena: yksilöitä sitoo yhteen valtiollisten instituutioiden, kuten hallinnon, markkinoiden ja kansalaisuuden, sekä homogeenisen kansalliskulttuurin muodostama (kansallinen) ”yhteiskunta”. Mutta jos kansallisvaltioiden

⁵ Yhteiskunnasta on toki aina esitetty myös toisenlaisia tulkintoja, joissa se on ymmärretty esimerkiksi ensisijaisesti prosesseina tai suhteina, kuten symbolisen interaktionismin perinteessä (ks. myös Wagner 2001, 138).

taloudellisen, poliittisen ja kulttuurisen kontrollin katsotaan nykyään heikkenevän, tämän voi tulkita paitsi rapauttavan valtion instituutioita myös vähentävän kansalaisuuden ja kansallisen kulttuurin merkitystä identiteettien rakentajana. Johtaako se siis myös yhteiskunnan fragmentoitumiseen? Tällainen väite olisi ongelmallinen siinä mielessä, että yhteiskunnan hajoamisesta voi näillä perusteilla puhua vain kapeassa kansallisen kulttuurin tai kansallisen yhteiskunnan mielessä. Samalla kuitenkin on selvää, etteivät sosiaaliset järjestelmät yleensä (eli sosiaalinen vuorovaikutus ja kollektiivinen toiminta) ole kadonneet mihinkään ja ettei yhteiskunnan ja kansallisvaltion välillä ole mitään automaattista syy-seuraussuhdetta. Toisin sanoen ”yhteiskunnallinen” toiminta epäilemättä jatkuisi, vaikkei mitään kansallisvaltiota olisi olemassa pitämässä sitä kasassa. Niinpä kollektiivista toimintaa on globalisaatiokirjallisuudessa pyritty selittämään uusilla tavoilla.

Luvussa 2.3 mainittu maailmanyhteiskunta- tai maailmankulttuuriteoria tarjoaa yhden mahdollisen vastauksen tähän fragmentoitumisen – tai integraation – ongelmaan. Tällöin sosiaalisia järjestelmiä koossa pitävää voimaa etsitään globaalilta tasolta ja globaalista kulttuurista. ”Kulttuuri” ymmärretään tässä tulkinnassa laajasti sosiaalisissa käytännöissä ilmenevinä ja sitä merkitykselliseksi tekevinä toimintamalleina ja niiden takana olevina lähtöoletuksina asioiden luonteesta ja yhteiskunnallisesta järjestyksestä (Boli & Thomas 2003, 7). Se siis kehystää tai ”käsikirjoittaa” kaikkea sosiaalista toimintaa, jolloin myös esimerkiksi talous, politiikka tai laki ovat luonteeltaan kulttuurisia. Maailmankulttuuri muodostaa sen osan näistä toimintaa merkityksellistävistä käsikirjoituksista, joka muotoillaan universaaliksi tai joka ainakin oletetaan koko maailmaa koskevaksi. Se on se ”globaali yhteisö”, jonka olemassaolo oletetaan ja jota samalla uusinnetaan sosiaalisessa toiminnassa.

Maailmankulttuurissa yhteiskunnallista toimintaa ohjaavat kansallisvaltioiden sijaan globaalit mallit tai ”käsikirjoitukset” (Lechner & Boli 2005, 44), joita tämän näkökulman mukaan ovat itse asiassa olleet valtiollisinakin ymmärretyt instituutiot. Tällöin kansallisvaltioiden kontrollin heikkeneminen ei siis välttämättä tarkoittaisi yhteiskuntien fragmentoitumista tai sosiaalista toimintaa mahdolliseksi tekevien puitteiden heikentymistä, sillä maailmankulttuuri tuottaisi myös globaaleja verkostoja ja virtoja ohjaavia käsikirjoituksia. Toisin sanoen maailmanlaajuisesti jaetut arvot ja normit takaisivat kansallisvaltioiden jälkeisen ajan ”globaalin yhteiskunnan” integraation.

Maailmankulttuuriteoria asettaa näin koko globalisaatioprosessien aiheuttaman fragmentaatio-ongelman uuteen valoon. Sen sijaan, että sosiaalista toimintaa kehystävien puitteiden nähtäisiin heikkenevän kansallisvaltioiden ulko- ja sisäpuolelta tulevien voimien vaikutuksesta, itse kansallisvaltio nähdään yhtenä historiallisena globaalina käsikirjoituksena muiden joukossa. Niinpä sen merkityksen suhteellinen heikkeneminen tapahtuu osana muiden globaalien mallien voimistumista, jolloin mitään ”rakenteellista tyhjiötä” ei pääse muodostumaan. Toisaalta maailmankulttuurinäkökulma on melko perinteinen näkemys yhteiskunnallisesta järjestyksestä, joka perustuu jaettuihin arvoihin ja normeihin. Beyerin (1998, 83) mukaan sosiologiassa on ollut tapana painottaa juuri traditionaalisten normien ja jaettujen symbolien merkitystä ”sosiaalisen”

perustana, joten etsimällä jaetuista arvoista ja normeista selityksiä kansallisvaltion heikentymisen jälkeisen yhteiskunnan integraatioon maailmanyhteiskunnan teoreetikot luovatkin tavallaan kuvaa maailmanlaajuisesta kansallisvaltiosta.

Sen sijaan globalisaatiotutkimuksessa on usein pyritty eroon tällaisesta kansallisvaltiollisesta näkökulmasta sosiaalseen, ja siksi kirjallisuudessa on esitetty myös toisenlaisia mahdollisuuksia teoretisoida yhteiskunnallista järjestystä. Jos lisääntyvän kulttuurien välisen vuorovaikutuksen katsotaan nimenomaan suhteellistavan jaettujen normien ja symbolien asemaa ja universaalisuutta, tällöin yhteiskunnallisen integraation ongelmaan on etsittävä ratkaisuja muualta kuin globaalien arvojen ja normien ohjaamasta maailmankulttuurista. Sen sijaan on pohdittava, miten sosiaalista elämää voitaisiin ymmärtää muuten kuin tällaisesta kansallisvaltiollisesta käsitteellisestä kehikosta tai jopa kokonaan ilman yhteiskunnan käsitettä (ks. Featherstone ja Lash 1995, 2). Yksi vaihtoehtoinen tapa on ollut selittää yhteiskunnallista järjestystä sen mukaan, miten ”sosiaalista elämää järjestetään yli ajan ja tilan” (Giddens 1990, 64).

Teoreettisen narratiivit tilan sosiaalisesta järjestämisestä eivät siis lopu, vaikka ylikansallisten voimien on katsottu murentavan ainakin tiettyjä, niiden suhteellisesta uutuudesta huolimatta yllättävän itsestään selviksi ja ikuisiksi miellettyjä rajoja (ks. Wagner 2001, 86). Bauman (1998, 27–29) muistuttaa, että tilojen muotoutuminen ja niiden rajaaminen ovat historiallisia prosesseja, jotka perustuvat sosiaaliin suhteisiin. Sosiaaliset ja maantieteelliset tilat kuten koti, maatila, kylä tai valtio määrittyvät sen kautta, ketkä sen piiriin kuuluvat ja ketkä ovat sille ulkopuolisia. Sosiaalinen inkluusio ja ekskluusio ovat siten lähtökohtaisesti läsnä kaikkien tilojen muodostamisessa. Esimerkiksi kansallisvaltion kehittyminen edellytti yhdenmukaisen tilan luomista siten, että valtion hallinnolliset käytännöt korvasivat tai alistivat kaikki paikalliset käytännöt ja erottivat näin yhden valtion tilan muista. Valtion tilan ulkopuolelle eristetyistä tuli ulkomaalaisia ja vieraita.

Tästä näkökulmasta globaalien virtojen voi katsoa nyt häivyttävän niitä sosiaalisia erotteluja, joiden perusteella valtiot ovat rajanneet yhteiskunnallista tilaa. Asian voi tulkita myös niin, että sosiaaliset voimat ja toimijat alkavat muovata sosiaalista tilaa uudella tavalla: kansallisen tilan ”sisään” esimerkiksi rakennetaan globaalien virtojen edellyttämää infrastruktuuria, suurkaupungit alkavat hallinnoida globaalia toimintaa ja valtion instituutiot edistävät globaalien tilojen muotoutumista lainsäädännöllään ja muilla toimillaan (Sassen 2000, 217–218). Vaikka suvun, kaupunginosan tai kansallisvaltion kaltaiset perinteiset sosiaaliset järjestelmät ovat edelleen ”olemassa” siinä mielessä, että myös niitä tuotetaan jokapäiväisessä toiminnassa, muotoutuu nyt uudenlaisia kollektiivisen toiminnan ja vuorovaikutuksen muotoja.

Sassenin huomio siitä, miten globaalin tilan muotoutumisen takana on paikallisia ja kansallisia prosesseja, muistuttaa siis tilan luonteesta sosiaalisen toiminnan tai tuotannon tuloksena. Tästä näkökulmasta globalisaatioproblematiikka ei enää näyttäydy yhteiskunnalle ”ulkopuolisten” ja sitä hajottavien voimien analyysinä. Sen sijaan huomataan, että kansalliset ja paikalliset toimijat

osallistuvat aktiivisesti ”ylikansallisen” tilan muodostamiseen, mikä puolestaan häivyttää kansallisvaltion hallinnoimia yhteiskunnallisia rajoja. Mutta teoreettinen tulkinta tilasta sosiaalisten toimijoiden tuottamana muistuttaa myös siitä, etteivät uudenlaisetkaan tilat ole rajattomia vaan ne rakennetaan sosiaalisten erottelujen pohjalta. Globaali toimintalogiikka saattaa rajata sosiaalisia järjestelmiä kuitenkin hyvin eri tavalla kuin kansallisvaltio. Esimerkiksi Baumanin (1998, 2, 70) mukaan keskeisin sosiaalinen erottelu syntyy nykyään suhteessa liikkuvuuteen. Erottelu näkyy siinä, että globaaleilla eliiteillä on vapaus ja valta valita asuinpaikkansa tai liikkua paikasta toiseen, kun taas ihmiset sosiaalisen rakenteen toisessa päässä ovat sidottuja paikkaan eivätkä voi valita sitä.

Liikkumisenvapauden merkityksen voi nähdä korostuvan globalisaatioprosessien myötä. Kun ylikansallisen yhtiön on yhä helpompi sijoittaa pääomaansa valtioiden rajoista piittaamatta, se voi perustaa tuotantolaitoksensa sinne, missä tuotantokustannukset ovat alhaisimmat. Ylikansallisen yhtiön toiminta on siten luonteeltaan globaalia, mutta sillä on paikallisia seurauksia. Esimerkiksi lääkeyhtiön tuotantolaitos voi aiheuttaa vakavia myrkkypäästöjä ja pilata siten pohjavesivaraston, josta paikallinen väestö on riippuvainen. Tällaisen teollistumisen aiheuttaman ”riskiyhteiskunnan” voi katsoa tuottavan entistä enemmän julkisia ”haitakkeita” sitä mukaa, kun rahan, tiedon ja tavaroiden liike helpottuu (ks. Beck 1995, 18), mutta riskeille altistumisen todennäköisyys vaihtelee usein sosiaalisen aseman mukaan. Mahdollisuus liikkua eli vaihtaa paikkaa merkitsee mahdollisuutta välttää rahan, tiedon ja tavaroiden yhä vapaamman liikkeen paikallisia seurauksia (ks. Bauman 1998, 8–9). Siitä johtuu, että vaikka sosiaalinen asema on kaikissa yhteiskunnissa ja aikakausilla vaikuttanut mahdollisuuteen liikkua vapaasti rajoista välittämättä, juuri nykymaailmassa liikkumisenvapaudesta tulee aiempaa keskeisempi vallan lähde.

Globalisaatio ymmärrettynä yhteiskunnalliset rajat ylittävien virtojen kiihtymisenä asettaa siis väestön eriarvoiseen asemaan liikkumisenvapauden mukaan. Niille, joille liikkuminen on sosiaalisista ja taloudellisista syistä helppoa, taloudellinen, poliittinen ja teknologinen kehitys tarjoaa suuria mahdollisuuksia. Sosioekonomisista syistä paikkaan sidotut puolestaan joutuvat kohtaamaan ylikansallisten virtojen arvaamattomat seuraukset. Yhteiskunnallinen polarisaatio suhteessa liikkuvuuteen muuttaa siten myös tilan luonnetta: Ensiksi, koska globaalit eliitit voivat aina vaihtaa paikkaa, ne eivät ole riippuvaisia paikallisesta ympäristöstä ja sen sosiaalisista suhteista. Siten eliitit ”deterritorialisoituvat” eli tulevat yhä riippumattomammiksi fyysisestä tilasta (Bauman 1998, 20). Samaan aikaan paikkaan sidotut ihmiset eivät pääse pois ja ovat lisäksi menettäneet otteensa ympäristöönsä, jota heidän hallintansa ulkopuolella olevat raha- ja tavaravirrat muokkaavat yhä voimakkaammin (mt., 18). Toiseksi polarisaatio johtaa siihen, että eliittien ja paikallisten väestöjen yhteys katoaa. Eliitit linnoittautuvat rakentamilleen suljetuille alueille erilleen muusta väestöstä, jolloin sosiaaliset ryhmät erkanevat fyysisesti toisistaan (mt., 20). Samalla konkreettisia tiloja aletaan rakentaa niin, että myös julkiset tilat erottelevat vapaasti liikkuvat rikkaat lokalisoiduista köyhistä (vrt. Garland 2001, 162). Kaupungeissa ostoskeskukset

ovat hyvä esimerkki periaatteessa kaikille avoimista tiloista, joissa kuitenkin voivat liikkua vain kulutukseen pystyvät ja sen osoittavat ihmiset.

Baumanille uudenlainen yhteiskunnallinen järjestäytyminen tilassa kiteytyy siis liikkumisenvapauteen ja sen aiheuttamiin sosiaalisiin erotteluihin. Muuttuvaa yhteiskunnallista järjestystä voidaan lähestyä myös mieltämällä se yhä riippumattommaksi fyysisistä rakenteista ja katsomalla sen ilmenevän aiemmasta organisoitumisesta poikkeavana sosiaalisen toiminnan muotona. Tällaista tulkintaa edustavat näkemykset ”verkostoyhteiskunnasta”, jossa taloudellinen ja poliittinen valta painottuu yhä voimakkaammin paikasta riippumattomiin verkostoihin. Castellsin (2000) mukaan sosiaalisen organisoitumisen logiikka on muuttunut 1970-luvulta lähtien pääasiassa taloudellisen murroksen, teknologisen kehityksen ja poliittisen päätöksenteon yhteisvaikutuksesta. Toisin sanoen maailmankaupan ja valuuttamarkkinoiden vapauttaminen ja deregulaatio ovat johtaneet tilanteeseen, jossa talousjärjestelmä on saanut tilaisuuden verkostoitua globaalisti käyttämällä hyväksi uutta informaatio- ja telekommunikaatiotekniikkaa.

Tällä on ollut laajamittaisia seurauksia paitsi taloudelliselle toiminnalle ja poliittiselle vallankäytölle myös tavalliselle arkielämälle: yritykset ovat muuttaneet organisaatioitaan aiempaa horisontaalimmiksi ja joustavammiksi sekä verkostoituneet muiden yritysten kanssa (Castells 2000, 164–179); valtiot ovat kietoutuneet osaksi monimutkaista globaalihallinnan verkostoa (Castells 2004, 356–357); ja kaiken keskellä tavalliset ihmiset ovat joutuneet taiteilemaan ”informationalisoituvan” työn sekä alati epävarman työllisyyden luomilla polarisoituvilla työmarkkinoilla (Castells 2000, 280–281, 290). ”Verkostoyhteiskunta” tarkoittaa yksinkertaisesti sitä, että näistä verkostoituneista toimintamuodoista tulee taloudellisen, poliittisen ja kulttuurisen toiminnan kannalta keskeisiä – pääsy verkostoihin on kaiken hallinnan ja muutosvoiman edellytys (mt., 500). Vaikka verkostot ovat toimintalogiikaltaan rajattomia, ne ovat myös voimakkaasti eksklusiivisia: verkosto ottaa piiriinsä vain ne, jotka hyödyttävät sen toimintaa, ja sulkee muut ulkopuolelle tästä vaurauden ja vaikutusvallan kehästä (mt., 134–135). Näin verkostoyhteiskunta jakautuu verkottujiin ja verkosta poissuljettuihin.

On syytä muistaa, että vaikka verkostojen yhteydessä puhutaan usein fyysisten tilojen ylittämisestä, konkreettisina rakenteina ja inhimillisenä toimintana myös verkostot perustuvat paikallisuuteen. Ne voidaankin tilan ylittämisen sijasta yhtä hyvin nähdä paikkojen välisenä toimintana tai paikallisten toimijoiden välisinä yhteyksinä (Kofman 2003, 21). Toisaalta puhe tiloja ylittävistä verkostoista ja globaalisti liikkuvista eliiteistä ei tarkoita sitä, että uusi yhteiskunnallinen järjestys olisi luonteeltaan rajaton. Päinvastoin sosiaalisten järjestelmien välinen kollektiivinen rajanveto voi olla entistä jyrkempää. Esimerkiksi globaalien eliittien ja paikallisten väestöjen välinen kuilu saattaa kasvaa niin fyysisesti kuin symbolisestikin, jos vuorovaikutus ryhmien välillä joko häviää (segregaatio) tai jää yksipuoliseksi (joukkoviestintä) tai jos verkostoituneet eliitit rakentavat oman globaalin kulttuurinsa ja eristäytyvät keskinäisyhteisöihinsä eroon muusta yhteiskunnasta (Bauman 1998, 101–102; Castells 2000, 445–447).

Puhuttaessa yhteiskunnallisen järjestyksen muutoksesta verkostoyhteiskunnan käsite tarkoittaa siis yksinkertaisesti sitä, että sosiaalisen toiminnan organisoinnin tavat muuttuvat verkostoituneimmiksi eli dynaamisemmiksi, avoimemmiksi ja aiempaa vähemmän hierarkkiseksi. Kuten Castells osoittaa käsitellessään vuoroin yrityksiä, valtioita sekä sosiaalisia liikkeitä, tällaiset muutokset koskevat taloudellisten organisaatioiden lisäksi yhtä lailla poliittisia ja kansalaisyhteiskunnankin yhteisöjä (ks. Castells 2004, 359–364, 427). Siksi verkostoa voidaan pitää tietynlaisena yhteisönä, jonka merkityksen Castells näkee ”informaatioajalla” kasvavan suhteessa hierarkkisempiin organisaatioihin tai traditionaalisempiin arvoyhteisöihin. Verkosto on myös yhteisö, joka ei ole sidottu tiettyyn paikkaan tai alueeseen, ja näin se on osoitus sosiaalisten järjestelmien olemassaolosta vain ajatuksen tasolla. Kun materiaalisten ja symbolisten virtojen koetaan häivyttävän maantieteellisesti määriteltyjen tilojen rajoja, sosiaalisten järjestelmien olemus kuvitteellisina kokonaisuuksina tulee siis ilmi yhä selvemmin. Samalla kuvaukset uudesta yhteiskunnallisesta järjestyksestä perustuvat usein maantieteestä ja fyysisestä paikasta riippumattomiin ”virtuaalisiin” järjestelmiin, kuten Baumanin näkemys globaalisti liikkuvien eliittien ja lokalisoidun väestön erkaantumisesta tai Castellsin tulkinta tilasta riippumattomasta verkostoyhteiskunnasta.

Sosiaalisten järjestelmien kuvitteellisuus ei tietenkään ole ainutlaatuista vain globalisaatiokeskustelussa esitetyille järjestelmille, sillä yhtäältä kaikki sosiaaliset järjestelmät ovat kuviteltuja (vrt. Anderson 1991, 6) ja toisaalta myös kansalaisyhteiskunnan määrittelemään sosiaaliseen tilaan on kuulunut luonteeltaan abstrakteja eikä mihinkään tiettyyn alueeseen paikannettavia kollektiiveja. Yhteiskuntaluokka on hyvä esimerkki sosiaalisesta järjestelmästä, joka voidaan toki määritellä objektiivisesti palkkatulojen ja työtehtävien luonteen mukaan mutta jonka ”olemassaolo” riippuu ensisijaisesti luokkaidentiteetin voimakkuudesta. Luokkaidentiteetin vahvuus ja siten luokan olemassaolo on vaihdellut historiallisesti ja yhteiskuntien välillä, mutta olennaista tässä yhteydessä on se, että luokat on pääasiassa mielletty (kansallisvaltion rajaamien) yhteiskuntien ”sisäisinä” järjestelminä (mt., 3–4). Luokka ei siten ole ollut riippumaton tilasta ja kansallisvaltion rajoista samaan tapaan kuin esimerkiksi Baumanin globaalit eliitit ja Castellsin verkostot ovat.

Maailman tiivistymisen ja rajattomien materiaalisten ja symbolisten virtojen aiheuttamat tilalliset ilmiöt voidaan siis tulkita monella tavalla. Yhtäältä tilallinen muutos voi merkitä perinteisesti mielletyn yhteiskunnan konkreettisten ja kuvitteellisten rajojen suhteellistumista globaalien taloudellisten ja kulttuuristen virtojen seurauksena, tai se voi tarkoittaa uusien sosiaalisten tilojen muotoutumista. Toisaalta tilallinen muutos viittaa maantieteen merkityksen vähenemiseen sosiaalisten järjestelmien muotoutumisessa. Tällaisissa näkökulmissa sosiaaliset järjestelmät ovat luonteeltaan tilattomia, kansallisvaltiosta riippumattomia ja abstrakteja, ja ne ilmenevät kollektiivisissa identiteeteissä. Yhteistä näille tilallisen muutoksen analyyseille on se, että niistä on haettu selitystä ja tulkintaa monille viimeaikaisille yhteiskunnan, talouden, politiikan ja kulttuurin ilmiöille.

Tällä tavalla teoreettiset kertomukset tilasta ja sen luonteen muuttumisesta ovat nousseet keskeiseen rooliin globalisaatiokeskustelussa. Kysymys tilan sosiaalisesta organisaatiosta on merkinnyt monille uutta näkökulmaa yhteiskunnallisiin ilmiöihin, ja se on koonnut yhteen hyvin erilaisia näkökulmia ja tieteenaloja. Koska tilallisia ilmiöitä voidaan tulkita ainakin maantieteen, politiikan, kulttuurin ja talouden näkökulmista, yhteinen tematiikka on alkanut häivyttää tieteenalojen rajoja. Samalla kun yhteiskuntatieteissä esitetään yhteiskuntateorian ”tilallistamista”, esimerkiksi maantieteen piirissä puhutaan ”kulttuurisesta käänteestä”, sillä maantieteellinen tila on alettu ymmärtää yhä voimakkaammin identiteettien, representaatioiden ja sosiaalisten suhteiden muokkaamina (Vuolteenaho 2002). Monitieteisenä käsitteenä globalisaatio onkin lisännyt nopeasti suosiotaan ja sen sovellusala on vain laajentunut.

3.2 Yhteiskuntatieteellisen kehityksen huipentuma

Itse globalisaation käsite on esiintynyt yhteiskuntatieteellisen keskustelun agendalla vasta reilut 20 vuotta, mutta ainoastaan sen tulkitseminen tuotannon ja markkinoiden ylikansallistumisena ja samanaikaisena valuuttamarkkinoiden sääntelyn purkamisena osuu ajallisesti suunnilleen yhteen käsitteen yleistymisen kanssa. Sen sijaan useimmat muut tulkinnat globalisaatiosta viittaavat vuosikymmenien tai vuosisatojen hitaaseen ja epätasaiseen kehitykseen: esimerkiksi kulttuurien välistä vuorovaikutusta on ollut käytännössä aina, kaukaisten alueiden välinen keskinäisriippuvuus on lisääntynyt taloudellisen ja kulttuurisen vaihdon myötä ja maailman (tai ihmiskunnan) tiedostaminen sosiaalisen toiminnan viittauspisteenä on vahvistunut vähitellen viimeistään löytöretkistä ja maailmankarttojen piirtämisestä lähtien. 1400-luvulta voidaan nähdä alkaneen myös pyrkimysten rakentaa maailmasta institutionaalisesti yhtenäinen taloudellisen ja poliittisen kontrollin kenttä, mikä on kiteytynyt kapitalistisen tuotantotavan levittämisessä ja kansallisvaltiojärjestelmän muodostamisessa (ks. Wallerstein 2004).

Näistä maailmanhistoriallisista kehityskuluista on pitkään kirjoitettu sujuvasti ilman globalisaation käsitettä, ja vaikka useimmat nykytutkijat korostavat prosessien kiihtyneen jatkuvasti viimeisten sadan tai viidenkymmenen vuoden aikana mm. taloudellisen toiminnan ylikansallistumisen sekä tieto- ja viestintätekniikan kehityksen myötä, pelkkä vauhdin lisääntyminen ei välttämättä tunnu analyyttisesti mielekkäältä perustelulta kääntää niitä 1980-luvulta lähtien osaksi globalisaation retoriikkaa. Käsitteen analyyttinen arvo voidaan perustella huomattavasti paremmin, jos sen katsotaan olevan aiemmista laadullisesti eroava näkökulma yhteiskunnallisten ilmiöiden tarkasteluun. Juuri tässä mielessä globalisaation teoreettinen määrittelemine tilan sosiaalisessa organisoinnissa tapahtuvana muutoksena saa merkityksensä.

Samalla kun globalisaatiota on tarjottu yhteiskuntatieteiden keskeiseksi paradigmaksi, keskustelussa on pyritty perustelemaan näkökulman teoreettista uskottavuutta. Yksi tapa on ollut sijoittaa se osaksi yhteiskuntatieteiden perinnettä, jolloin globalisaatiotutkijat ovat löytäneet aiemmasta tutkimuksesta viittauspisteitä omiin kysymyksenasetteluihinsa. Kuten luvussa 2.2

huomattiin, erilaisia ”globalisaationäkökulmia” onkin löydetty aina klassisesta yhteiskuntateoriasta lähtien. Toisaalta nykykirjallisuudessa muistutetaan aivan toisenlaisten kysymysten ja tarkastelukehikkojen perinteisesti hallinneen yhteiskuntatieteellistä teorianmuodostusta. 1800-luvun lopun yhteiskuntatieteilijöiden tulkinnat modernisaatiosta olivat luonteeltaan globaaleja siinä mielessä, että kehitys kuvattiin periaatteessa universaalina, mutta Waters (2001, 8) huomauttaa Durkheimin ja Weberin kiinnittäneen itse vain vähän huomiota teoretisoimiensa prosessien globaaleihin vaikutuksiin. Niinpä yhteiskuntatieteiden klassisen kauden kirjoituksissa jäivät pitkälti huomiotta sellaiset globalisaatioilmiöt, joihin käsitteen avulla nykyisin usein viitataan: rajat ylittävän vuorovaikutuksen monet muodot ja etäisyyksien koettu kutistuminen. 1900-luvun taitteessa sosiologian klassikot eivät pohtineet nopeutuvan matkustuksen, lennättimen käytön ja maailman aikavyöhykkeiden asettamisen kaltaisten, maailmasta käytännössä yhtä kokonaisuutta muodostavien kehityskulkujen yhteiskunnallisia seurauksia vaan keskittyivät enemmän monitahoiseen modernisaatioproblematiikkaan sekä yksilön ja yhteiskunnan väliseen suhteeseen (Robertson 1992, 142–143). Vaikka etenkin Simmel ja Durkheim pohtivat yksilön ja yhteiskunnan sekä toisaalta yleisen ihmiskunnan käsitteitä ja niiden välisiä suhteita, nimenomaan globalisaation kulttuuriset ulottuvuudet jäivät Robertsonin (mt., 21–23) mukaan klassisen kauden yhteiskuntatieteilijöiltä vähemmälle huomiolle.

Kun globalisaatiota määritellään tutkimusalana, usein sen näkökulmien ja tutkimusongelmien esitetään polveutuvan jo yhteiskuntatieteiden klassisten teoreetikkojen käsittelemistä teemoista (ks. luku 2.2). Nykykeskustelussa esiintyvä ajatus ”uudesta keskeisestä paradigmasta” perustuu kuitenkin siihen, että sekä klassikoiden että yleensä 1900-luvun yhteiskuntatieteiden valtavirran katsotaan pitkälti sivuuttaneen globalisaatiotematikan. Miten on selitettävissä, että yhteiskuntatieteilijät kiinnittivät vain vähän huomiota esimerkiksi liikenne- ja viestintävälineiden nopeaan kehitykseen 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa, vaikka sen vaikutukset saattoivat olla vähintään yhtä mullistavia kuin nykyisen tieto- ja viestintäteknologisen muutoksen aikana?

Vastausta on haettu siitä laajemmasta yhteiskunnallisesta kontekstista, jossa tutkimusta ja koko tieteenalaa aikanaan institutionalisoitiin. Alueiden välisen viestinnän ja kulttuurien vuorovaikutuksen kaltaisten kysymysten vähäinen käsittely yhteiskuntatieteiden klassisella kaudella selittyy globalisaatiokirjallisuudessa usein sillä, että yhteiskuntatieteiden järjestäytyminen omiksi oppialoikseen osui kansallisvaltion ja kansallisten kulttuurien voimistumisen vaiheeseen. Niinpä kansallisvaltiokehitys ohjasi uuden tieteenalan omaksumaan voimakkaasti kansallisia piirteitä ja keskitti akateemikkojen välisiä yhteyksiä kansallisvaltion rajojen sisään (Albrow 1990, 6; Robertson 1992, 143). Yhteiskunta ja valtio samastettiin toisiinsa, ja niistä tuli tutkittavien sosiaalisten ilmiöiden perusyksikkö (Wallerstein 1991, 246; ks. myös luku 3.1). Kansallisvaltion kehikko alkoi näkyä myös sellaisten tutkimuskohteiden taustalla, jotka perustuivat yhteiskuntien ”ulkopuolisiin” ilmiöihin: muodostui yhteiskuntatieteiden välinen työnjako, jossa sosiologia keskittyi yhteiskuntien sisäiseen ja niitä vertailevaan tutkimukseen, kun kansainväliset suhteet paneutui yhteiskuntien keskinäiseen vuorovaikutukseen (Robertson 1992, 17). Tieteenalojen jako

”kehittyneitä länsimaita” tutkiviin tieteisiin, kuten sosiologiaan, taloustieteeseen ja valtio-oppiin, ”primitiivisiä yhteiskuntia” tutkivaan antropologiaan sekä näiden välimaastoon sijoittuviin itämaisiin yhteiskuntiin keskittyvään orientalistiseen tutkimukseen aiheutti toisenlaista lokeroitumista ja esti osaltaan kattavammat analyysit yhteiskuntien välisestä vuorovaikutuksesta ja kulttuurien monimutkaisesta dynamiikasta (ks. Wallerstein 2004, 6–9).

Kun kansallisvaltion hallinnollisen ja kulttuurisen vallan on katsottu vaikuttaneen yhteiskuntatieteiden sulkeutumiseen globaalilta tutkimusagendalta, samalla logiikalla on voitu selittää myös globalisaatiotematiikan nousu akateemisen keskustelun valtavirtaan. Esimerkiksi Albrow’n (1990, 7) tulkinnassa valtion ”heikkeneminen” vapauttaa tutkijat kansainvälistymään, vaihtamaan ajatuksia yli kulttuuristen ja tieteellisten rajojen ja löytämään yhteisiä globaaleja tutkimusongelmia. Mutta väite siitä, että ”sosiologian globalisaatio synnyttäisi globalisaation sosiologian” (Robertson 1992, 21), on myös kiistetty. Robertsonin mukaan tutkijoiden keskinäisiä suhteita ei pidä sekoittaa sellaisiin ”tosielämän” ilmiöihin kuin ”maailman vääjäämättömään suuntautumiseen kohti yhä suurempaa yhdentymistä” (mt., 26). Arvostelemalla Albrow’n tulkintaa hän näyttää siis kieltävän mahdollisuuden, että globalisaatio olisi vain tutkijoiden keksimä tai keinotekoisesti muotoilema problematiikka.

Ajatus tutkijoiden henkilökohtaisten kokemusten heijastumisesta näin suoraviivaisesti heidän tutkimusagendalleen sopiikin huonosti sellaiseen tieteelliseen narratiiviin, jossa globalisaatiota perustellaan uutena keskeisenä paradigmana. Tällainen globalisaatioteoreettinen tutkimushan pyrkii nimenomaan esittämään tuloksensa niin, että ne heijastavat objektiivista todellisuutta (ks. Cameron & Palan 2004, 31). Jotta globalisaatio saadaan näyttämään oikeutetulta tutkimuskohteelta, suuressa kertomuksessa on siis pääteltävä globalisaation yhteiskunnallisena prosessina tulevan tavalla tai toisella ”ennen” globalisaatiotutkimusta, sillä vastakkainen tulkinta merkitsisi tällaisen objektiivisuuden ihanteen kyseenalaistumista. Niinpä syitä globalisaatioproblematiikan yleistymiseen yhteiskuntatieteiden agendalla on etsitty tutkijoiden henkilökohtaisten kokemusten sijaan laajemmasta yhteiskunnallisesta ja akateemisesta kontekstista.

Yksi tapa esittää globalisaatiokäsitteen suosio on päätellä, että aiemmat käsitteelliset ja teoreettiset lähtökohdat ovat osoittautuneet ongelmallisiksi tai tulleet tiensä päähän. Yhtäältä vallitsevien rakenteellisten modernisaatioteorioiden ja toisaalta yleisten kansallisvaltiokeskeisten lähtökohtien on katsottu menettäneen uskottavuuttaan, samalla kun länsimaisen hyvinvointivaltion ja fordistisen teollisuuskapitalismin mallit ja niihin liittyvä yhteiskuntasuunnittelu ajautuivat ongelmiin 1970-luvulla. Massatuotantoon perustuvan kapitalismin kriisiytyessä valtiojohtoiseen sääntelyyn ja korporatismiin perustuva talouspolitiikka ei enää kyennyt luomaan talouskasvua suuressa osassa länsimaita ja kolmatta maailmaa (Hoogvelt 2001, 44–46), ja hallitsemattomat taloudelliset alamäet, inflaatio sekä työttömyys nakersivat keynesiläisten teoreettisten mallien ja yleisemmin yhteiskunnallisen suunnittelun uskottavuutta (Wagner 2001, 52). Kun valuuttakauppaa ryhdyttiin tässä tilanteessa vapauttamaan ja markkinoita avaamaan, kapitalistinen tuotanto alkoi nopeasti ylikansallistua, kansainväliset valuuttamarkkinat kasvoivat huimasti, ja näiden seurauksena valtion

taloudellinen suvereenius heikkeni (Rosenberg 2005, 45–46). Valtioiden keskeiseen talous- ja yhteiskuntapoliittiseen rooliin nojanneiden kehitys- ja modernisaatioteorioiden alkoi tällöin olla yhä vaikeampi tyydyttävästi selittää yhteiskunnallista muutosta, vaikka ne eivät täysin kadonneetkaan yhteiskuntatieteellisestä keskustelusta (Hoogvelt 2001, 220–222). Sosiaalinen tilaus kansallisvaltiosta riippumattomammille tarkastelutavoille voimistui, minkä voi osaltaan nähdä vaikuttaneen vaikkapa informaatio- ja viestintäteknologian, verkostojen ja globalisaation kaltaisten tutkimuskohteiden yleistymiseen.

Samoihin aikoihin myös kriittisten yhteiskuntatieteellisten lähtökohtien on katsottu ajautuneen umpikujiin. Wagner (2001, 80) näkee tämän johtuneen siitä, ettei erilaisten 1960-luvulla virinneiden teknologian, kurinalaistamisen, byrokratian, massayhteiskunnan ja kulutuskulttuurin kritiikkien koettu johtaneen mihinkään. Lisäksi monet kriittiset teoriat jakoivat samat rakenteita korostavat metateoreettiset lähtöoletukset funktionalististen järjestelmäteorioiden kanssa, ja siksi ne ajautuivat yhtä lailla tulilinjalle, kun yhteiskuntatieteissä alkoi 1980-luvulla voimistua niin sanottu kulttuurinen käänne vastavetona rakenteellisille ja funktionalistisille selitysmalleille. Kulttuurinen käänne merkitsi Robertsonin (1992, 32–38) mukaan yhtäältä sitä, että kulttuurista ja sen muutoksesta sinällään tuli oma erikoistunut tutkimusalueensa yhteiskuntatieteissä. Toisaalta kulttuuri alettiin ottaa vakavamman tarkastelun kohteeksi myös sellaisilla tieteenaloilla, joilla se aiemmin oli ohitettu. Vaikka kulttuuriset ilmiöt ovat aina olleet läsnä yhteiskuntatieteessä, ne on ymmärretty lähinnä välineellisesti: kulttuuri on otettu esiin tutkimuksessa joko silloin, kun se on selittänyt jotain olennaista yhteiskunnallisista rakenteista tai toiminnasta, tai silloin, kun yhteiskuntatieteen menetelmillä on voitu osoittaa muutoksia kulttuurin piirissä. Kulttuurin alettua saada yhä enemmän huomiota sen roolia sosiaalisissa ilmiöissä ei enää ole voitu tulkita näin yksinkertaisesti.

Näkemyks kulttuurin kietoutumisesta yhteiskunnallisiin ilmiöihin on tuotu esiin yhtäältä jälkistrukturalismissa ja diskurssiteoriassa, jotka painottavat merkityksiä ja subjektiivisuutta, sekä toisaalta teorioissa, jotka painottavat toimijuuden valtaa suhteessa rakenteisiin (Nash 2001, 78). Laajasti katsoen yhteistä näille näkökulmille on se, että ne tulkitsevat yhteiskunnallisten rakenteiden olevan kulttuurisesti tuotettuja. Tällainen lähtökohta siirtää yhteiskuntatieteiden tarkastelupisteen luontevasti toimijoihin ja heidän merkityksenantoonsa sekä niihin sosiaaliin tilanteisiin, joissa rakenteita uusinnetaan. Se suuntaa myös huomiota yksilön ja instituutioiden refleksiivisyyteen, jonka on väitetty lisääntyvän muun muassa traditioiden purkautumisen ja alueiden välisen vuorovaikutuksen tiivistyessä (ks. esim. Giddens 1995, 134–136). Kulttuurisen käänteen teemat näkyvät hyvin esimerkiksi Robertsonin tuotannossa: paitsi että hän keskittyy globalisaation kulttuurisiin määritelmiin ja vaikutuksiin Robertson myös korostaa prosessin refleksiivistä luonnetta. Tietoisuus maailmasta ”yhtenä paikkana” on hänelle keskeinen osa koko ilmiötä (ks. esim. Robertson 2001, 461).

Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, että kulttuuriset ja konstruktionistiset lähestymistavat hallitsisivat kaikkea globalisaatiokeskustelua. Päinvastoin kirjallisuudessa esiintyy paljon tutkimusta, jossa

globalisaatio ymmärretään paljon ”perinteisemmin” (geo)poliittisten tai taloudellisten rakenteiden muutoksena. Esimerkiksi Held ym. (1999) analysoivat nykyisiä ”globaaleiksi muutoksiksi” kutsumiaan ilmiöitä, joihin he sisällyttävät ainakin globaalin poliittisen yhteisön rakenteellisen muutoksen; maailman sotilaallisen järjestyksen muutoksen; maailmankaupan, markkinoiden, rahoitusjärjestelmän ja tuotantotapojen muutoksen; globaalin demografisen muutoksen; viestintäteknisen infrastruktuurin ja mediarakenteiden muutoksen; sekä ympäristön pilaantumisen. Robinson (2004) puolestaan tulkitsee globalisaatiota muutoksena kapitalismin järjestäytymisessä, jolloin se merkitsee uuden aikakauden alkamista kapitalismin historiassa, siirtymää ”maailmantaloudesta globaalitalouteen”. Uutta vaihetta määrittävät muun muassa kapitalismin ekstensiivinen ja intensiivinen laajeneminen kaikkialle maailmaan ja yhä uusille elämänalueille, ”ylikansallisen kapitalistisen luokan” muotoutuminen sekä kansallisvaltion integroituminen osaksi ”ylikansallista valtioapparaattia” eli monitasoista globaalihallintoa.

On selvää, että tällaisissa rakenteellisissa ja poliittisen talouden tarkasteluissa toimijalähtöiset analyysit tai ajatukset rakenteista kulttuurisesti tuotettuina ovat melko etäisiä. Kulttuurisen käänteen vaikutukset ovat silti usein nähtävissä myös näissä globalisaatioanalyysissä. Kulttuurista globalisaatiota käsittelevässä luvussaan Held ym. (1999, 328–329) määrittelevät kulttuurin konstruktionistisesti eli kulttuurintutkimusta myötäilevällä tavalla elettyinä ja symbolisesti välitettyinä kokemuksina ja annettuina merkityksinä. Vaikka he tästä huolimatta käyttävät suurimman osan luvusta kartoittaen joukkoviestinnän infrastruktuurin muutoksia ja ylikansallisen medialiiketoiminnan rakenteita ja tuotteita, he päätyvät myös ottamaan kantaa niiden sisältöihin eli ”kulttuuriin vaikutuksiin” osallistuen samalla keskusteluun maailman samankaltaistumisesta tai erilaistumisesta globalisaation seurauksena. Tässä yhteydessä he viittaavat esimerkiksi maailmankulttuuriteoriassa esiintyvään näkemykseen siitä, että kulttuuri merkitsee nimenomaan institutionalisoituja prosesseja eli vakiintuneita toiminnan muotoja (mt., 330), vaikkeivät Held ym. kehitäkään ajatusta sen pidemmälle.⁶ Samoin Robinson (2004, 30–31), turvautuessaan hankin suoraviivaiseen talouden, politiikan ja kulttuurin analyttiseen erotteluun, viittaa silti kulttuurisen integraation ja kulttuuristen toimijoiden roolin tärkeyteen osana kapitalistista maailmanjärjestelmää. Globaalitalous ei Robinsonin mukaan voi toimia ilman vuorovaikutusta ja symbolien vaihtoa, mutta samalla se myös synnyttää globaalia kulttuuria tuottamalla voimakkaita symboleita. Tässä suhteessa hän lähestyy sekä Wallersteinin (2004) ajatusta liberalistisesta ”geokulttuurista” että yleisempää marxilaista teoriaa kulttuurin tuotteistamisesta tai kommodifikaatiosta.

Vaikka rakenteelliset lähestymistavat globalisaatioprosesseihin ovat edelleen yleisiä, kirjallisuudessa on siis nähtävissä kulttuurisen käänteen vaikutus vähintään siinä Robertsonin mainitsemissa mielessä, että kulttuurista tulee myös näissä tarkasteluissa yhä olennaisempi tutkimuskohde. Lisäksi juuri globalisaatiokeskustelussa tämä ”rakenteen” ja ”kulttuurin” välinen

⁶ Tulkinta esimerkiksi tuotannosta ja organisaatioista institutionalisoituina eli kulttuurisesti tuotettuina käytäntöinä tuntuukin Heldillä ym. pätevän ainoastaan mediakulttuurin ja sen infrastruktuurin tuotantoon, sillä he eivät laajenna ajatusta koskemaan sen enempää taloudellisen kuin poliittisenkaan globalisaation muotoja.

dualismi usein ylitetään, mistä erilaiset maailmanyhteiskuntateoriat ovat hyvä esimerkki. Tällöin maailman rakenteellinen muutos näyttäytyy nimenomaan institutionaalisen eli sosiaalisten käytäntöjen malleja muuttavana prosessina, jossa nämä ”käsikirjoitukset” ymmärretään kulttuurisesti tuotettuina. Samalla mahdollisuudet tulkita uudella tavalla toimijuuden ja rakenteen dialektiikkaa ovat inspiroineet kriittistä tutkimusta ja tarjonneet sille uusia tutkimuskohteita sekä mahdollisuuksia teoretisoida yhteiskunnallista muutosta. Kun tuotannon rakennemuutoksen ja individualistisen kulutuskulttuurin katsotaan usein hajottaneen yhteiskunnalliset luokat, esimerkiksi Hardtin ja Negrin käsite *multitude* (suomennettu ”väki”) on yksi viimeaikainen yritys muodostaa teoriaa maailmaa muuttavasta kollektiivisesta subjektista, joka tiedostaa itsensä ja kääntyy nykyistä sotaisaa ja elämää tuhoavaa globaalia järjestystä vastaan (Hardt & Negri 2005a).

Tulkinta globalisaatioanalyysistä osana laajempaa yhteiskuntatieteiden kulttuurista käännettä tai jopa sen seurauksena perustuu siihen, että kulttuurisen käänteen on katsottu merkinneen aiemmin toisistaan erotettujen sosiologian ja antropologian näkökulmien paluuta yhteisiin kysymyksenasetteluihin (ks. Robertson 1992, 41). Näin perinteisesti länsimaita tutkineiden yhteiskuntatieteen alojen tutkimuksellisen katseen on nähty kääntyneen antropologian hallitsemaan ”kolmanteen maailmaan”, ja samalla antropologista tarkastelutapaa on uudella tavalla omaksuttu länsimaita käsittelevässä tutkimuksessa. Tällainen tieteen sisäisten raja-aitojen kaatuminen voidaan osaltaan tulkita edellytyksenä globalisaatioanalyysin yleistymiselle akateemisella agendalla.

Kaikkiaan globalisaatio tutkimusalueena ja teoriana kiedotaan keskustelussa hyvin monella tapaa osaksi yhteiskuntatieteiden kehitystä sekä niiden keskeisten tarkastelukohteiden ja lähtöoletusten muutosta. Se voi merkitä esimerkiksi kansallisvaltiokeskeisen tutkimuksen jälkeistä analyysia, rakenne- ja kulttuuriselityksien yhdistämistä tai monitieteistä tutkimusta. Eri tavoin globalisaatioproblematiikan kehittyminen ja yleistyminen tulevat siis esiin jonkinlaisena ratkaisuna tieteen sisäisiin ongelmiin ja keinona saavuttaa ”parempaa” tietämystä sosiaalisesta todellisuudesta: yhteiskuntatieteellinen katse on noussut ”ulos” kansallisvaltiollisen kehyksen rajoitteista, ”ylittänyt” rakenne- ja kulttuuriselitysten keinoitekoisen vastakkainasettelun tai ”murtanut” tieteenalojen välisiä raja-aitoja. Tällainen narratiivi globalisaatiotutkimuksesta ei ole mitenkään ainutlaatuista; Wagnerin (2001, 3) mukaan on tyypillistä, että tutkija pitää oman aikansa näkökulmia teoreettisen kehityksen loogisena seurauksena tai suorastaan ”tieteellisen tiedon korkeimpana muotona”.

Ehkä parhaiten globalisaation suuren kertomuksen tieteen väijäämättömästä edistyksestä kohti yhä korkeampaa tietotasoa kiteyttää Albrow (1990, 6–8), joka jaottelee sosiologian historian viiteen aikakauteen. Albrow’n mallissa 1800-luvun klassikoiden *universalistista*, yleisiä ja ajattomia lakeja etsivää teoriaa seurasi 1900-luvun alun *kansallisten sosiologioiden* vaihe eli aikakausi, jolloin kansallinen kulttuurinen kehikko määritteli tutkimuskohteita ja tulkintoja. Toisen maailmansodan jälkeen yhteiskuntatiede alkoi jättää taakseen kansallisvaltiollisia rajoitteita ja *kansainvälistyi*, jolloin muotoiltiin yleiset länsimaisen modernisaation ja kehityksen teoriat. Tämä voimakkaan eurosentrisen teorian vaihe sai osakseen kritiikkiä lännen ulkopuolella, ja siirtomaiden

itsenäisyysliikkeiden yhteyteen kehittyi myöhemmin kolmannen maailman näkökulmia heijasteleva sosiologian *kotoperäistäminen*. Viimeisin vaihe eli *globalisaatio* on sisällöllisesti edellisen neljän aikakauden yhdistelmä ja edustaa ”globaalin tietoisuuden”, ”globaalin viestinnän” ja ”maailmanlaajuisen kulttuurin” kaltaisia ilmiöitä.

Vaikka Albrow näin melko mutkattomasti rakentaa globalisaatioanalyysistä aiempia tieteellisiä lähtökohtia yhdistävän ja niiden tuloksia kumuloivan tutkimusalan, kaikki globalisaatiotutkimuksen puolestapuhujat tuskin hyväksyisivät esitystä.⁷ Tarkoitukseni tässä luvussa ei olekaan väittää, että globalisaatioteoreetikot lähtökohtaisesti uskoisivat lineaariseen ja evolutionistiseen tapaan kuvata tieteellistä kehitystä tai että he välttämättä tietoisesti yrittäisivät punoa tällaista narratiivia. Kriittisesti voidaan myös huomauttaa, että kuvaamani evolutionistinen globalisaationnarratiivi on vain oma subjektiivinen tulkintani ja syntyy lopullisesti vasta tässä työssä. Mutta kuten luvun alussa todettiin, metateoreettiseen suureen kertomukseen on katsottu läheisesti liittyvän näkemys tieteestä ”totuutena” tai objektiivisena sosiaalisen todellisuuden analyysinä. Tulkittuna tästä näkökulmasta edellä käsiteltyjä globalisaatioteoreetikkoja yhdistää juuri pyrkimys ”totuudenmukaisempaan” yhteiskunnalliseen analyysiin, ja he näkevät globalisaatiokäsitteen tarjoavan tähän muita (aiempia) käsitteitä ja näkökulmia paremman välineen. Tällöin on vaikea välttyä siltä vaikutelmalta, että globalisaatiotematiikkaa kuvataan tieteellisen edistyksen tuloksena.

3.3 Kertomus modernisaatiosta

Jos tieteellisiä käsitteitä, analyysieja ja teorioita tulkitaan kertomuksina, tähän mennessä globalisaatiokäsitteen on nähty liittyvän erityisesti kahdenlaisiin tarinoihin. Ensiksi näkökulmia sosiaalisten suhteiden järjestämiseen tilassa voidaan pitää teoreettisina narratiiveina yhteiskunnallisesta järjestyksestä. Toiseksi globalisaatio on edellisessä osiossa esitetty kertomuksena yhteiskuntatieteiden kehityksestä ja muutoksista niiden lähestymistavoissa tutkimuskohteeseensa. Pyrkiessään muotoilemaan ”uudenlaista” tulkintakehystä sosiaaliin ilmiöihin globalisaatioteoreetikoilla on ollut taipumusta arvostella perinteisiä yhteiskuntatieteen lähtökohtia ja käsitteitä näkökulmiltaan rajoittuneiksi ja kykenemättömiksi ymmärtämään muuttuvaa maailmaa (ks. esim. Pieterse 1995, 63). Jos länsimainen yhteiskuntatiede on kehittynyt osana ”modernien yhteiskuntien itserefleksiota”, sen luokittelujen ja näkökulmien on väitetty olevan moderniteetin läpäisemiä ja siten kykenemättömiä havaitsemaan sellaista yhteiskunnallista muutosta, joka ei sovi modernin tieteen kategorioihin (ks. Wagner 2001, 81). Tilannetta vaikeuttaa lisäksi se, että ajatukseen moderniteetista on liitetty sellaisia luonnehdintoja kuin jatkuva uusiutuminen ja innovaatiot, ja tällöin käytännössä kaikki muutokset on voitu tulkita osaksi modernia logiikkaa ja aikakaudesta on tullut retorisesti päättymätön (Albrow 1996, 13). Tällaisen ”ikuisen moderniteetin” idean voi katsoa olevan älyllisesti rajoittava ja analyttisesti

⁷ Albrow’n luokittelua on arvostellut ainakin Robertson (1992, 16–21), joka kiinnittää huomiota lähinnä sen puutteisiin ja aukkoihin. Hän ei kuitenkaan mieli sen syvällisemmin tällaiseen aikakausjaotteluun sisältyviä ongelmia esimerkiksi sen taipumuksessa rakentaa tietynlaista narratiivia tieteellisestä edistyksestä.

harhaanjohtava, sillä se saattaa estää havaitsemasta tai vähättelee sellaisia radikaalejakin muutoksia, jotka johtaisivat erilaisiin tulkintoihin nykyajasta. Globalisaation ajan onkin väitetty edellyttävän modernin yhteiskuntatieteen ”jälkeistä” yhteiskunta-analyysia (mt.).

Tällä tavoin yhteiskuntatieteelliseen globalisaatiokertomukseen tulee myös kolmas, historiallinen ulottuvuus. Kuten Cameron ja Palan (2004, 57, 74–76) osoittavat, tieteelliset kirjoitukset ovat kertomuksia menneisyydestä, nykyisyydestä ja tulevaisuudesta, sillä ilmiöt esitetään usein prosessina, edistyksenä tai etenemisenä johonkin. Tästä näkökulmasta globalisaatio on yhteiskunnallisen ja yhteiskuntatieteellisen kertomuksen ohella historiallinen narratiivi, joka kehystää esitettyjä yhteiskunnallisia ja tutkimuksellisten käytäntöjen muutoksia. Tulkittuna tällaisena suurena kertomuksena yhteiskunnasta, historiasta ja tieteestä globalisaatioproblematiikan voi nähdä pyrkivän haastamaan tai korvaamaan perinteisiä suuria kertomuksia, kuten narratiiveja modernisaatiosta, kansallisvaltiosta, kehityksestä ja kapitalismin logiikasta. Globalisaation on katsottu edustavan esimerkiksi siirtymää modernisaation jälkeiseen aikakauteen (Albrow 1996), jälkikolonialistiseen tai uuskolonialistiseen aikaan (Hoogvelt 2001), suvereenin kansallisvaltion jälkeiseen kansainväliseen järjestykseen (Held 2003), maailmantaloudesta globaalitalouteen (Robinson 2004) tai globaaliin jälkiteolliseen informaatiokapitalismiin (Castells 2000).

Tästä aiemman yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen kritiikistä ja uusien käsitteellisten ja teoreettisten avausten ehdotuksista huolimatta globalisaation suuret kertomukset muistuttavat usein muodoltaan perinteisiä teorioita sosiaalisesta muutoksesta. Suurille kertomuksille on ominaista tietynlainen teleologisuus eli sosiaalisten ilmiöiden selittäminen osana tiettyyn ennalta määrättyyn lopputulokseen johtavaa prosessia (ks. Jameson 1984, xix). Klassisina esimerkkeinä voidaan pitää Weberin ajatusta yhteiskuntien rationaalistumisesta, Marxin tulkintaa luokkataistelusta sekä Durkheimin ja Parsonsin teoretisointia yhteiskuntien sisäisestä kasvavasta työnjaosta ja erilaistumisesta. Myöhemmin erityisesti modernisaation ja kehityksen käsitteet ovat jatkaneet klassisten kertomusten linjaa olettaen kaikkien yhteiskuntien kulkevan kohti yhteistä päämäärää, joka tavallaan kiteytyy Fukuyaman (1992) teesissä liberaalista markkinademokratiasta ”historian loppuna”. Suurten kertomusten kuvaamien prosessien päätepisteessä on saatettu nähdä joko myönteisenä mielletty utopia esimerkiksi kommunismista ja orgaanisesta solidaarisuudesta tai dystopia yksilön vapautta ja luovuutta kuristavasta rationaalisuuden ”rautahäkistä”, mutta kun suunta on ollut selvillä, sosiaaliset ilmiöt on voitu tulkita osana yhteistä historian jatkumoa.

Tulkittuina historiallisina narratiiveina globalisaatioanalyysit monella tapaa jatkavat tätä yhteiskuntatieteiden suurten kertomusten perinnettä. Esimerkiksi teoria maailmanyhteiskunnasta tai maailmankulttuurista tulkitsee nykyisen globalisaation olevan viimeisin vaihe pitkässä prosessissa, jonka myötä maailma yhdenmukaistuu institutionaalisesti. Kuten jo aiemmin todettiin, osoituksia kulttuuristen toimintamallien yhdenmukaistumisesta voi löytää oikeastaan lähes kaikkialta lentokenttien toiminnasta aina monien ammattien yleismaailmallisiin oppaisiin (Lechner & Boli 2005, 7, 20). Tässä teoriassa globalisaatio tarkoittaakin maailmankulttuurin leviämistä paitsi maantieteellisesti joka puolelle maailmaa myös yhä uusille elämäalueille. Se on siten ensisijaisesti

”rationalisoiva” (tai modernisoiva) prosessi, joka tuottaa yhteiskuntien ja toimintamallien samankaltaistumista sekä sosiaalisia subjekteja (Meyer ym. 1997, 145). Toisin sanoen lisääntyvän globaalin vuorovaikutuksen nähdään johtavan, kulttuurien moninaisuudesta huolimatta, ainakin jonkinasteiseen maailman institutionaaliseen tai rakenteelliseen yhdentymiseen ja samankaltaistumiseen, aivan kuten klassiset modernisaatioteoriatkin olettivat.

Samankaltaista kulttuurista globalisaatiokertomusta edustaa Robertsonin (1992) näkemys globalisaatiosta 1400-luvulta alkaneena hitaana kehityksenä kohti yhä tiiviimpää maailmanlaajuista vuorovaikutusta sekä yhä laajempaa tietoisuutta maailmasta ”yhtenä paikkana”. Hänelle globalisaatio on vähintään yhtä paljon aatteellinen kuin materiaallinen prosessi, ja sen merkkipaaluja ovat siksi olleet esimerkiksi teknologisen kehityksen tai konkreettisten ihmis- ja tavaravirtojen sijasta ennen muuta uudet ajatukset ja niiden leviäminen. Sellaiset innovaatiot kuin heliosentrinen maailmankuva, yksilö ja kansalainen, kansakunta ja valtio, kansainväliset suhteet ja ihmiskunta sekä lopulta itse globalisaatio ja globaalit ongelmat ovat tämän näkökulman mukaan kaikki johtaneet samaan suuntaan eli maailmanlaajuisen yhteisyyden tiivistymiseen. Lisäksi Robertson (mt., 60) katsoo, että globalisaatioprosessi on autonominen ja sillä on oma sisäinen logiikkansa, ja siten tällaisessa globalisaationarratiivissa on erotettavissa monien perinteisten yhteiskuntateorioiden tapaan teleologinen johtopäätös koettujen materiaalistien ja kulttuuristen prosessien lopputuloksesta.

Tällainen kulttuurinen tai institutionaalinen globalisaatiokertomus on monella tapaa jatkoa aiemmalle kansallisvaltiokeskeiselle yhteiskuntateorialle. Kuten Robinson (2004, 89–93) huomauttaa, maailmankulttuurin muotoutumisessa ja leviämisessä on näissä näkökulmissa usein kyse vain tiettyjen kansallisvaltiollisten instituutioiden muuttumisesta tai laajenemisesta ylikansallisiksi. Tästä poiketen marxilaiseen kapitalismianalyysiin perustuvat maailmanjärjestelmäteoreettiset lähestymistavat pyrkivät välttämään ”globaalin” ja ”kansallisen” kaltaisia kahtiajakoja ja tarkastelevat siis maailmaa lähtökohtaisesti yhtenä järjestelmänä, jonka luomuksia myös kansallisvaltiot ovat olleet. Siten analyysi keskittyy jo alkujaan luonteeltaan ylikansallisiin prosesseihin, joista tärkein perinteisessä maailmanjärjestelmäteoriassa on ollut kapitalismin kehitys.

Mutta näistä historiallisten tarkastelutapojen eroista huolimatta maailmanjärjestelmänalyysien voi katsoa punovan hyvin samankaltaista globalisaationarratiivia kuin maailmankulttuuriteoriat. Tämä näkyy tavoissa, joilla ne hahmottavat itse järjestelmän leviämisen, jatkuvuuden ja siinä tapahtuvat muutokset. Vaikka 1400-luvulla alkunsa saanutta kapitalistista maailmanjärjestelmää määrittävät juuri kapitalistisen tuotannon sisäinen logiikka ja kapitalistiset tuotantosuhteet, järjestelmän pysyvyys, kriisit ja institutionaalinen rakenne ovat kytköksissä myös poliittisiin ja kulttuurisiin prosesseihin. Siten moderni kansallisvaltioihin perustuva globaalijärjestys on Wallersteinille (2004, 60) osoitus ”liberaalista geokulttuurista” maailmanjärjestelmää hallitsevana ideologiana, joka on määrittänyt esimerkiksi sellaiset ajatukset kuin kansallisvaltioiden suvereeniuden, kansalaisuuden ja sosiaalisen muutoksen normaaliuden. Tällä tavalla maailmanjärjestelmänalyysi tulee erilaisista

lähtöoletuksistaan huolimatta hyvin lähelle maailmankulttuurin näkemyksiä, sillä globalisaatio merkitsee myös tässä tarkastelutavassa näiden länsimaisten kulttuuristen ja institutionaalisten mallien sekä niitä tukevan aatteellisen ohjelman leviämistä koko maailmaan (ks. myös Friedman 1995, 75–76).

Selkeimmin globalisaation suurten kertomusten ja aiempien teoreettisten näkökulmien suhteen ilmaisee Giddens (1990, 63), jonka mukaan ”moderniteetti on sisäsyntyisesti globalisoivaa”. Tämä tarkoittaa yhtäältä sitä, että globalisaatio on suoraa seurausta modernisaatiosta: alueiden välisten keskinäisyhteyksien lisääntymisen, maailman ”kutistumisen” ja ylikansallisten virtojen kaltaiset tilan organisaatiota muuttavat ilmiöt ovat nimenomaan modernisaatiovoimien, kuten teknologisen kehityksen, kapitalismin ja kansallisvaltion, tuottamia (Giddens 1990, 62; Tomlinson 1999, 46–47). Toisaalta se merkitsee myös sitä, että globalisaatio yksinkertaisesti *on* modernisaatiota, joka etenee nyt kansallisvaltiollisten puitteiden sijaan ylikansallisella tasolla. Giddensin analyysissä keskeiset moderniteetin institutionaaliset piirteet ovat yhteiskunnallinen valvonta ja sotilasvoimat, jotka ovat pitäneet yllä valtion sisäistä ja ulkoista suvereeniutta, sekä kapitalistinen talous ja teollistuminen, jotka ovat järjestäneet tuotantosuhteet ja tuottaneet sosiaalista erilaistumista. Globalisaatio puolestaan merkitsee näiden keskeisten instituutioiden ilmenemistä globaalilla tasolla: maailman sotilaallista järjestystä ja kansainvälistä järjestelmää sekä kapitalistista maailmantaloutta ja työnjakoa (Giddens 1990, 59, 71; ks. myös Robertson 1992, 141–142).

Näistä lähtökohdista globalisaatio tulee ilmiönä siis melko helposti ymmärrettäväksi suhteessa maailman yleiseen modernisaatiokehitykseen. Modernisoituminen itsessään ei toki ole mitenkään yksinkertainen prosessi, ja siksi myös globalisaation ei välttämättä tarvitse nähdä johtavan suoraan maailman yhdenmukaistumiseen. Sen sijaan monet katsovat kyseessä olevan paljon monimutkaisempi kehitys. Esimerkiksi Robertson (1995) käyttää käsitettä ”glokalisaatio” kuvaamaan globalisaation samanaikaisia samankaltaistavia (*homogenisoivia*) ja erilaistavia (*heterogenisoivia*) tendenssejä. Käsite liittyy erityisesti globaalien markkinoiden toimintaan ja liiketoiminnan käytäntöihin, joilla pyritään yhtäältä saavuttamaan yhä laajemmat markkinat mutta toisaalta muokataan tuotteista aina jokaiselle paikalliselle markkinoille sopivia muunnoksia. Niinpä globaalit markkinat yhdenmukaistavat kulutustapoja mutta samalla luovat ”paikallisuuksia” ja niiden keskinäisiä eroja kasvattaen näin kulttuurista heterogeenisuutta. Samankaltaistuminen ja erilaistuminen ovat kaksi väistämätöntä seurausta globalisaatiosta (Robertson 2001, 462).

Markkinoita ja kulutusta laajemmin myös muissa kulttuurisissa käytännöissä voidaan ilman ristiriitaa nähdä sekä yhdenmukaistumista että erilaistumista. Tämä johtuu Beyerin (1998, 84–86) mukaan siitä, että globalisaation myötä kasvava maailmanyhteiskunta koostuu alati laajenevista ”osajärjestelmistä”, kuten talous, politiikka, laki, tiede, taide, koulutus ja joukkoviestintä. Järjestelmät leviävät tehokkaasti kuitenkin juuri siksi, että ne ovat luonteeltaan hyvin teknisiä tai ”pinnallisia”. Toisin sanoen ne tarjoavat vain toimintaa ohjaavat puitteet mutteivät määrää itse toiminnan sisältöä. Vaikka alajärjestelmät noudattavat sinänsä omia funktioitaan, ne jättävät tilaa järjestelmän ulkopuolisille tekijöille muokata niiden sisältöjä: esimerkiksi tiede tuottaa funktionsa

mukaisesti jatkuvasti uutta tietoa ja teoriaa mutta määrittää vain osin omat tutkimuskohteensa. Tällöin muut voimat, kuten yksilölliset intressit, politiikka ja talous, voivat ohjata tieteen sisältöjä. Jos siis maailmankulttuuri tai -yhteiskunta ymmärretään tällaisina globalisoituvina järjestelminä tai toimintamalleina, ne osoittavat itsessään maailman lisääntyvää yhtenevyyttä mutta tarjoavat samalla tapoja artikuloida erityisyyttä. Lopulta universaali ja partikulaari edellyttävät toinen toistaan, ja globalisaatio itse asiassa merkitsee vain sitä, että muodostuu uusia universaaleja kategorioita, joiden kautta näitä erityisyyksiä jäsennetään.

Kun globalisaatio ja modernisaatio kietoutuvat tässä teoreettisessa narratiivissa tiiviisti toisiinsa, keskeiseksi kysymykseksi muotoutuu siis maailman yhdenmukaistumisen ja erilaistumisen dialektiikka: jos globalisaatio merkitsee moderniteetin leviämistä joka puolelle maailmaa tai on jo tämän seuraus, miten sen samanaikaisesti homogenisoivia ja heterogenisoivia taipumuksia voidaan ymmärtää? Problematiikka on johtanut ajatukseen ”moninaisista moderniteeteista” (*multiple modernities*) eli johtopäätökseen, jonka mukaan länsimainen moderniteetti ei ole ainoa tapa olla ”moderni” (Tomlinson 1999, 63). Sen sijaan moderniteetin läpi on useita historiallisia polkuja, ja siihen vaikuttavat paitsi tietyn yhteiskunnan rakenteellinen asema maailmanjärjestelmässä myös kollektiivisten toimijoiden intressit ja tavoitteet (Therborn 1995, 132–135). Maailmankulttuuriteorian käsitteistöä käyttäen modernit institutionaaliset mallit omaksutaan aina paikallisen tulkinnan välityksellä, jolloin ne saavat erilaisia sisältöjä tai ”kotoheräistyvät” (Axford 1995, 126). Tulkitsemalla maailman koostuvan monista historiallisesti ja kulttuurisesti kehittyneistä moderniteetin muodoista globalisaatiotutkimus tavallaan vapautuu länsimaisen yhteiskuntamallin pitämisestä muun maailman mittapuuna ja niiden kehityksen lopputuloksena.

Vaikka globalisaation ja modernisaation suhde siis tulkitaan näissä teoreettisissa malleissa hyvin läheiseksi, siitä ei toisaalta ole mitään lopullista yksimielisyyttä. Suhde voidaan nähdä selkeänä jatkumona Giddensin tapaan, jolloin globalisaatio yksinkertaisesti jatkaa modernia kehitystä, mutta toisille globalisaatio merkitsee voimakasta murrosta modernisaatioprosesseissa (McMichael 2000, 101). Niinpä esimerkiksi 1970-luvulta kiihtynyt kapitalistisen tuotannon ylikansallistuminen ja globaalihallinta ilmentävät joillekin tutkijoille modernisaatiokehityksen loogista seuraavaa vaihetta, mutta toisille se on osoitus radikaalista muutoksesta globaalissa järjestyksessä. On melko helppo päätellä, että keskustelu jatkuvuudesta ja murroksesta kiertyy pitkälti sen ympärille, miten kansallisvaltion asema moderniteetissa ymmärretään. Jos modernia aikakautta määritellään tukeutumalla juuri ajatukseen kansallisvaltioista ja niiden vahvistumisesta, tällöin niistä riippumattomien sosiaalisen organisaation muotojen voi tulkita edustavan vakavaa katkosta historiankulussa. Esimerkiksi maailmanjärjestelmäteorian näkökulmasta suvereenien kansallisvaltioiden kukoistuskausi voidaan kuitenkin nähdä jo lähtökohtaisesti vain väliaikaisena ratkaisuna järjestelmän hallinnan ongelmaan.

Suhde esimerkiksi homogenisoitumisproblematiikkaan tai kansallisvaltioon on luonnollisesti vain yksi tapa tehdä erotteluja erilaisten historiallisten globalisaatiokertomusten välille. Käytännössä ilmiöön on lukemattomia näkökulmia yksien painottaessa taloudellisen integraation merkitystä ja

toisten puhuessa politiikasta tai kulttuurista. Koska näistä tulkintaeroista ja lukuisista lähestymistavoista ei voida muotoilla mitään lopullista synteesiä, yhden globalisaation suuren kertomuksen sijasta on sopivampaa puhua lukuisista globalisaationarratiiveista. Erilaisista tulkinnoista huolimatta teoreettisia globalisaatioanalyyssejä näyttää joka tapauksessa yhdistävän niiden suhde moderniteettiin, ja näin globalisaationarratiivit tulevat usein ymmärrettäviksi osana laajempaa modernisaation teoreettista viitekehystä (ks. myös Tomlinson 1999, 32).

Tulkittuna yhteiskuntatieteellistä globalisaatioteoriaa tästä näkökulmasta se vaikuttaa lopulta melko konventionaaliselta lähestymistavalta. Aiemmin analysoitu tilallinen narratiivi yhteiskunnallisen järjestyksen muutoksesta sekä kertomus tieteellisten tarkastelutapojen kehityksestä esittävät globalisaation merkittävänä edistysaskeleena sosiaalisen todellisuuden ymmärtämisessä. Mutta tarkasteltuina historiallisina kertomuksina moderniteetista samat globalisaationarratiivit asettuvat paljon tavanomaisempaan kehikkoon. Kuten Albrow'n esitys globalisaatiotutkimuksesta yhteiskuntatieteiden ”evoluution” viimeisimpänä vaiheena osoittaa (ks. luku 3.2), tutkimusala voidaan sijoittaa melko vaivattomasti jatkoksi 1800-luvulla järjestäytyneelle modernien yhteiskuntien tutkimukselle. Asetettuna osaksi historiallista modernisaationarratiivia globalisaatio ei välttämättä enää merkitsekään radikaalia murrosta perustavaa laatua olevissa lähtöoletuksissa ilmiöiden ja yhteiskuntien toiminnan luonteesta.

4 AIKALAISDIAGNOOSI

Edellisessä luvussa tulkitsin tilan sosiaalista organisaatiota teoretisoivaa globalisaatiotutkimusta suuren kertomuksen rakentamisena. Tarkoitukseni oli tämän tulkinnan avulla eritellä tapoja, joilla yhteiskuntaa, historiaa ja samalla myös yhteiskuntatieteellisten tarkastelutapojen kehitystä on pyritty määrittelemään uudelleen globalisaatiokäsitteen kautta. Joillekin tutkijoille yhtenäisen yhteiskuntatieteellisen lähestymistavan muodostaminen on selvästi kannatettava ajatus, ja he esittävät innostuneita näkemyksiä globalisaatiosta uutena 2000-luvun yhteiskunnallista muutosta selittävänä avainkäsitteenä tai peräänkuuluttavat kokonaisvaltaista teoriaa globaaleista muutoksista (ks. esim. Held ym. 1999, 1; Waters 2001, 1). Samalla tällaisen tietoisien globalisaationarratiivin punomisen ohella esiintyy valtavasti tieteellistä kirjallisuutta, jossa globalisaation käsitettä käytetään empiirisessä tai teoreettisessa analyysissä sitä tarkemmin määrittelemättä ja ilman sen suurempaa pyrkimystä muodostaa näkökulmasta uutta kaikenkattavaa paradigmat. Käsitteen laaja viljely tutkimuskirjallisuudessa joka tapauksessa rohkaisee niitä, jotka näkevät globalisaation uutena muotisanana tai yhteiskuntatieteellisenä avainkäsitteenä. Niinpä myös käsitteen ”pinnallisen” tai ”epärefleksiivisen” käytön voi nähdä osaltaan uusintavan ajatusta globalisaatiosta suurena kertomuksena. Lisäksi on mahdollista, että nekin puheenvuorot, joissa koko globalisaatio asetetaan sekä ilmiönä että tieteellisenä konstruktiona kyseenalaiseksi, antavat sille tavallaan lisää uskottavuutta varteenotettavana yhteiskuntatieteellisenä lähestymistapana.⁸

Katsoin edellisessä luvussa, että suuri kertomus oikeuttaa globalisaatiota käsitteenä ja teoreettisena lähestymistapana esittämällä sen osaksi historiallista kehityskulkua, jota tiede neutraalisti havainnoi. Tällaisen lineaarisen narratiivin ja totuuden illuusion ylläpitämisen voi kuitenkin nähdä sopivan melko huonosti nykyiseen älylliseen ilmapiiriin, jossa korostetaan usein sosiaalisten toimijoiden merkitystä ja objektiivisuuden mahdottomuutta. Niinpä globalisaation suuren kertomuksen muodostuminen ei ole mitenkään itsestään selvä prosessi, ja sen uusintamisen voi mahdollisesti välttää muutenkin kuin pidättäytymällä kategorisesti koko käsitteen käytöstä. Kun globalisaatiotutkimukseen suhtaudutaan refleksiivisesti, keskustelusta voidaan esittää myös suuren kertomuksen rakentamisesta poikkeavia tulkintoja.

Tässä luvussa tuon aluksi esiin tapoja, joilla globalisaatiota yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen kohteena on polemisoitu. Globalisaation suurta kertomusta voi arvostella esimerkiksi siitä, että se kuvaa maailman yhdenmukaistumista hyvin länsimaisesta näkökulmasta, tai sen voi katsoa juuttuneen liian deterministiseen modernisaatiokäsitykseen. Suuren kertomuksen sijaan globalisaatiotutkimuksessa onkin nähtävissä toisenlaisia tapoja kirjoittaa globalisaatiosta, ja tulkitsen näitä seuraavaksi tieteellisten aikalaismiinojen rakentamisena. Ymmärrän kriittisen aikalaismiinojen pyrkimyksenä ”politisoida” yhteiskuntatieteellistä tutkimusta eli rikkoa suurten

⁸ ”To accept as a theme for discussion a category that one believes to be false always entails the risk, simply by the attention that is paid to it, of entertaining some illusion about its reality.” (Claude Lévi-Strauss; lainaus Low & Barnett 2000, 53.)

kertomusten objektiivisuuteen ja neutraaliuteen vetoavaa puhetapaa. Tulkittuna aikalaisdiagnoosina globalisaatiotutkimus esiintyy normatiivisena puheenvuorona. Näin sen pyrkimyksenä on paitsi rakentaa älyllistä kehikkoa, jonka kautta sosiaaliselle todellisuudelle annetaan merkityksiä, myös tuoda tieteelliseen ja julkiseen keskusteluun uusia näkemyksiä yhteiskunnallisen toiminnan luonteesta ja maailman nykykehityksestä sekä vaikuttaa niiden suhteen tehtäviin poliittisiin ja arkisiin päätöksiin. Luvun lopuksi tarkastelen esimerkinomaisesti, miten aikalaisdiagnoosit liittyvät ajankohtaiseen akateemiseen keskusteluun uskonnollisesta fundamentalismista ja (kulttuurin) globalisaatiosta.

4.1 Suurten kertomusten kritiikki

Kuten edellisessä luvussa todettiin, tilan organisoinnissa tapahtuvaan muutokseen ja uusien globaalien tilojen muodostumiseen viittaavana teoreettisena käsitteenä globalisaatio on liitetty läheisesti laajempiin modernisaatioprosesseihin. Paitsi että globalisaation on tällöin tulkittu olevan seurausta yleisestä modernisoitumisesta sen on myös katsottu levittävän modernisaatiota, ymmärrettynä etenkin toimintamallien ja niitä ohjaavien ajattelutapojen muutoksena. Näin globalisaatio olisi siis osa sekulaaria maailman institutionaalisen yhtenäistymisen prosessia.

Yhteiskuntatieteilijöiden suhde yhteiskuntien ja kulttuurien yhdenmukaistumiseen on kuitenkin ristiriitainen, eikä globalisaation tai modernisaation suurta kertomusta aina kerrota yhtä valoisasti. Yksi keskeinen ongelma modernisaatiossa on maailman eriarvoisuus tai epätasainen kehitys. Seuraten marxilaisen analyysin lähtökohtia Latouche (1996, x–xv, 3–4) katsoo pohjoisen kehityksen ja etelän alikehityksen olevan saman prosessin kaksi eri puolta. Vastoin perinteisiä imperialismi- ja riippuvuusnäkökulmia hän kuitenkin näkee alikehityksen johtuvan ensi sijassa kulttuurisesta, toimintamallien ja ajattelutapojen muutoksesta. Latouche kutsuu ”maailman länsimaistumiseksi” markkinataloutteen perustuvien toimintamallien levittämistä etelään, jossa se tuottaa alikehitystä eli kulttuurien tuhoutumista. Tämä johtuu siitä, että markkinatalouden myötä myös sitä tukeva arvomaailma yleistyy, jolloin ajatukset esimerkiksi edistyksestä ja universalismista sekä usko luonnon hallintaan ja laskennalliseen järkeen syrjäyttävät paikalliset arvot ja ihanteet. Maailmassa jyllääkin Latouchen mukaan länsimainen muttei enää lännen kontrollissa oleva ”kone”, joka modernisaation nimissä repii ihmisiä juuriltaan teollistumisen, kaupungistumisen ja byrokratisoitumisen epäinhimillistävään oravanpyörään.

Latouchen tarkoitus on paitsi arvostella globaalien markkinoiden eriarvoistavaa vaikutusta myös puolustaa kolmannen maailman ”alkuperäiskulttuureja”, ja tässä jälkimmäisessä mielessä hänen kulttuurikritiikkiään voidaan pitää melko konservatiivisena. Lisäksi modernisaation samastaminen ”länsimaistumiseen” on helposti osoitettavissa ongelmalliseksi analysoimalla esimerkiksi Japanin ja muun Itä-Aasian kehitystä (ks. Tomlinson 1999, 91–94). Kuten luvussa 3.3 todettiin, yhteiskuntien modernisoitumisen ei tarvitse merkitä niiden tulemistä läpikotaisin länsimaisiksi, vaan moderniteetin läpi on kuviteltavissa monia polkuja. Oleellisempaa tämän työn kannalta on

kuitenkin se, että Latouche ymmärtää modernisaation nimenomaan normatiivisena mallina, joka nojaa keskeisesti ideaan ”edistyksestä” mutta luo samalla väistämättä myös ajatuksen ”takapajuisuudesta” (Latouche 1996, 69). Tästä arvoasetelmasta juontaa tarve päästä eroon paikallisten kulttuurien ”epämoderneista” piirteistä osana parempaa kehitystä. Yhteiskuntien ja elämäntyylien samankaltaistuminen ei siis ole mitenkään luonnollinen prosessi, joka seuraisi itsestään kulttuurien välisen vuorovaikutuksen lisääntymisestä, vaan globalisaatiossa on tästä näkökulmasta katsoen kyse modernien toimintamallien asettamisesta kaikkien kulttuurien mittareiksi. Se puolestaan edellyttää dominaatiota ja merkitsee alistamista, epäoikeudenmukaisuutta ja tuhoa (mt., 3).

Vaikka ajatus maailman ”länsimaistamisesta” voi siis analyttisesti olla liian yksinkertaistava, se pyrkii tuomaan esiin sen, ettei modernisaatio ole neutraali vaan eriarvoistava ja taloudellista sekä kulttuurista köyhtymistä aiheuttava prosessi. Niinpä vasta-argumentti ”moninaisista moderniteeteista” tavallaan menee ohi maalista, sillä vaikka maailmasta ei modernisaation tai globalisaation seurauksena tulisikaan täysin homogeenista, Latouchen tarkoituksena on arvostella prosessiin olennaisesti kuuluvaa universalismia eli juuri *pyrkimystä* asettaa maailmaan yhdenmukaistavia toiminnan kriteerejä. Tämä loputon ”pakko modernisoitua” eli jatkuvasti tarkkailla ja rationalisoida toimintaa koskettaa yhtä lailla myös länsimaisia yhteiskuntia ja yksilöitä (Latouche 1996, 71). Tästä näkökulmasta globalisaation akateemista suurta kertomusta voidaan arvostella siitä, että samastamalla prosessin modernisaatioon se luonnollistaa maailman yhdenmukaistumisen prosessin ja peittää näkyvistä maailmankulttuurin levittämiseen sisältyvän vallankäytön ja alistamisen.

Latouchen länsimaistumiskritiikki on siis luettavissa globalisaation suuren kertomuksen kritiikkinä siinä mielessä, että se arvostelelee tutkimuksen tapaa piilottaa näkyvistä maailman yhdenmukaistumiseen liittyvän vallankäytön ja eriarvoisuuden. Toisaalla globalisaation suurta kertomusta on kuitenkin arvosteltu juuri tällaisesta modernisaation universaalisuuden lähtökohtaisesta olettamisesta. Kun globalisaatio teoretisoidaan tiettyjen modernien toimintatapojen leviämisenä yhä uusille alueille ja elämänaloille, siihen sisältyy implisiittisesti oletus näitä toimintatapoja ohjaavien arvojen pohjimmaisesta yleispätevyydestä. Siinä määrin kuin nämä toimintatavat ja arvot on samastettu länsimaisiin malleihin ja ajattelutapoihin, modernisaatioteoriaa on pidetty akateemisena vastineena lännen kulttuuriselle ja poliittiselle itsekeskeisyydelle. Yhteiskuntatieteellisessä kirjallisuudessa onkin pitkään muotoiltu lineaarisia narratiiveja väistämättömästä edistyksestä, jaetusta maailmanhistoriasta ja lännen johtavasta roolista sen keskiössä (ks. Huntington 1996, 55; Hobson 2005, 274–276). Tällaiset tieteelliset kertomukset on kuitenkin alettu kyseenalaistaa yhä voimakkaammin. Huntingtonin (1996, 66) mukaan ajatus universaalista sivilisaatiosta (tai maailmankulttuurista) on leimallisesti lännen tuotos ja auttaa oikeuttamaan sen hegemoniaa sekä poliittisen ja taloudellisen vallan levittämistä. Niinpä lännessä nähdään hyväntahtoisena globaalina integraationa se, mitä muualla pidetään röyhkeänä imperialismina.

Tästä näkökulmasta koko ajatus globalisaatiosta kehityksenä kohti yhteistä maailmankulttuuria on paitsi ongelmallinen siihen sisältyvän länsikeskeisyyden takia myös jo lähtökohtaisesti virheellinen, sillä se perustuu väärään oletukseen kulttuurien perimmäisestä samankaltaisuudesta. Huntington (1996, 56–59) katsoo, että ihmisten ja kulttuurien ykseyteen voi vedota vain nojautumalla joihinkin ihmiskunnan perustavimpiin ominaisuuksiin, kuten erotteluun hyvän ja pahan välillä, tai instituutioihin, kuten perheeseen. Tämä ei kuitenkaan ole historiallisesti uusi huomio, eikä se kerro mitään olennaista nykykehityksestä. Sen sijaan kaikki muut tavat hahmottaa universaalia sivilisaatiota ovat joko vinoutuneita tai auttamattoman pinnallisia: Maailmankulttuuriteoriaan sisältyvä ajatus jaetuista toimintamalleista ja ajattelutavoista on itse asiassa näköharha, sillä se on vain pienen globaalin eliitin maailmankuva, jota yhdistävät esimerkiksi markkinatalouden ja läntisen demokratiakäsityksen ideaalit (ns. Davos-kulttuuri). Jos taas maailmankulttuurilla viitataan kulutus- ja populaarikulttuurin globaaliuteen, on Huntingtonin mukaan muistettava, ettei länsimaisten tuotteiden kulutus tarkoita länsimaisten arvojen hyväksymistä. Huntingtonille (mt., 76) kulttuurissa onkin kyse ennen kaikkea yhteiskunnan moraaliseen järjestykseen ja perustaviin arvoihin sitoutuneista identiteeteistä, ja näissä ei ole globalisaation aikakaudella havaittavissa mitään samankaltaistumista.

Huntingtonin kritiikki pyrkii siis osoittamaan globalisaation suuren kertomuksen vääräksi kahdella tavalla. Ensiksi modernisaatio voi johtaa maailman yhdenmukaistumiseen vain hyvin pinnallisella tasolla. Toiseksi kulttuurien välisen vuorovaikutuksen kasvu ei aiheuta niiden samankaltaistumista, vaan se päinvastoin vahvistaa kulttuurisia identiteettejä ja niiden vastakkainasetteluja (Huntington 1996, 67). Niinpä kuva globalisaatiosta muuttuu oleellisesti: lännen pyrkimys hegemoniaan johtaa voimistuvaan vastarintaan, paikallisten ja sivilisaatioidentiteettien vahvistumiseen sekä muiden kulttuurien itseaffirmaatioon osana länsimaisten arvojen vastustusta (ks. mt., 91–95). Egosentrinen oletus omien arvojen universaaliudesta aiheuttaa sen, että esimerkiksi vapaiden markkinoiden, demokratian, individualismin ja ihmisoikeuksien levittäminen tuntuu luonnolliselta, mutta itse asiassa se johtaa vain pahempaan kulttuurien väliseen konfliktiin (mt., 184).

Kuten edelliset esimerkit osoittavat, globalisaation suurta kertomusta modernin maailmankulttuurin muotoutumisesta on arvosteltu paitsi prosessiin sisältyvän eriarvoisuuden naturalisoinnista myös universalismin ajatuksen perimmäisestä egosentrismistä ja virheellisyydestä. Nämä kritiikit voidaan nähdä pyrkimyksinä politisoida teoreettista globalisaatiokeskustelua eli osoittaa tulkintojen ja teorioiden väistämätön normatiivisuus. Maailmanhistoriallisen kehityksen analyysi ei voi tämän näkökulman mukaan olla täysin arvovapaata, sillä siihen liittyy esioletuksia esimerkiksi modernisaatioprosessin luonteesta, sitä ajavista voimista ja kulttuurien ominaisuuksista. Kun globalisaatiota siis kuvataan anonyymina, abstraktina ja omalakisena prosessina, samalla vain luonnollistetaan sen takana olevat valtasuhteet. Tällaiset huomiot liittyvät läheisesti laajempaan postmoderniin tieteenkritiikkiin, joka on kohdistunut voimakkaasti erityisesti suuriin kertomuksiin tieteellisen kirjoittamisen käytäntönä.

Postmodernin kritiikin lähtökohdista kokonaisvaltainen narratiivi, jossa globalisaation esitetään jatkavan tai seuraavan modernia aikakautta niin yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa kuin empiirisessä todellisuudessaakin, ajautuu helposti samoihin ongelmiin kuin aiemmat suuret kertomukset. Yksi ongelmista liittyy rakenteisiin. Globalisaatio ymmärretään usein poliittisten, taloudellisten ja kulttuuristen instituutioiden ja prosessien laajenemisena kansallisvaltion piiristä maailmanlaajuisiksi (ks. luku 3.3), jolloin tämän ”globaalin järjestelmän” analyysi jatkaa sulavasti modernin yhteiskuntatieteellisen perinteen linjoilla sopien sen rakenteellisiin näkökulmiin. Tällaisten selitysmallien nähdään monesti syyllistyvän rakenteiden reifiointiin eli niiden esittämiseen yliyksilöllisinä ja omalakisina, toimijoita alistavina ilmiöinä (Wagner 2001, 82). Siksi myös näistä lähtökohdista kerrottua globalisaationarratiivia voi arvostella siitä, että se esittää historian kulun evolutionistisesti tavalla, jossa nykyinen sosiaalinen muutos näyttäytyy jonkin prosessin tai logiikan väistämättömänä tuloksena (Low & Barnett 2000, 56–57).

Albrow (1996, 19–21) arvostelee perinteisiä yhteiskuntateorioita siitä, että niissä on pelkistetty yhteiskunnallinen kehitys tiettyihin ”moderneiksi” koettuihin perusprosesseihin, kuten teollistuminen, rationalisoituminen, tieteen kehitys ja kapitalismi. Koska kullekin prosessille on määritelty oma sisäinen dynamiikkansa, niiden kautta esitetty yhteiskunnallinen muutos on helposti ennalta määrätty. Tästä näkökulmasta esimerkiksi Giddensin jo mainittu kiteytys modernien instituutioiden globalisoitumisesta (”moderniteetti on sisäsyntyisesti globalisoivaa”) on juuri tällainen deterministinen väite. Samoin vaikkapa Robinsonin teoria kapitalismin kehityksestä tulkitsee globalisaation olevan tulos kapitalismin maailmanlaajuistumisesta, joka käynnistää siirtymisen ”maailmantaloudesta globaalitalouteen” (Robinson 2004, 2). Teoriat modernisaatiosta ja kapitalismista sekoittuvat historialliseen tulkintaan, jolloin teorian ja historian suhde kääntyy helposti ylösalaisin: historiasta tulee teorian väline, ja samalla historiallinen poliittinen, kulttuurinen ja taloudellinen kehitys sovitetaan lineaariseen suuren kertomuksen muottiin.

Suurena kertomuksena globalisaatioteoriaa on arvosteltu myös sen tavasta turvautua yksinkertaistaviin ja empiirisesti kiistanalaisiin kahtiajakoihin suhteessa historiaan ja sen jaksottamiseen. Yksi näistä kyseenalaisista dualismeista liittyy jo edellä käsiteltyyn ja keskustelussa usein esitettyyn väitteeseen kansallisvaltion menettämästä suvereniteetista globalisaation seurauksena: kansallisvaltioiden rajat ylittävien taloudellisten ja kulttuuristen virtojen on katsottu paitsi hämärtävän yhteiskuntien rajoja myös heikentävän valtioiden poliittista auktoriteettia ja kontrollia alueellaan. Argumentti perustuu toisin sanoen käsitykseen, jonka mukaan kansallisvaltio on joskus aiemmin hallinnut aukottomasti aluettaan ja rajojaan mutta alkanut nyt menettää valtaansa ja toimintamahdollisuuksiaan. Empiirisesti ja historiallisesti tarkasteltuna väite valtion absoluuttisesta vallasta alueeseensa on kuitenkin epäuskottava, ja esimerkiksi kansainvälisten suhteiden tutkimuksessa käsitys suvereenien kansallisvaltioiden muodostamasta kansainvälisestä järjestelmästä on jo pitkään kyseenalaistettu (Rosenberg 2000, 10). Niinpä vasta yksinkertaistaviin dualismeihin perustuva globalisaatiokertomus varsinaisesti luo

myytin suvereenista kansallisvaltiosta – jonka globalisaatiovoimat voivat sitten murtaa (ks. myös Cameron ja Palan 2004, 72–74).⁹

Kansallisen ja globaalin kaltaisia dualismeja on myös puolustettu muistuttamalla niiden lopulta olevan vain ideaalimalleja todellisuudesta. Näin niiden tarkoitus on osoittaa tendenssejä ja dramatisoida eroja, joilla nykyisestä yhteiskunnallisesta muutoksesta voi luoda jonkinlaisen käsityksen suhteessa menneisyyteen (ks. Kellner 1998, 77). Kokonaan toisenlainen ongelma globalisaation suuressa kertomuksessa syntyy kuitenkin suhteessa tietoon ja sen luonteeseen. Ehdotukset uudesta kattavasta näkökulmasta sosiaaliseen muutokseen ja yhteiskuntateorian ”tilallistamisesta” on esitetty aikana, jolloin tällaisten tiedettä ja todellisuuden määrittämistä kehystävien metanarratiivien asema on voimakkaasti kyseenalaistettu. Postmodernismin nimissä on sen sijaan vaadittu, että ”modernin” tieteen kategorisoivasta, luokittelevasta ja sääntelevästä luonteesta siirryttäisiin todellisuuden ja sitä koskevien tietojen moninaisuuden tulkintaan ja välittämiseen (Seidman 1994, 14).

Suurten kertomusten postmoderni kritiikki nojaa väitteeseen, jonka mukaan perustavanlaatuiset teoriat ja metanarratiivit yhteiskunnallisesta edistyksestä ovat menettäneet uskottavuutensa (Lyotard 1984, xxiii). Uskottavuuden menetys juontuu siitä, että suuret kertomukset olettavat historiattoman näköalapaikan, josta sosiaalista todellisuutta, ihmismieltä, tietoa tai historiaa voi tarkastella etäältä (Seidman 1994, 5). Metanarratiivit ovat legitimoineet itsensä pitämällä tieteellistä tietoa totuutena ja julistamalla pyrkivänsä objektiivisuuteen ja universaaleihin, kaikkialla päteviin lopputuloksiin. Tämä on postmodernista näkökulmasta kestäväntöntä, sillä kaiken yhteiskunnallista todellisuutta käsittelevän tiedon takana on esimerkiksi tietoa ja todellisuutta tai yksilön ja yhteiskunnan välistä suhdetta koskevia lähtöoletuksia, jotka eivät ole universaaleja vaan nojaavat tiettyyn yhteiskunnalliseen ja historialliseen kontekstiin. Modernin länsimaisen yhteiskuntatieteen tapauksessa sen kulttuurihistoriallista kontekstia on sävyttänyt etenkin valistuksen projekti, johon ovat kuuluneet esimerkiksi usko yksilöön historiaa ohjaavana voimana, usko edistykseen ja länsimaiseen paremmuuteen sekä ajatus tieteestä totuutena (Seidman 1994, 1).

Tulkittuna tilalliseen muutokseen keskittyvää globalisaatioteoriaa suurena kertomuksena voi postmodernista tieteenfilosofisesta lähtökohdasta siis arvostella erityisesti sen tietokäsitystä. Vaikka kaikkeen tietoon sosiaalisesta todellisuudesta liittyy perustavanlaatuisia ja väistämättä tietylle historialliselle kontekstille ominaisia lähtöoletuksia, suuret kertomukset eivät ole olleet refleksiivisiä niiden suhteen vaan kertoneet tarinaansa ikään kuin näitä esioletuksia ei olisi olemassa. Lähtökohtien rajallisuuden tunnustamisen sijaan globalisaatiokeskustelussa on tarjottu tilan sosiaalisen organisaation problematiikkaa kaikenkattavasti yhteiskuntatieteisiin ja katsottu sen korvaavan aiemmat rajoittuneeksi väitetyt näkökulmat ja käsitteistöt yhteiskunnallisessa

⁹ Toisaalta voidaan myös argumentoida, että kansallisvaltion suvereenius on pikemminkin modernin yhteiskuntatieteen luoma illuusio, ei globalisaatiokirjallisuuden (ks. Albrow 1996, 47–49). Niinpä globalisaatioanalyysin voi katsoa yhtä hyvin kyseenalaistavan koko kansallisvaltiollisen lähtökohdan tutkimukseen ja esittävän sen olleen aina virheellinen. Kysymys tässä suhteessa lieneekin siitä, millaista globalisaationarratiivia suhteessa kansallisvaltioon kerrotaan.

analyysissa. Samaan aikaan globalisaation kuvaaminen universaaliksi ja maailmaa yhdenmukaistavaksi prosessiksi on kuitenkin sitonut sen osaksi valistuksen projektia. Juuri tässä mielessä globalisaation tilallinen kertomus on postmodernismin lähtökohdista katsoen luonteeltaan läpikotaisin ”moderni”.

Globalisaatiokirjallisuuden postmodernin kritiikin valossa tuntuu varsin ristiriitaiselta, että globalisaation käsite on usein yhdistetty vahvasti juuri postmoderneiksi nimettyihin teemoihin. Osana globalisaatiotutkimusta analysoidaan erilaisia modernin aikakauden jälkeisiksi miellettyjä ilmiöitä, kuten kansallisvaltioiden suvereeniuuden jälkeistä globaalihallintaa tai teollisen kapitalismin jälkeistä informaatiokapitalismia ja uutta kansainvälistä työnjakoa. Samalla käsite on yhdistetty kuvauksiin esimerkiksi ”hybrideistä kulttuureista” tai ”glocalisaatiosta”, joissa korostetaan paikallisuuden tai partikulaarin merkitystä ja autonomiaa suhteessa globaaleihin tai universaaleihin toimintamalleihin ja rakenteisiin. Vaikka ”globalisaatiota” voidaan siis arvostella siitä, että se on jo määritelmällisesti totalisoiva narratiivi historiallisesta aikakaudesta, monet postmodernismin edustajiksi mielletyt yhteiskuntatieteilijät ovat omaksuneet globalisaatiokäsitteen käyttöönsä. Esimerkiksi yhtenä postmodernismin tyypillisimmistä edustajista pidetty Bauman on töissään sujuvasti käsitellyt tilaan, aikaan ja kansallisvaltioon liittyviä globalisaation suuren kertomuksen teemoja (ks. esim. Bauman 1998). Kuten ”postmodernit” käsitteet ja lähestymistavat osoittavat, yhteiskuntatieteellisessä keskustelussa esiintyy myös tarvetta luoda modernin ”jälkeistä” globalisaatioanalyysia.

4.2 Globalisaatio aikalaisdiagnoosina

Luvussa 3 esitetty tulkinta tilan sosiaaliseen järjestämiseen keskittyvästä tutkimuksesta yhteiskuntatieteiden perinteisiä argumentaatiotapoja jatkavana suurena kertomuksena edustaakin vain osaa tai tiettyä näkökulmaa laajaan globalisaatiokirjallisuuteen. Kuten edellisessä osiossa todettiin, tällaiset teoreettiset ja historialliset tulkinnat on viime aikoina kyseenalaistettu sekä niiden modernisaatiota naturalisoivien ja universalististen tendenssien vuoksi että niihin sisältyvien länsikeskeisten lähtöoletusten ja evolutionististen esitystapojen takia. Tästä syystä globalisaatiokeskustelussa on esiintynyt kasvavaa tarvetta erottaa ilmiö käsitteellisesti ja teoreettisesti modernisaatiosta ja välttää erilaisia deterministisiksi tai reduktionistisiksi koettuja selitystapoja (Scott 1997, 3–4). Esimerkiksi Scholte (2005, 393–395) näkee globalisaation nimenomaan erilaisten voimien ja tendenssien monimutkaisena tuloksena ja puolustaa tutkimuksen oikeutta tulkita nykyajan ilmiöitä ilman pakkoa tehdä perustavaa laatua olevia väitteitä yhteiskunnallista kehitystä ohjaavasta voimasta, oli se sitten talous, politiikka tai kulttuuri.

Sen sijaan, että globalisaatio sosiaalisena ilmiönä pyrittäisiin juurruttamaan osaksi tiettyjä ennalta määrättyjä ”moderneja” logiikoita ja tekemään siten johtopäätöksiä sen seurauksista, analyysia on siis nimenomaan haluttu erottaa tällaisista teleologisesta malleista. Yksi tapa on ollut kuvata globalisaatiota painottamalla ilmiön avointa luonnetta ja analysoimalla erilaisia ristiriitaisiakin

muutoksia välttämällä samalla ottamasta lopullista kantaa sitä ohjaaviin voimiin. Tällaisen globalisaatioanalyysin yleistymisen voi nähdä olevan sidoksissa laajempaan yhteiskuntatieteellisen kirjoittamisen tendenssiin, johon on viitattu aikalaisdiagnoosin käsitteellä.

Noro (2004, 24–25) luonnehtii aikalaisdiagnoosia yhteiskuntatieteellisen, etenkin sosiologisen kirjoittamisen nousevana lajityyppinä, joka pyrkii tavoittamaan oman aikansa yhteiskunnallisen ja kulttuurisen olemuksen. Tällainen oman aikakauden luonteen pohtiminen on Noron mukaan ominaista modernille yhteiskunnalle, jossa tulevaisuus ei enää ole ennalta määrätty vaan jossa edistyksen, kehityksen ja kriisin kaltaiset ajatukset kasvattavat merkitystään. Etenkin viime vuosikymmeninä, moderniteetin kypsymisen myötä, yhteiskunnallisen ja kulttuurisen muutoksen nopeus vain kiihtyy. Aikalaisdiagnoosi onkin eräällä tapaa jo itsessään osoitus aikakauden yleisestä luonteesta, jota sävyttää kokemus nopeatuvasta muutoksesta ja toisiaan seuraavien historiallisten aikakausien kiihtyvistä syklillä. Jotta tällaisessa kiihtyvän muutoksen kokemuksessa voitaisiin orientoitua ja ennakoita tulevaisuutta, tarve kuvata nykyhetkeä kasvaa.

Jos aikalaisdiagnoosi siis pyrkii kiteyttämään vastauksen kysymykseen ”mikä on tämä aika?” (Noro 2004, 24), ”globalisaatiota” voidaan nykyään pitää mahdollisesti yhtenä suosituimmista vastausvaihtoehdoista. Tässä mielessä sitä on mielenkiintoista verrata ajatukseen ”modernista ajasta”: onko todella niin, kuten Albrow (1996, 107) väittää, että ”moderni” tuntuu nyt jo epäajankohtaiselta määritelmältä verrattuna ”globaaliin” esimerkiksi sellaisissa ajatuksissa kuin ”moderni taide” vs. ”globaali taide”, ”moderni talous” vs. ”globaali talous” tai ”moderni tiede” vs. ”globaali tiede”? Vaikka moderni tarkoittaa lähtökohtaisesti nykypäiväistä tai uutta, se vaikuttaisi joko epäajankohtaiselta tai merkityssisällöltään tyhjältä termiltä kuvaamaan nykyaikaa. Sen sijaan globaali tuntuisi kiteyttävän relevanttimmin yleisen kulttuurisen ilmapiirin. Tällaisena modernin syrjäyttävänä ja sen jälkeen tulevana aikakausimääritelmänä globaali olisi siis seurannut 1980-luvulla suosiossa ollutta ”postmodernia”.

Mikäli aikakauden luonnetta halutaan määritellä sen perusteella, miten ja millä käsitteillä yhteiskunnasta puhutaan, globalisaatio ja sen johdannaiset 1990- ja 2000-lukujen muotisanoina ovatkin epäilemättä vahvoilla. Käsite on yleistynyt akateemisella ja julkisella agendalla niin, että sillä voi nykykeskustelussa tarkoittaa melkein mitä tahansa (Väyrynen 2001, 28). Tällöin on helppo taipua Rosenbergin ja monien muiden pessimismiin ja tuomita globalisaatio pelkäksi ”ajanhengeksi”, joka on lumonnut yhteiskuntatutkijat vuosituhatlupulla mutta joka ei ole kyennyt tarjoamaan koherenttia teoreettista tulkintaa aikakaudesta (ks. luku 2.4). Rosenberg voi sinänsä olla oikeassa kritiikissään globalisaation ontoudesta teoreettisena käsitteenä ja lähtökohtana, mutta on olennaista huomata, ettei yhteiskunnallista todellisuutta kuvaavan käsitteen suosio ole välttämättä välttämättä merkki sen teoreettisesta pätevyydestä. Riippumatta globalisaatiokäsitteen analyyttisestä voimasta sen kautta kaikesta huolimatta osallistutaan voimakkaasti nykyhetken ja tulevaisuuden määrittelyyn tieteellisessä ja poliittisessä keskustelussa.

Noro määrittelee aikalaisdiagnoosin siis erityisesti sosiologisen kirjallisuuden lajityypiksi, jossa pyritään tavoittamaan jotain olennaista alati karkaavasta nykyhetkestä epävarman huomisen edessä. Sikäli kuin tutkimuksessa korostuu muutoksen ennalta-arvaamattomuus pikemmin kuin suunnitelmallisuus, globalisaation voi ymmärtää aikalaisdiagnoosina ainakin niissä tulkinnoissa, joissa se ymmärretään refleksiivisenä kokemuksena, lisääntyvänä maailmanlaajuisena vuorovaikutuksena sekä fyysisten ja poliittisten rajojen merkityksen vähenemisenä ja joissa korostetaan ilmiön moniulotteisia ja avoimia seurauksia. Sen sijaan esimerkiksi analyysit maailmankulttuurista ja -yhteiskunnasta tai globaalihallinnasta osoituksena ”uudesta globaalista järjestyksestä” tuntuvat istuvan huomattavasti paremmin aikalaisdiagnooseiksi. Niissä ilmiöitä tulkitaan tavallaan osana suljettua ja ennalta määrättyä kehikkoa, kun taas vaikkapa kulttuurien välinen vuorovaikutus, virrat ja verkostot ovat luonteeltaan rajattomia ja siksi niiden seuraukset näyttävät edellisiä avoimemmilta.

Yhteiskuntatieteellisen, erityisesti sosiologisen kirjallisuuden tyylinä aikalaisdiagnoosi on erotettavissa Noron (2004, 19–21) mukaan kahdesta teoriatyypistä, yhteiskunnan universaalia konstituutiota käsittelevästä ”yleisestä teoriasta” sekä tutkimuksen tuottamaa empiiristä aineistoa tulkitsevasta ja sen avulla muodostettavasta ”tutkimusteoriasta”. Aikalaisdiagnostisia elementtejä voi kuitenkin löytää käytännössä kaikesta tieteellisestä kirjallisuudesta,¹⁰ ja siksi myös globalisaatiokirjallisuuden jaottelu esimerkiksi aikalaisdiagnooseihin ja yleisiin teorioihin on vaikeaa. Lukuun ottamatta ehkä suoraviivaisimpia taloudellisen globalisaation malleja ilmiöstä tunnutaan joka tapauksessa olevan varovaisia esittämään lopullisia kantoja. Haluttomuus selkeisiin johtopäätöksiin voi osaltaan johtua siitä, että esimerkiksi monia kulttuurisen globalisaation ajatuksia on tutkittu vain vähän empiirisesti (Hesmondhalgh 2002, 176–177). Toisaalta globalisaatio ymmärretään usein jo lähtökohtaisesti hyvin monisyisenä ja erilaisia elämänalueita koskettavana prosessina, ja silloin sen tiukka teoretisoiminen voi tuntua epämieliseksi, se kun edellyttäisi ilmiön moninaisuuden liiallista rajaamista tai vakiintuneiden yhteiskuntatieteellisten käsitteistöjen ja teoriaperinteiden yksinkertaistavaksi ja riittämättömäksi koettua muuttia (ks. Robertson & Khondker 1998, 27). Sen sijaan globalisaation aikakautta on monesti luonnehdittu tietyllä ydinajatuksella, kuten ”hybridisaatio”, ”glokalisaatio” tai ”ajan ja tilan tiivistyminen”, ja tulkittu ilmiön moninaisuutta tästä näkökulmasta.

Tällaiset aikalaisdiagnostiset käsitteet voikin nähdä – hyvässä ja pahassa – suhteellisen vapaina teoreettisen perinteen painolastista, toisin kuin pitkistä yhteiskuntatieteellisistä traditioista ammentavat, esimerkiksi kansainvälistymiseen, universalisoitumiseen tai imperialismiin viittaavat globalisaatitulkinnat. Niinpä globaalin vuorovaikutuksen tiivistymisen ei aikalaisdiagnooseissa katsota johtavan mihinkään (yhteen) selvään lopputulokseen, toisin kuin usein sellaisissa globalisaatitutkimuksissa, joissa on havaintoja ja päätelmiä johdonmukaisesti organisoiva teoreettinen selkäranka. Globalisaatio aikalaisdiagnoosina ei siis ole taipuvainen julistamaan kehityksen johtavan esimerkiksi globaaliin järjestelmään (Axford 1995), maailman

¹⁰ Noro (2004, 22) huomauttaa, että esimerkiksi Durkheimin ”anomiam”, Weberin ”rautahäkkiä” ja Simmelin ”kulttuurin tragediaa” voi tulkita aikalaisdiagnooseina.

länsimaistumiseen (Latouche 1996) tai kapitalismin uuteen historialliseen vaiheeseen (Robinson 2004). Sen sijaan kyseessä on iskevä kiteytys, jolla on usein myös normatiivinen sanoma: elämme ”verkostoyhteiskunnassa” tai ”globalisoituvassa maailmassa”, ja aikalaisdiagnostikot pohtivat näin luonnehditun aikakauden keskeisiä piirteitä ja ennakoimatonta tulevaisuutta, kuten globalisaation ”inhimillisiä seurauksia” ja moraalisia vaatimuksia (Bauman 1999).

Aikalaisdiagnoosi tieteellisen kirjoittamisen tapana näyttää näin läheisesti liittyvän länsimaista tiedettä esimerkiksi universalismista ja deterministisyydestä arvostelleeseen postmoderniin tieteenkritiikkiin. Juuri postmodernismin julistaman modernien tieteellisten lähtökohtien kriisin voikin katsoa luoneen tarpeen välttää liian yksiulotteisiksi koettuja esitystapoja. Esimerkiksi Seidman (1994a) arvostelee ”sosiologista teoriaa” paitsi yhden ”Totuuden” etsimisestä myös rakenteen ja yksilön, mikrotason ja makrotason tai toiminnan ja järjestyksen kaltaisten yhteiskunnallisista ongelmista ja poliittisesta keskustelusta irtautuneiden teemojen loputtomasta kiistelystä. Sen sijaan hän peräänkuuluttaa ”yhteiskunnallisia teorioita”, jotka kertoisivat tarinoita historiasta, kehityksestä ja kriiseistä ja osallistuisivat siten ajankohtaisiin keskusteluihin ja konflikteihin (mt., 120–121). Samaan tapaan argumentoi myös Mirchandani (2005) esittäessään yhteiskuntatieteellisen postmodernismin edenneen ”epistemologisesta” vaiheesta ”empiiriseen” vaiheeseen, jossa akateeminen mielenkiinto on siirtynyt tiedon luonnetta koskevista kysymyksistä takaisin ulkomaailmaan ja siinä koettuihin radikaaleihin muutoksiin suhteessa ”moderniin” yhteiskuntaan. Ajan ja tilan uudelleenjärjestämiseen keskittyvä globalisaatiotutkimus on hänelle yksi esimerkki uusista käsitteistä, joiden katsotaan istuvan paremmin muuttuneeksi koettuun sosiaaliseen todellisuuteen (ks. mt., 99–102).

Olennaista ”empiirisen postmodernismin” edustamassa tieteenfilosofiassa on se, etteivät nämä yhteiskuntatieteelliset tarinat ole suuria kertomuksia yhteiskuntien universaalista kehityksestä vaan leimallisesti paikalliseen ja historialliseen kontekstiin sidottuja. Samalla metateoreettinen väittely tutkimuksen epistemologisista perustoista korvautuu keskustelulla analyysia ohjaavien käsitteellisten valintojen älyllisistä, moraalisisista, poliittisista ja sosiaalisista vaikutuksista (Seidman 1994a, 125). Seidmanin edustaman postmodernin kritiikin pyrkimys politisoida yhteiskuntateoriaa ja -tutkimusta tuntuisi siis sopivan hyvin yhteen aikalaisdiagnostisen kirjoittamisen yleistymisen kanssa, sillä aikalaisdiagnoosit ovat usein kantaaottavia tai jopa selkeästi poliittisia ja monesti yleistä teoriaa paljon läheisemmässä yhteydessä muuhun yhteiskunnalliseen keskusteluun (ks. Noro 2004, 28–30).

Aikalaisdiagnoosin ja yleensä globalisaatiotutkimuksen normatiivisuus on kuitenkin kiistelty asia. Esimerkiksi Castells ei pidä omaa analyysiaan verkostoyhteiskunnasta normatiivisena vaan nimenomaan objektiivisena, analyttisena ja ”tieteellisenä” (ks. Castells 2000a, 390), ja metodologialtaan se noudattaakin perinteistä positivistisen ja realistisen yhteiskuntatutkimuksen logiikkaa (Saukko 2003, 158). Castells näkee siis itsensä luomassa suurta teoriaa yhteiskunnasta ja sen luonteen nykyisestä muutoksesta, jossa taloudellinen, poliittinen ja kulttuurinen valta keskittyy verkostoihin ja jossa keskeiset sosiaaliset toiminnot alkavat noudattaa verkostojen logiikkaa. Siitä

huolimatta verkostoyhteiskuntateesiä on pidetty nimenomaan aikalaisdiagnoosina. Heiskalan (2004, 46–47) mielestä Castellsin teosta ei voi pitää empiirisenä tutkimuksena tai tutkimusteorian laajan tilastomateriaalin käytöstä huolimatta, eikä tämä toisaalta määrittele käsitteitään tarpeeksi tarkasti tai sido niitä pitävästi aiempaan yhteiskuntateoriaan, jotta tulos menisi läpi yleisenä yhteiskuntateorian. Sen sijaan kyseessä on aikalaisdiagnoosille ominainen pyrkimys asettaa nykyinen yhteiskuntakehitys uudennlaisiin tulkintakehyksiin. Tulkintaan Castellsista aikalaisdiagnostikkona päättyy myös Friedmann (2000, 111–112), jonka mielestä ”verkostoyhteiskunnassa” on kyse lopulta hyvin henkilökohtaisesta aikakauden synteisistä.

Kevyemmän empiirisen ja käsitteellisen otteen sekä henkilökohtaisuuden lisäksi Castellsin *Informaatioajassa* on myös muita aikalaisdiagnoosille ominaisia piirteitä. Kolmiosaista teosta voidaan nimittäin pitää, kirjoittajan omasta näkemyksestä huolimatta, melko voimakkaasti poliittisena tai ainakin moraalisesti kantaaottavana kuvauksena yhteiskunnallisesta eriarvoisuudesta ja sen synnyttämästä vastarinnasta. Hieman edellä käsitellyn Latouchen länsimaistumiskritiikin tapaan Castells (2004, 1–2) argumentoi globaalien verkostojen edustavan paikallisia kulttuureja tuhoavaa, jatkuvan kasaamisen paikatonta ja historiatonta logiikkaa. Sen vastapainoksi nousevat kuitenkin moninaiset kollektiiviset vastarintaidentiteetit, jotka tulevat esiin erilaisten nationalististen, fundamentalististen, globalisaatiokriittisten, feminististen ja ekologisten liikkeiden muodossa. Voimakkaan ”Verkon” ja haavoittuvan ”Itsen” välistä kamppailua dramatisoiva teos onkin jo eksplisiittisesti eräänlainen monikulttuurisuuden tai kulttuurisen monimuotoisuuden puolustus (ks. mt., 3), ja sen lisäksi Castells pyrkii löytämään tapoja, joilla puolustavista vastarintaidentiteeteistä voisi kehittyä uusia projekti-identiteettejä eli uudenlaista yhteiskuntaa luovia sosiaalisia subjekteja (mt., 422–424; ks. myös Friedmann 2000, 118–119). Toisin sanoen globalisaatio ilmenee Castellsille sellaisessa sosiaalisten liikkeiden ja yhteisöjen toiminnassa, joka nousee vastustamaan pyrkimyksiä asettaa markkinoiden logiikka määräävään asemaan globaalilla tasolla (McMichael 2000, 105). Näin globalisaatio politisoituu paitsi liikkeiden agendalla myös Castellsin analyysissa.

Verkostoyhteiskuntateoria ei tietenkään ole ainoa globalisaatiotulkinta, jossa esiintyy eksplisiittisiä ja implisiittisiä toiveita ja uhkakuvia maailman kehityksestä. Esimerkiksi Baumanin (1998) diagnoosissa globalisaation ”inhimillisistä seurauksista” korostuu huoli globaalisti liikkuvan eliitin ja paikkaan sidotun tai pakosta vaeltavan köyhälistön kasvavasta eriarvoistumisesta. Giddensille globalisaatio taas merkitsee kasvavaa epävarmuutta ja tunnetta kontrollin puutteesta arkipäiväisessä elämässä, mutta ilmiö voidaan hänen mukaansa palauttaa hallintaan institutionaalisilla uudistuksilla, ”demokratian demokratisoinnilla”, joka palauttaa luottamuksen yhteisten asioiden hoitamiseen (ks. Giddens 1999, 75–79). Toisaalta aikalaisdiagnoosien poliittisuus ei välttämättä synny selkeistä johtopäätöksistä tai avoimesti esitetyistä toimenpide-ehdotuksista. Näiden selvästi ilmaistujen huolien ja ohjeiden sekä emansipoivien tavoitteiden lisäksi on vielä tärkeämpi tapa, jolla globalisaation aikalaisdiagnoosit näyttäytyvät normatiivisina tulkintoina maailmasta. Tästä Castellsin verkostoyhteiskunta-analyysi on jälleen hyvä osoitus.

Kuten luvussa 3.1 todettiin, Castells näkee maailman olevan siirtymässä uuteen aikakauteen, jota luonnehtii taloudellisen, poliittisen ja kulttuurisen vallan keskittyminen globaaleihin verkostoihin. Tällainen historiallinen väite on kuitenkin ongelmallinen, sillä se kohdistuu nykyaikaan ja samalla väistämättä myös tulevaisuuteen. Tämä tulee hyvin esiin *Informaatio-aika*-trilogian lopussa, jossa Castells (2000a, 384) kirjoittaa halunneensa analyysissään tietoisesti välttää ”futurologiaa” – mutta laatii heti perään oman katsauksensa tulevaisuuden keskeisistä kehityspiirteistä. Nämä ”ennustukset” ovat käytännössä jo itse teoksen aikana esitettyjen kehityssuuntien voimistumista: informaatiotekniikka jatkaa maailman mullistamista, globaalitalous leviää kaikkialle, vastarinta verkostojen sosiaalista eksklusiota vastaan kasvaa ja valtio ei katoa mutta muuttaa edelleen muotoaan (mt., 384–386). Toisin sanoen lopun tulevaisuuskatsaus on sinänsä tarpeeton mutta tuo samalla hyvin esiin sen, miten nykyajan kehityskulkujen teoretisointi on väistämättä tulevaisuuteen suuntautunutta. Tällöin, vaikka tulkinnan olisi tarkoitus olla analyyttistä ja objektiivista, se on itse asiassa normatiivista luonteeltaan: verkostoista *tulee* hallitseva yhteiskunnallisen järjestyksen muoto, niiden *täytyy* alistaa paikallisia yhteisöjä ja niitä vastaan väistämättä *nousee* vastarintaa.

Noro (2004, 28) kuvaa aikalaisdiagnoosin taipumusta tehdä maailmasta itsensä kaltaista diagnoosin *performatiivisuutena*. Huomio oman aikakauden kuvaamisen tulevaisuutta määrittävästä luonteesta on keskeinen, ja juuri tästä syystä globalisaatioanalyysin normatiivisuutta ei ole syytä rajata vain tiettyyn aikalaisdiagnoosiksi määriteltyyn kirjallisuuden genreen. Voidaan nimittäin katsoa, että käytännössä lähes kaikki globalisaatiotutkimus on jossain määrin normatiivista ainakin niiltä osin kuin se kohdistuu nykykehitykseen.¹¹ Asia voidaan myös esittää Noroa mukaillen niin, että kaikessa globalisaatiotutkimuksessa on ”aikalaisdiagnostisia elementtejä”. Tässä työssä aikalaisdiagnoosia ei siis ymmärretä niinkään yhteiskuntatieteellisen kirjallisuuden lajityyppinä vaan se on nimenomaan tulkinta tai näkökulma koko globalisaatiokirjallisuuteen, joka osallistuu yhteiskunnallisen todellisuuden ja tulevaisuuden tieteelliseen määrittelyyn. Samalla se muistuttaa tutkimuksen subjektiivisuudesta ja asettaa aikalaisdiagnoosin tavallaan vielä kriittisemmän tarkastelun alle kuin tulkinta tieteestä objektiivisuuteen ja neutraaliuteen pyrkivänä yleisenä teoriana: pitää kysyä, millaisia moraalisia ja poliittisia vaikutuksia globalisaatioanalyysillä on.

4.3 Aikalaisdiagnoosin poliittisuus

Eri globalisaatioanalyysien vertaileminen on väistämättä melko mielivaltaista ja riskialtista, sillä siinä sekoittuvat helposti keskenään erilaiset tulkintakehykset ja tieteenfilosofiset lähtökohdat. Voidaan kuitenkin ajatella, että siltä osin kuin eri globalisaationäkemykset tekevät tulkintoja konkreettisista sosiaalisista ilmiöistä, ne tavallaan laskeutuvat samalle tasolle kilpailemaan akateemisen yleisön suosiosta. Samalla mahdollisesti monimutkaisetkin teoreettiset ajatusrakennelmat ja niiden takana olevat lähtöoletukset materialisoituvat ja muuttuvat melko yksinkertaisiksi skeemoiksi, joiden kautta ilmiöitä selitetään. Niinpä esimerkiksi ylikansallisen

¹¹ Periaatteessa globalisaatiosta voidaan kirjoittaa myös puhtaasti historiallisena ilmiönä ja analysoida esimerkiksi 1500-luvun tai 1900-luvun alun globalisaatiokehitystä. Tällöinkin analyysissä silti usein esitetään tulkintoja nykyajasta, jolloin tarkastelusta tulee helposti tulevaisuuteen suuntautunutta ja normatiivista.

pikaruokaketjun levittäytyminen ympäri maailmaa voidaan nähdä osoitukseksi globaalin kapitalismin taipumuksesta yhdenmukaistaa tuotantoa, elämäntapoja ja kulutustottumuksia (Ritzer 1998; Sklair 2002) tai vaihtoehtoisesti osoitukseksi monimutkaisesta kulttuurisesta ”globalisaatiosta”, joka tuottaa loputonta samankaltaistumista ja erilaistumista (Robertson 1995; Lechner & Boli 2005). Tieteenfilosofisessa tai metateoreettisessa tarkastelussa näitä skeemoja voisi nimittää myös ”determinismeiksi”, jollaisia esimerkiksi Ampuja (2004) löytää eri globalisaatiotulkintojen taustalta. Teorian kriittisen analyysin kannalta erilaisten historiallisten determinismien erittely ja kritiikki onkin tärkeää, mutta tässä yhteydessä pyrin valottamaan globalisaatiokirjallisuuden eksplisiittisemmin normatiivista tai poliittista luonnetta.

Yksi tapa lähestyä globalisaatiokirjallisuudessa esitettyjä normatiivisia tulkintoja maailmasta on kysyä, miten ja millaisia konflikteja ne hahmottavat nykyisessä yhteiskunnallisessa kehityksessä eli millaisiin kamppailuihin globalisaatio niissä johtaa. Sekä näiden konfliktien määrittely että niihin suhtautuminen ovat luonteeltaan normatiivisia siinä määrin kuin ne ymmärretään edellä kuvatuskaltaisena ajankohtaisena osanottona nykykeskusteluun, ja juuri tässä mielessä yhden viime vuosien mielenkiintoisimmista (ja mahdollisesti epämieluisimmista) haasteista yhteiskuntatieteelliselle yhteisölle on tarjonnut Huntingtonin teesi ”sivilisaatioiden yhteentörmäyksestä”.

Huntingtonin (1996) mukaan keskeisin maailmanjärjestystä määrittävä konflikti ei kylmän sodan jälkeen enää ole luonteeltaan ideologinen vaan kulttuurinen. Tällä hän tarkoittaa yksinkertaisesti sitä, että ennen sosialismin romahdusta geopoliittinen kartta oli jaettavissa ”vapaaseen maailmaan”, ”kommunistiseen blokkiin” ja ”sitoutumattomiin maihin”, jolloin yksittäisten valtioiden toimintaa ohjasi ja selitti niiden kuuluminen tai halu kuulua johonkin näistä vyöhykkeistä. Kylmän sodan ideologisten rintamalinjojen romahdettua maailma on järjestynyt uudella tavalla, ja nyt valtioiden toimintaa selittää niiden samastuminen omaan kulttuuriipiiriinsä. Kulttuurisen samastumisen Huntington ymmärtää kysymykseksi identiteetistä, ja identiteettien hän taas toistuvasti olettaa perustuvan ”me vs. muut” -ajatteluun (esim. mt., 128–129, 266). Koska laajin mahdollinen kulttuurinen identiteetti on Huntingtonin mukaan sivilisaatio, keskeisimmät nykyiset ja tulevat konfliktit selittyvät nimenomaan osana sivilisaatioiden välistä vastakkainasettelua. Globalisaatio, eli taloudellisen, poliittisen ja kulttuurisen vuorovaikutuksen lisääntyminen sekä tietoisuus maailmasta ”yhtenä paikkana”, johtaa siis tässä tulkinnassa etnisten tai sivilisaatiollisten identiteettien voimistumiseen ja vastakkainasetteluun lisäten siten kulttuurien välisten konfliktien todennäköisyyttä.

Ilmestyessään Huntingtonin teos sai osakseen voimakasta arvostelua, mutta se myös jätettiin suurelta osin huomiotta akateemisessa keskustelussa (Adem 2003, 7). Molemmat reaktiot ovat sinänsä ymmärrettäviä. Ensiksi Huntingtonin teesi tarjoaa houkuttelevia maaleja etenkin käsitteelliselle kritiikille, sillä sivilisaatioiden olemassaolon perusteleminen vetoamalla niiden sisäiseen kulttuuriseen homogeenisuuteen ja keskinäiseen erilaisuuteen on kyseenalaista ja tarjoaa aina mahdollisuuksia vastaväitteisiin (ks. esim. Kirkpatrick 1996, 50–51). Samoin tulkinta

historiasta sivilisaatioiden ikaikaisena taisteluna voidaan osoittaa virheelliseksi yksinkertaistukseksi, ja viimeaikaistakin sotilaallisista konflikteista voidaan löytää lukuisia esimerkkejä, jotka eivät sovi sivilisaatioiden yhteentörmäyksen muottiin (ks. Lechner & Boli 2005, 203–205). Toiseksi Huntingtonin alkujaan *Foreign Affairs* -lehdessä vuonna 1993 esittämä argumentti vaikuttaa lähtökohtaisesti enemmän poleemiselta ja poliittisesti tarkoitushakuiselta kirjoitukselta kuin teoreettiselta analyysiltä. Sekä alkuperäisen artikkelin että varsinaisen teoksen voimakkaana jännitteenä kulkee ajatus länsimaisen kulttuuripiirin vääjäämättömästä heikkenemisestä suhteessa nouseviin idän sivilisaatioihin, mikä voidaan myös lukea huolena lännen hegemonian romahtamisesta. Siksi argumentti uudesta maailmanjärjestyksestä, jossa historiallisten sivilisaatioiden väliset valtasuhteet muuttuvat ja aiheuttavat konflikteja, oli epäilemättä helppo ohittaa vanhan konservatiivi-intellektuellin ummehtuneena hätähuutona ”läntisen sivilisaation rappiosta” (ks. Huntington 1996, 301–308).¹²

Huntingtonin nopea sivuuttaminen muiden yhteiskuntatieteilijöiden toimesta on siinä mielessä yllättävää, että hänen keskeinen teoreettinen väitteensä kulttuuristen identiteettien voimistumisesta suhteessa poliittisten ideologioiden määrittämiin identiteetteihin sopi epäilemättä hyvin laajempaan yhteiskuntatieteiden kulttuuriseen käänteeseen (ks. luku 3.2). Sen sijaan ajatus kulttuurista nimenomaan konfliktien lähteenä ei välttämättä istunut yhtä hyvin aikansa akateemiseen ilmapiiriin, jossa vallitsi Rosenbergin (2005, 3) mukaan jonkinlainen globalisaatiohuuma tai visio maailman yhdentymisestä ja ristiriitojen voittamisesta. Myöhemmin, erityisesti vuoden 2001 terrori-iskujen jälkeen, teesi sivilisaatioiden yhteentörmäyksestä on kuitenkin palannut myös tieteelliseen keskusteluun. Tutkijat ovat huomanneet, että sekä media että julkinen mielipide niin länsimaissa kuin muuallakin maailmassa näyttävät omaksuvan yhä yleisemmin tulkinnan viimeaikaista geopoliittisista kriiseistä osoituksena sivilisaatioiden yhteentörmäyksestä, mitä Bottici ja Challand (2006, 323–325) pitävät esimerkkinä uuden ”poliittisen myytin” toiminnasta. Toisaalta kulttuuriin vastakkainasetteluihin nojaavan ”clashismin ideologian” on katsottu tarjoavan oikeutuksen Bushin hallinnon ulkopoliitikalle ja etenkin sen ”imperiaalisille” sodille Afganistanissa ja Irakissa (Adem 2003).

Huntingtonin teesistä onkin kehittynyt monimutkainen dilemma yhteiskuntatieteilijöille: Ajatus sivilisaatioiden yhteentörmäyksestä voi olla poliittisen myytin tai Yhdysvaltojen sotatoimia legitimoivan ideologian kaltainen diskursiivinen rakennelma, mutta levitessään politiikan ja julkisuuden agendalla sillä on konkreettisia seurauksia. Mitä enemmän ihmiset uskovat sivilisaatiokonfliktin olevan tosiasia, sitä enemmän väitteellä on taipumusta voimistaa kulttuurisia identiteettejä ja niiden vastakkainasetteluja, mistä havainnot uskonnollisten tai sivilisaatiollisten identiteettien korostumisesta niin muslimimaissa kuin länsimaissakin ovat selvä osoitus (ks. Bottici & Challand 2006, 329). Tältä osin maailma näyttäisi siis muuttuvan teorian mukaiseksi, jolloin

¹² Vaikkakin puoluesiteiltään demokraatti, Huntingtonia voidaan pitää konservatiivina hänen tavassaan puolustaa Yhdysvaltain ”kansallista identiteettiä” ja kielteisessä suhtautumisessa monikulttuurisuuteen (ks. Huntington 1996, 305, 318). On myös syytä huomata Huntingtonilla olevan läheiset yhteydet Yhdysvaltain ulkopoliittikkaa määritteleviin piireihin jo 1970-luvulta, ja hän oli jäsenenä Yhdysvaltain kansallisessa turvallisuusneuvostossa Carterin presidenttikaudella 70-luvun lopulla (Bottici & Challand 2006, 330).

”sivilisaatioiden yhteentörmäys” alkaa vaikuttaa ”itseään toteuttavalta ennustukselta” (mt., 330). Niinpä alkuperäinen yhteentörmäysteoriaa vastaan esitetty kritiikki koko sivilisaatiokäsitteen ontuvuudesta tai suoranaista virheellisyydestä alkaa menettää relevanssiaan. Huntington itse ei edes väitä sivilisaatioiden olevan muuttumattomia ja sisäisesti homogeenisiä kokonaisuuksia vaan korostaa sen sijaan niiden muuttuvaa luonnetta, rajojen häilyvyyttä ja olemassaoloa lähinnä identiteettien tasolla (ks. Huntington 1996, 42–44, 128–129). Niin kauan kuin käsityksiä esimerkiksi ”länneestä” tai ”islamilaista maailmasta” käytetään julkisessa keskustelussa kollektiivisten identiteettien uusintamiseen ja ihmisten nähdään myös samastuvan niihin entistä voimakkaammin, väitettä sivilisaatioiden ”olemassaolosta”, nimenomaan kuviteltuina yhteisinä, ei siis voine täysin tyrmätä.¹³

Sivilisaatioiden ilmeneminen identiteettien tasolla ainakin julkisessa diskurssissa on hyvä osoitus siitä, miten pyrkimys kumota Huntingtonin teesi vetoamalla ”objektiiviseen todellisuuteen” ajautuu helposti umpikujaan: vaikka puhuminen esimerkiksi ”islamilaista sivilisaatiosta” on epäilemättä epä-älyllinen ja suoranaisesti virheellinen yksinkertaistus etnisesti ja kulttuurisesti monimuotoisesta ihmisjoukosta, sivilisaatiokäsitteen puolustaja voi aina huomauttaa, että siitä huolimatta julkisessa keskustelussa ja populaarikulttuurissa toistuvasti vedotaan ja rakennetaan uskonnollista tai sivilisaatiollista identiteettiä. Toisaalta vaihtoehto tällaiselle käsitteelliselle kritiikille ei voi olla sen vastentahtoinen myöntäminen, että maailmasta näyttää tulevan sinänsä ”ideologisen” tai ”vääristävän” teorian kaltainen, sillä juuri silloin epäsuorasti hyväksytään Huntingtonin teesi päteväksi analyysiksi maailman nykytilasta. Kuitenkin kasvava ”lännen” ja ”islamin” välinen vastakkainasettelu, jota esimerkiksi Irakin sodan tai Muhammad-pilakuvien alkuvuonna 2006 aiheuttaman globaalien kohun voi tästä näkökulmasta väittää ilmentävän, ei ole todenmukainen analyysi vaan tulkinta, joka diskursiivisesti luo yhdenmukaiset ja toisilleen vastakkaiset kulttuuriset arvo- ja identiteetti-yhteisöt. Niinpä islamilaisten fundamentalismin ja terrorismin vastaisen sodan kaltaisten ilmiöiden analysointi sivilisaatiokonfliktina merkitsee samalla tämän tulkinnan poliittisten ja moraalisten seurausten hyväksymistä. Tässä mielessä Huntingtonin argumentin suosio poliittisessa ja julkisessa retoriikassa on osoitus yhteiskuntatieteellisen analyysin potentiaalista luoda moraalisesti sitovaa kuvausta maailmasta ja muistuttaa yhteiskuntatieteiden poliittisesta ja eettisestä vastuusta.

Vaikka ajatusta sivilisaatioiden yhteentörmäyksestä on siis vaikea kumota vetoamalla objektiiviseen todellisuuteen, Huntingtonin teoriaa voi ja pitääkin arvostella sen poliittisten ja ideologisten vaikutusten takia. Samalla on kuitenkin huomattava, että kollektiivinen tulkinta sivilisaatioiden yhteentörmäyksestä ei ole muotoutunut vain yhden sinänsä vaikutusvaltaisen teoksen kautta, vaan ”lännen” ja ”idän” dikotomisella tyypittelyllä ja käsitteellisellä

¹³ Yksi tuoreimmista osoituksista sivilisaatiokonfliktin jatkuvasta vetovoimasta maailmanpolitiikkaa ymmärrettäväksi tekevänä mallina on saksalaisen *Cicero*-aikakauslehden tekemä ja Suomessa *Helsingin Sanomien* julkaisema Huntingtonin henkilöhaastattelu, jossa mm. sanotaan teorian ”kulttuurien kamppailusta” nousseen ”tunnetuimmaksi” selitykseksi vuoden 2001 terrori-iskuille ja jossa Huntington puolustaa argumenttiaan viimeaikaisten tapahtumien valossa. Ks. ”Demokratia lisää Amerikan-vastaisuutta” (*Helsingin Sanomat* 10.9.2006, D5).

vastakkainasettelulla on pitkä historia paitsi populaarikulttuurissa myös yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa. Bottici ja Challand (2006, 325–326) viittaavat ns. orientalismin perinteeseen, jossa ”idästä” rakennetaan tieteellisissä ja mediateksteissä ”lännen” täydellinen ja yleensä kielteinen vastakohta ja jossa monoliittisen, uhkaavan islamin katsotaan määrittävän yhtäläisesti sadoista miljoonista muslimeista koostuvaa maailmanosaa. Niinpä yhteiskuntatieteellisellä tutkimuksella voi katsoa olevan poliittinen ja moraalinen haaste kehittää vaihtoehtoisia tulkintakehyksiä niille ilmiöille, joita käytetään oikeuttamaan tulkintaa sivilisaatiokonfliktista.

Huntingtonin ajatusta sivilisaatioiden yhteentörmäyksestä voidaan siis pitää hyvin pessimistisenä tulkintana globalisaatiosta, sillä se näkee erilaisten elämäntapojen, arvojen ja traditioiden kohtaamisen johtavan kasvaviin konflikteihin ja kulttuuristen eroavuuksien kärjistymiseen. Tällöin ”lännen” ainoiksi poliittisiksi vaihtoehtoiksi näyttävät jäävän joko poliittinen ja kulttuurinen eristäytyminen tai oman taloudellisen, poliittisen, sotilaallisen ja kulttuurisen etulyöntiaseman hyväksikäyttäminen pitämään mahdollisimman lujasti kiinni vielä jäljellä olevasta geopoliittisesta vallasta. Tässä mielessä täysin vastakkaista globalisaationäkemyistä edustaa jo aiemmin käsitelty ajatus maailmankulttuurista, jossa yhteiskuntien ja yleisesti kollektiivisen toiminnan katsotaan noudattavan yhä voimakkaammin universaaleja toimintamalleja ja niiden takana olevia lähtöoletuksia.

Eri elämänalueita rationalisoivan ja globaaleja standardeja asettavan maailmankulttuurin leviäminen ei silti tarkoita konfliktien loppumista. Argumenttiin sisältyy ajatus siitä, että kulttuuri on jo lähtökohtaisesti kamppailun tila (Lechner & Boli 2005, 22), ja lisäksi maailmankulttuurin sisäiset ristiriidat luovat jatkuvasti uusia jännitteitä. Esimerkkeinä näistä jännitteistä voidaan havaita, miten maailmankulttuuria luonnehtiva universaalinen liberalismi aate luo automaattisesti itsensä peilikuvan, partikularistisen vastarinnan, tai miten individualismin ja vapauden ihanteet asettuvat ristiriitaan tasa-arvon kanssa (mt., 58). Olennaista on kuitenkin se, että konfliktit näyttävät maailmankulttuurin *sisältä* hyvin erilaisilta kuin argumentissa kulttuurien *välisestä* konfliktista. Kun islamilainen fundamentalismi on Huntingtonille osoitus sivilisaatiokonfliktista, maailmankulttuurinäkökulma ensinnäkin argumentoi, ettei ole edes olemassa mitään sivilisaatioiden kaltaisia homogeenisiä kokonaisuuksia, jotka voisivat asettua toisiaan vastaan. Sen sijaan maailmankulttuuri muodostuu lukemattomista valtiollisista, kansainvälisistä, liikemaailman ja kansalaisyhteiskunnan toimijoista, eikä tällä monimutkaisten keskinäisyhteyksien verkostolla ole keskeistä toimijaa tai johtajaa (Meyer ym. 1997, 171). Niinpä, omasta retoriikastaan huolimatta, islamilainen fundamentalismi ei taistelee Yhdysvaltoja ja sen liittolaisia tai edes ”länttä” vastaan vaan koko maailmankulttuuria vastaan, jolloin sen vastustajia ovat yhtä lailla niin maltilliset, globaaleilla markkinoilla toimivat ja popkulttuuria kuluttavat muslimikansalaiset kuin maailmankulttuurin sääntelemät muslimivaltiotkin. Fundamentalismin edustama uhka maailmanrauhalle alkaakin tästä perspektiivistä suhteellistua, kun maailmankulttuurissa syntyy sivilisaatiokonfliktin sijasta asetelma ”islamismi vastaan kaikki muut” (Lechner & Boli 2005, 211).

Toiseksi maailmankulttuurinäkökulma tarjoaa myös mielenkiintoisen tavan tulkita islamilainen fundamentalismi nimenomaan osana nykyisestä maailmanjärjestyksestä käytävää keskustelua. Viitaten Robertsonin esittämiin ajatuksiin fundamentalismin ja globalisaation suhteesta Lechner ja Boli (2005, 207–208) päätyvät siihen lopputulokseen, että kieltäessään länsimaisiksi katsomansa arvot ja prosessit, kuten maallistumisen, politiikan ja uskonnon erottamisen, individualistisen kulutuskulttuurin sekä ”ahneutta ihannoivan vapaamarkkinatalouden”, islamismi itse asiassa osallistuu maailmankulttuuriin ja uusintaa sitä. Tämä johtuu yhtäältä siitä, että uskonnollinen fundamentalismi perustuu nimenomaan globaalisti levinneisiin ajatuksiin esimerkiksi traditioista, identiteeteistä, alkuperäisyydestä, paikallisuudesta ja yhteisöstä (Robertson 1992, 166). Toisaalta islamilainen fundamentalismi ei vain pyri torjumaan länsimaisia vaikutteita vaan muotoilee oman, islamilaisen lain (*sharia*) säätelemään uskonnolliseen yhteisöön (*umma*) perustuvan utopiansa vaihtoehtoisesta maailmanjärjestyksestä (Lechner & Boli 2005, 197–198). Tätä visiota voidaan pitää kilpailevana universaalina mallina nykyiselle maailmankulttuurille, ja tuodessaan sen julki fundamentalistit osallistuvat kamppailuun globaalista kehityksestä. Siksi fundamentalismikin on väistämättä osa maailmankulttuuria ja vastustaa lopulta vain sen tiettyjä piirteitä.

Tuomalla islamilaisen fundamentalismin osaksi globaaliagendaa maailmankulttuuriteoria siis välttää sivilisaatiokonfliktin ongelmallisen taipumuksen luoda kahtiajako ”lännen” ja ”islamin” välille. Kun tästä mustavalkoisesta tulkinnasta irtaudutaan, voidaan nähdä, miten maailmankulttuuri ei ole (pelkästään) länsimainen kulttuuri vaan siihen kuuluu käytännössä universaaleja arvoja ja oletuksia, kuten ajatukset traditioiden ja paikallisuuden tärkeydestä. Tällöin fundamentalismin voi nähdä kyseenalaistavan tiettyjä maailmankulttuurissa ongelmallisiksi kokemiaan tendenssejä muttei kieltävän sitä kokonaan – ja tämä pätee myös esimerkiksi kristilliseen fundamentalismiin tai yleisemmin nykyistä globaalia järjestystä kritisoiviin liikkeisiin.

Näin maailmankulttuuriteoria hahmottaa nykyiset yhteiskunnalliset konfliktit täysin eri tavalla kuin teesi sivilisaatioiden yhteentörmäyksestä. Sen sijaan, että konflikteissa olisi kyse homogeenisten kulttuuriblokkien välisestä taistelusta, kamppailuja käydäänkin siitä, millaiset arvot ja ideat ohjaavat globaalia järjestelmää ja sen rakentamista. Tällöin maailmankulttuuria ovat määrittelemässä yhtä lailla terrorismin vastaista sotaa ja universaaleiksi julistamiaan amerikkalaisia arvoja levittävä Yhdysvaltojen poliittinen johto kuin vapaakauppaan ja globaaleihin markkinoihin perustuvaa malliaan tarjoavat kansainväliset talousjärjestöt – mutta myös näitä vastustavat globalisaatiokriittiset kansalaisjärjestöt, ympäristö- ja naisliikkeet tai uskonnolliset yhteisöt omine visioineen oikeudenmukaisemmasta maailmasta. Niinpä maailmanjärjestyksen luonteesta käytävä aatteellinen kamppailu näyttäytyy maailmankulttuurin keskeisenä dynamiikkana eikä niinkään ”länsimaista” kulttuuria uhkaavana moraalisenä rappiona tai yhtenäisyyttä hajottavana monikulttuurisuutena (ks. Huntington 1996, 304–305). Keskeisessä roolissa maailmankulttuurin määrittelykamppailua on Lechnerin ja Bolin (2005, 23) mukaan väittely ”globalisaatiosta”, sillä juuri sen avulla lukuisat toimijat ilmaisevat oman suhteensa maailmanjärjestykseen ja visionsa sen

toivotusta suunnasta. Globalisaation määrittelystä tulee olennainen osa kamppailua maailman tulevaisuudesta ja siihen vaikuttavista arvoista.

Lechnerin ja Bolin argumentissa fundamentalismi rinnastuu siis muihin ”järjestelmänvastaisiin” ilmiöihin, erityisesti globalisaatiokriittiseen liikkeeseen (ks. Lechner & Boli 2005, 210). Tämä näkökulma on mielenkiintoinen, sillä se pystyy välttämään Huntingtonin yhteentörmäysteessin taipumuksen essentialisoida kulttuurit eli esittää niiden väliset erot perustavanlaatuisiksi, yhteensovittamattomiksi ja ikuisesti konfliktissa oleviksi. Sen sijaan tulee ilmi, ettei länsi ole mikään yhtenevä blokki ja että yhteinen agenda, kuten vaikkapa terrorisminvastaisen sodan tai uusliberaalin globaalihallinnan vastustus, voi yhdistää ihmisiä ja sosiaalisia liikkeitä uskonnosta, kulttuurista tai poliittisesta vakaumuksesta riippumatta. Tästä esimerkiksi kansainvälisten talousorganisaatioiden kokousten yhteydessä etenkin vuosituhaten vaihteessa järjestettyjen sekä vuonna 2003 Yhdysvaltojen johtaman liittoutuman hyökkäystä Irakiin vastustaneiden suurmielenosoitusten on katsottu olleen hyvä osoitus (esim. Hardt & Negri 2005a, 215–218).

Tässä suhteessa maailmankulttuuriteoriaan näyttää liittyvän kuitenkin myös ongelmia. Lechner ja Boli (2005, 168–171) esimerkiksi tulkitsevat globalisaatiokriittisen liikkeen maailmankulttuuria muuttavaksi, ”transformatiiviseksi” liikkeeksi. Sen sijaan islamismia käsitellään maailmankulttuuria ”vastustavana” ilmiönä (mt., 193–195). Paitsi että tällainen normatiivinen erottelu paljastaa kirjoittajien henkilökohtaiset asennoitumiserot suhteessa yhtäältä vasemmistolaiseen ja ”maailmaa parantavaan” globalisaatiokritiikkiin sekä toisaalta konservatiiviseen ja ”tuhoavaan” fundamentalismiin jaottelu tuo myös esiin maailmankulttuurimallin analyyttiset heikkoudet: millä muilla kuin maantieteellisillä, kulttuurisilla ja toimintatapoihin perustuvilla erotteluilla yksi vastarinnan muoto on hyväksytty aktiiviseksi osaksi maailmankulttuuria, kun toinen retorisesti suljetaan sen ulkopuolelle?

Lechner ja Boli (2005, 171) perustelevat ajatustaan globaalien oikeudenmukaisuuden liikkeestä osana maailmankulttuuria ja sen keskeisiä arvoja sillä, että omasta vastarintaidentiteetistään huolimatta liike implisiittisesti hyväksyy tietynlaisen konsensuksen, poliittisen toiminnan keskeiset periaatteet. Juuri tämä ”konsensus” selittäisikin sen, miksi islamismin nähdään asettuvan koko maailmankulttuuria vastaan eli kieltävän yhteisten keskustelusääntöjen olemassaolon ja turvautuvan väkivaltaan. Toisaalla Lechner ja Boli (mt., 44) väittävät maailmankulttuurin kuitenkin olevan ilman mitään keskusta tai johtoa. Niinpä jää epäselväksi, miksi ja millä perusteella koko maailmankulttuuri asettuisi islamismia vastaan ja mitkä olisivat ne arvot, jotka maailmankulttuuri jakaisi ja joilla se sulkisi islamismin ulkopuolelle tai marginaaliin. Jos nämä arvot ovat esimerkiksi länsimaisia yksilönvapauden, pluralismin, ihmisoikeuksien ja oikeusvaltion ihanteita, tarkoittaako se silloin myös sitä, että näitä arvoja terrorisminvastaisessa sodassa jatkuvasti rikkova Yhdysvaltain uuskonservatiivinen hallitus olisi aivan samoin maailmankulttuurin marginaalissa? Lechnerin ja Bolin analyysi fundamentalismista näyttäisi olevan kykenemätön vastaamaan tähän kysymykseen, sillä he eivät määrittele riittävän selvästi, mihin tulkinta maailmankulttuurista perustuu. Näin se jää alttiiksi juuri Huntingtonin ja muiden länsimaista itsekeskeisyyttä

arvostelevien esittämälle universalismikritiikille, jonka mukaan oletus kaikkia maailman ihmisiä yhdistävistä arvoista vain legitimoit länsimaista hegemoniaa.

Maailemankulttuuriteorian ongelmaksi muotoutuukin se, etteivät Lechner ja Boli pysty määrittelemään omaa tutkimuskohdettaan eli sitä, *minkä* suhteen globalisaatiokriittinen liike on ”transformatiivinen” ja *mitä* fundamentalismi vastustaa. Liikkeille itselleen hegemoninen kulttuuri näyttäytyy yleensä uusliberalistisena projektina tai länsimaisena imperialismina, mutta Lechner ja Boli eivät hyväksy näitä tulkintoja. Heille uusliberaali globaalihallinta on sinänsä todellinen ilmiö, mutta he eivät tunnu pitävän sitä maailmankulttuuria määrittävänä voimana vaan vain yhtenä maailmanjärjestyksen määrittelykamppailun osallistuvana osapuolena (ks. Lechner & Boli 2005, 170–171). Niinpä itse maailmankulttuuri jää kasvottomaksi ja omalakisiksi modernisaatiovoimaksi, joka etenee väijäämättä institutionalisoiden ja rationalisoiden toimintaa kulttuurisesta kontekstista riippumatta. Tällöin kaikki radikaali, koko järjestelmän romuttamiseen tähtäävä vastarinta tuntuu helposti irrationaaliselta ja siten häviävältä reaktiolta ikuisesti etenevän modernisaation edessä.

Lechnerin ja Bolin keskeinen heikkous näyttää siis olevan se, etteivät he näe rationalisoitumista arvona tai määrittelykamppailun kohteena vaan yliyksilöllisenä ja autonomisena muutosvoimana. Tämä johtuu pääasiassa siitä, että heidän maailmankulttuuriteoriastaan puuttuu kokonaan vallan ja eriarvoisuuden analyysi. Juuri sen avulla voitaisiin tarkastella, miksi tietyillä tahoilla on valta määritellä se, mikä on rationaalista, ja miksi toiset näyttävät tämän normin suhteen vain konformistisilta ”muuttajilta” tai häviämään tuomituilta ”vastustajilta”. Tällöin olisi mahdollista selittää myös, miksi tietyt poliittiset ja väkivaltaiset toimintatavat, kuten sota terrorismia vastaan, voidaan esittää rationaalisena toimintana, kun taas esimerkiksi itsemurhaiskut kuvataan länsimaissa helposti irrationaalisina ja selittämättöminä tekoina. Toisin sanoen Lechner ja Boli eivät politisoit modernisaatiota, ja siksi maailmankulttuuriteoria näkee vain vähän mahdollisuuksia maailman muuttamiseen.

Tässä suhteessa esimerkiksi Castellsin aikalaisdiagnoosi verkostoyhteiskunnasta tarjoaa paremmat eväät. Maailmankulttuuriteorian tavoin Castells (2004, 160–161) tulkitsee globalisaatiokriittistä liikettä ja fundamentalismia lähtökohtaisesti globaaleina ja siten kulttuurisista identiteeteistä riippumattomina järjestelmänvastaisina ilmiöinä. Hän ei kuitenkaan oleta mitään maailmankulttuuria vaan liittää liikkeiden agendan ”globaalien verkostojen” ja ”paikallisten identiteettien” välisen kamppailun kontekstiin. Tässä globaalit verkostot edustavat globaalien eliittien paikasta irtautunutta, historiatonta ja homogenisoivaa elämäntapaa mutta myös kapitalistisen tuotannon ja uuden teknologian muovaamaa sosiaalista järjestystä (Castells 2000, 445–447; Castells 2000a, 1). Näitä vastaan nousevat liikkeet Castells (2000, 22) näkee hieman Huntingtonia muistuttavalla tavalla kulttuurisina ja ”primääri-identiteetteihin” perustuvina reaktioina, mutta sen sijaan, että hän tulkitsisi niiden muodostavan laajempia sivilisaatiollisia kokonaisuuksia, vastarinnat ovat leimallisesti paikallisia ja järjestelmää mahdollisesti sisältäpäin muuttavia.

Kuten Saukko (2003, 160–162) osoittaa, myös Castells suhtautuu normatiivisesti liikkeisiin jakamalla ne ”proaktiivisiin” ja ”reaktiivisiin” ja suosimalla näin tiettyjä länsimaisille hyväksyttäviä toiminnan muotoja, kuten ympäristöliikettä ja feminististä liikettä. Ongelmana tässä on se, että tekemällä käsitteellisesti tällaisia dikotomisias jaotteluita Castells osaltaan uusintaa länsimaista valistusajattelua, jossa esimerkiksi fundamentalismin edustamaan ”toiseuteen” liitetään yksipuolisesti negatiivisia määritelmiä, kuten irrationaalisuus, traditionaalisuus ja (taika)usko. Lechneristä ja Bolista poiketen hän ei kuitenkaan oleta minkään kasvottoman modernisaatiovoiman ohjaavan historiaa, jolloin Castellsin ”Verkon ja Itsen” väliseksi ristiriidaksi kutsuman globalisaatiokamppailun lopputulos jää aidommin avoimeksi. Näin koko globaali yhteiskunnallinen järjestys ja sen rakentaminen tulkitaan poliittiseksi projektiksi, jolloin globalisaatio menettää kasvottoman luonteensa ja alkaa näyttäytyä materiaalisena ja symbolisena valtakamppailuna (McMichael 2000, 105–106).

Sivilisaatiokonfliktiteesin, maailmankulttuuriteorian ja verkostoyhteiskuntadiagnoosin keskinäisen vertailun tarkoituksena on ollut valaista globalisaatioanalyysin normatiivista luonnetta. Tulkitsemalla ajankohtaista muutosta omasta näkökulmastaan jokainen niistä luo tietynlaista kuvaa muutoutumassa olevista sosiaalisista suhteista ja yhteiskunnallisista konflikteista. Samalla niihin liittyy myös implisiittisiä oletuksia siitä, millainen toiminta on suotavaa ja ylipäänsä mahdollista. Kulttuurien eroja pelkistävä ja tavallaan relativistinen ajatus ikuisesta kulttuurien välisestä valtataistelusta jättää yksilöille vain vähän muita vaihtoehtoja kuin liittyä tukemaan oman ”sivilisaationsa” johtajien taloudellisia, poliittisia ja erityisesti sotilaallisia pyrkimyksiä globaaliin hegemoniaan. Maailmankulttuurimalli sen sijaan hahmottaa konfliktit kamppailuna globaalin järjestyksen suunnasta ja näkee tämän tapahtuvan yhteisesti jaettujen koodien ja alati rationalisoituvien toimintatapojen piirissä. Tällöin sosiaalisten toimijoiden tehtäväksi tulee omien globaalien visioiden artikulointi ja osallistuminen eri maailmankatsomusten väliseen dialogiin. Ajatus verkostoyhteiskunnasta puolestaan tulkitsee globaalia kulttuuria pyrkimyksenä asettaa yhteiskunnallisia jakoja uudella tavalla rajaavaa, rationalisoivaa ja homogenisoivaa toimintalogiikkaa kaikkialle maailmaan. Joillekin *Informaatioajan* arvostelijoille kapitalististen verkostojen valta vaikuttaa vastustamattomalta (ks. esim. Friedmann 2000, 118), mutta analysoimalla paikallisen vastarinnan eri muotoja Castells osoittaa, että sosiaalisten liikkeiden on yhä mahdollista luoda sille merkityksellisiä vaihtoehtoja.

Näkökulma globalisaatiokirjallisuuteen aikalaisdiagnoosina tuo siten esiin, miten myös tieteellisessä keskustelussa osallistutaan määrittelyyn toivottavasta ja mahdollisesta yhteiskunnallisesta kehityksestä. Samalla yhteiskuntatieteellistä tutkimusta on pyritty politisoimaan eli tekemään tietoisemmaksi yhteiskunnallisista seurauksistaan ja eettisestä vastuustaan. Jos politiikka on aiempaa enemmän taistelua ihmisten mielikuvituksesta (Bottici & Challand 2006, 330), myös tutkijoiden roolista yhteiskunnallisina toimijoina tulee yhä keskeisempi kysymys.

5 SOSIAALINEN MIELIKUVITUS

Edellisissä luvuissa olen tulkinnut yhteiskuntatieteellistä keskustelua globalisaatiosta ensin suuren kertomuksen rakentamisena ja sitten aikalaisdiagnoosina. Tulkinnoissa on kyse pitkälti argumentointitavoista: osa kirjallisuudesta muotoilee globalisaatiosta yhteiskuntatieteen keskeistä teoreettista kysymyksenasettelua ja analyttistä tarkastelunäkökulmaa, mutta toisissa tutkimuksissa luodaan avoimemmin yhteiskunnallisiin konflikteihin liittyvää tulkintaa ilmiöstä. Nämä argumentaatioerot voidaan nähdä globalisaatiotutkimuksen sisäisenä määrittelykamppailuna siitä, miten globalisaatiosta pitäisi kirjoittaa ja miten tieteen suhde yhteiskunnalliseen todellisuuteen yleensä pitäisi ymmärtää. Kun osa keskustelijoista tuntuu varsin mutkattomasti omaksuvan perinteisen tieteen tekijän roolin objektiivisen todellisuuden havainnoijana ja selittäjänä, toiset tutkijat pyrkivät välttämään tällaista tieteellisen retoriikan tapaa luoda neutraaliuden illuusiota – ja paljastamaan samalla objektiivisuuden kaapuun piiloutuvan tutkimuksen normatiivisen luonteen. Tiivistettynä voidaan sanoa, että suuren kertomuksen näkökulma keskittyy siihen, miten globalisaatiota analyttisenä käsitteenä oikeutetaan tieteellisessä keskustelussa, kun taas tulkinta aikalaisdiagnoosista kertoo siitä, miten globalisaatiotutkimusta politisoidaan.

Luvuissa 3 ja 4 globalisaatiokeskustelun analyysi pysytteli siis varsin yleisellä tiedonsosiologisella tasolla, ja globalisaatio ilmiönä ja tutkimusalana toimi lähinnä hyvänä esimerkkinä muutamista viimeaikaisten akateemisten kamppailujen teemoista. Näissä luvuissa pohdin, miten kirjallisuudessa esitetään erilaisia tulkintoja globalisaation merkityksestä ja sen tieteellisestä tutkimuksesta sekä millaisia teoreettisia ja yhteiskunnallisia seurauksia tulkinnoilla voi olla. Varsinaisesti itse käsitettä ei kuitenkaan problematisoitu vaan otettiin tavallaan annettuna. Jatkossa tarkoitus on palata tarkemmin globalisaation käsitteeseen ja siitä käytävään keskusteluun. Kuten jo luvussa 2.4 todettiin, globalisaatio voidaan mieltää tieteellisenä konstruktiona, jolloin käsitettä ei oteta merkityksettömänä tai neutraalina sosiaalisen todellisuuden kuvaamisessa. Tulkintoja maailmasta tehdään nimenomaan käsitteiden kautta ja niiden avulla, ja uudet käsitteet muuttavat siten myös suhtautumista todellisuuteen (ks. Ball 1988, 4).

Tässä luvussa tarkastelen, miten yhteiskuntatieteellisessä keskustelussa on kyseenalaistettu globalisaation rooli erityisesti ideologisena konstruktiona. Sitä ennen yritän asettaa tulkintani selkeämpiin puitteisiin esittelemällä luvun aluksi ajatuksen akateemisesta mielikuvituksesta. Onhan sinänsä selvää, että mikä tahansa uusi käsite tuo esiin uudenlaisen ajatuksen maailmasta ja rakentaa siten sosiaalista todellisuutta, joten miksi globalisaatio olisi sen erikoisempi tapaus? Aiempien lukujen perusteella voidaan toki argumentoida, että viimeisen kahden vuosikymmenen aikana juuri globalisaatiokäsitteen avulla on yleisesti pyritty luomaan uusia kysymyksenasetteluja ja tutkimusnäkökulmia ja siten muovaamaan kuvaa sosiaalisten suhteiden luonteesta. Luvussa 3.1 esitin jo tulkinnan globalisaatiosta tilallisena narratiivina, jossa yhteiskunnallista järjestystä hahmotellaan uudella tavalla. Tässä yhteydessä tarkastelin muutamia tilallisia kertomuksia kuten

Baumanin ajatusta yhteiskunnallisen järjestyksen muotoutumisesta liikkumisenvapauden suhteen sekä Castellsin teoriaa verkostoyhteiskunnasta.

Tällaista tieteellistä ja analyttistä tulkintakehikkoa olennaisempaa saattaa kuitenkin olla se, että globalisaatio voi merkitä myös tietynlaisia implisiittisiä taustaoletuksia ja uudenlaista arkijärkeä yhteiskunnasta. Kuten aiemmin todettiin, Baumanin alati liikkeessä olevia globaaleja eliittejä sekä Castellsin vallan ja hallinnan verkostoja voidaan ymmärtää kuviteltuina yhteisöinä eli vain ajatuksen tasolla ”olemassaolevina” kollektiiveina. Tästä näkökulmasta globalisaatiokeskustelussa esiin nostetut tilallisen muutoksen prosessit muokkaavat paitsi yhteiskunnallisia rakenteita ja toimintatapoja itsessään myös yksilöiden käsitystä sosiaalisista järjestelmistä, niiden toiminnasta ja omasta roolistaan niissä. Niinpä muutos yhteiskunnallisessa järjestyksessä on nimenomaan muutos kollektiivisissa identiteeteissä ja maailmankuvissa. Sosiaalisen mielikuvituksen käsitteellä viitataan tällaiseen kollektiiviseen ymmärrykseen ympäröivästä yhteiskunnasta, joka tekee mahdolliseksi yksilöiden toiminnan ja sosiaalisen vuorovaikutuksen (González-Vélez 2002, 349). Esimerkiksi kansallisvaltio voidaan tulkita sosiaalisena mielikuvituksena, jossa sosiaalinen järjestelmä, kansakunta, ymmärretään selvärajaisena ja yhtenäisenä kokonaisuutena (Cameron & Palan 2004, 7–8).

Kun globalisaatiokeskustelussa tulkitaan ylikansallisten materiaalistien ja symbolisten virtojen murtavan kansallisvaltioiden rajoja ja muokkaavan sosiaalisia järjestelmiä uudella tavalla, hahmotellaan siis uudenlaista ymmärrystä ympäröivästä maailmasta. Koska sosiaalinen mielikuvitus luo ymmärrystä yksilön paikasta maailmassa, se myös antaa merkitystä yhteiskunnalliselle toiminnalle ja määrittelee niitä rajoja, joissa toiminta koetaan mahdolliseksi. Luomalla uudenlaisia tulkintoja sosiaalisesta järjestyksestä globalisaatiokirjallisuus siis tavallaan osallistuu tällaisen maailman rakentamiseen. Tällöin se mahdollisesti muuttaa kollektiivisia ja normatiivisia käsityksiä yhteiskunnallisista suhteista eli tuottaa uudenlaista sosiaalista mielikuvitusta. Tässä mielessä globalisaatio on konstruktiona myös yhteiskuntatieteellisessä keskustelussa luonteeltaan ”poliittinen”. Jatkossa pohdin, miten tieteellistä globalisaatiokritiikkiä voidaan ymmärtää käsitteen ideologisen luonteen kautta ja miten globalisaatiokeskustelusta näin tulee määrittelykampailua tutkijoiden yhteiskunnallisesta roolista.

5.1 Tutkimus sosiaalisena mielikuvituksena

Yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen poliittisuus on varsin monimutkainen ja herkkä kysymys. Yhtäältä yhteiskuntaa ja yhteiskunnallisia ongelmia käsittelevää tutkimusta voi jo lähtökohtaisesti pitää luonteeltaan poliittisena, jos poliittisuus ymmärretään yksinkertaisesti yhteisten asioiden hoidosta keskustelemisena. Toisaalta moderneihin yhteiskuntatieteisiin liitettyjen neutraaliuden ja objektiivisuuden ihanteiden voi katsoa olevan ristiriidassa sellaisen poliittisuuden kanssa, joka tulkitaan erityisten etujen ajamisena tai poliittisen ideologian puolustamisena. Jos moderni tiede on, kuten postmodernistinen tieteenkritiikki väittää, perustanut oman legitimitteettinsä tuottamansa

tiedon asemaan neutraalina ja objektiivisena ”totuutena” (ks. luku 4.1), ei ole vaikea tulla siihen johtopäätökseen, että myös yhteiskuntatieteet ovat suhtautuneet epäilevästi ajatukseen tieteen ja sen tuottaman tiedon poliittisuudesta.

Sen sijaan on huomattavasti helpompi hyväksyä ajatus siitä, että tieteen tuottama tieto muokkaa ihmisten – kansalaisten, poliitikkojen sekä toisten tutkijoiden – käsityksiä yhteiskunnasta eli maailmankuvaa. Tähän liittyen viimeaikaisessa globalisaatiokeskustelussa onkin esitetty mielenkiintoinen ajatus ”sosiaalisesta mielikuvituksesta”. Alkujaan Castoriadis¹⁴ käyttämä käsite liitetään nykyisin erityisesti Chicagosta lähtöisin olevan Center for Transcultural Studies (CTS) -tutkimusverkostoon ja sitä lähellä olevaan *Public Culture* -lehteen. Gaonkarin (2002, 2–4) mukaan ryhmä verkoston tutkijoita kokoontui vuonna 1999 kehittämään sosiaalisen mielikuvituksen käsitettä pyrkimyksenään sen avulla valottaa ns. ”moninaisten moderniteettien” problematiikkaa (ks. luku 3.3). Taustalla oli ryhmän kokemus 1990-luvusta, jonka aikana vuosikymmenen alun myönteiset visiot yhdistyvästä maailmasta, demokratian leviämisestä ja globaalista kansalaisyhteiskunnasta olivat muuttuneet huomattavasti ”realistisemmiksi” näkemyksiksi kasvavasta eriarvoisuudesta, nationalismien ja fundamentalismien noususta sekä lisääntyvistä konflikteista. CTS-verkoston tutkijat liittivät nämä kehitykset laajempaan globaalin modernisaation kehittöön mutta totesivat samalla modernisaation merkitsevän yhteiskuntien samankaltaistumisen sijasta paljon monimutkaisempaa prosessia. Tällöin modernisaatioon yhdistetyt, näennäisen kulttuurineutraalit prosessit, kuten tiede ja teknologia, teollistuminen, sekularisoituminen ja byrokratisoituminen, saavat jokaisessa kulttuurissa omanlaisiaan muotoja ja tulkintoja – ja kohtaavat myös vastustusta. Siten modernisaatio merkitsee jatkuvaa ja jännitteistä samankaltaistumisen ja erilaistumisen dialogia. Ryhmän johtopäätös oli, että suhtautumista modernisaatioprosesseihin määrittelee nimenomaan tapa, jolla ne nähdään eri kulttuurien ja yhteisöjen ”sosiaalisissa mielikuvituksissa” (Taylor 2002, 91).

Sosiaalisen mielikuvituksen käsitteellä viitataan kollektiivisiin käsityksiin sosiaalisesta todellisuudesta, yksilön paikasta osana ryhmää ja suhteesta muihin ryhmiin. Taylorin (2002, 106–108) mukaan nämä käsitykset ovat niin sanottua yleistä arkijärkeä, joka tekee sosiaalisen toiminnan mahdolliseksi, antaa sille merkityksen ja oikeuttaa sitä. Sosiaalinen mielikuvitus on täten luonteeltaan paitsi faktuaalista myös normatiivista: käsitys siitä, miten asiat tapahtuvat, sisältää samalla ajatuksen siitä, miten niiden pitää tapahtua. Arkijärjen taakse kätkeytyy implisiittisiä käsityksiä moraalisesta järjestyksestä tai todellisuuden perimmäisestä luonteesta. Tästä huolimatta sosiaalinen mielikuvitus ei ole yhtä kuin teoria maailmasta vaan paljon epämääräisempi käsitysjoukko, jota ei voi esittää koherenttina päättelyketjuna. Sen sijaan se on usein välitön ja tiedostamaton käsitys sosiaalisesta kontekstista ja antaa siten mahdollisuuden toimia tilanteeseen sopivalla tavalla. Sosiaalinen mielikuvitus ilmeneekin yleensä vain epäsuorasti sosiaalisissa käytännöissä sekä erilaisissa teksteissä tarinoista symboleihin (Gaonkar 2002, 4).¹⁵

¹⁴ Ks. Castoriadis, Cornelius (1987) *The Imaginary Institution of Society*. Cambridge: Polity Press.

¹⁵ Esimerkkinä mielikuvituksen ilmenemisestä sosiaalisissa käytännöissä Taylor (2002, 106–107) käyttää äänestämistä. Yksittäisen äänestystapahtuman tekee äänestäjälle merkitykselliseksi implisiittinen tieto omasta äänestä osana koko vaalijärjestelmää, jossa kaikki kansalaiset valitsevat yhteisistä vaihtoehdoista ja jossa

Normatiivisena näkökulmana maailmaan nimenomaan sosiaalisina (valta)suhteina sosiaalisella mielikuvituksella on mielenkiintoinen kaksoisrooli. Yhtäältä se toimii hallinnan välineenä ja oikeuttaa hallitsevaa valtarakennetta mutta tarjoaa toisaalta mahdollisuuden vastarintaan, sillä mielikuvituksen avulla syntyvät vaihtoehtoiset tavat suunnitella kollektiivista elämää (Appadurai 2000, 6). Viimeistään ajatus sosiaalisesta mielikuvituksesta hallinnan ja vastarinnan lähteenä tuokin sen lähelle ideologian käsitettä silloin, kun ideologia ymmärretään kollektiivisesti jaettuina uskomuksina, normeina, arvoina ja ideaaleina, jotka ”tarjoavat enemmän tai vähemmän yhtenäisen kuvan maailmasta ei vain sellaisena kuin se on vaan myös millaiseksi sen pitäisi tulla” (Steger 2005, 5). Jos siis ideologia määritellään perinteisestä marxilaisesta väärän tietoisuuden kritiikistä poiketen tällaisena normatiivista maailmankuvaa luovana ajatusrakennelmana, sosiaalisen mielikuvituksen voi nähdä olevan suurilta osin päällekkäinen ideologiakäsitteen kanssa. Steger (mt., 5–6) myös jatkaa: ”Ideologia tekee sosiaalisen toiminnan mahdolliseksi mutta samanaikaisesti rajoittaa sitä sitomalla ihmiset tiettyyn ajatusten, normien ja arvojen joukkoon.” Tämä ei käytännössä eroa olennaisesti Taylorin (2002, 106) määritelmästä, jonka mukaan sosiaalinen mielikuvitus on ”yhteinen ymmärrys, joka tekee mahdollisiksi yhteiset käytännöt ja laajasti jaetun tunteen niiden oikeutuksesta”.

Ideana sosiaalista todellisuutta, valtasuhteita ja käytäntöjä merkityksellistävänä ja oikeuttavana kollektiivisena ymmärryksenä sosiaalista mielikuvitusta onkin vaikea erottaa ideologiasta akateemisessa kielenkäytössä. Ideologia on kuitenkin yhä melko hankala käsite yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa osin sen historiallisen (marxilaisen) painolastin takia ja osin siksi, että tiede on perinteisesti sanoutunut irti ”ideologisuudesta” esiintyessään objektiivisena ja arvovapaana (Steger 2005, 44). Siten sosiaalinen mielikuvitus voi tavallaan olla vain kiertotie sen ilmaisemiselle, että yhtäältä tutkijan omat arvot ja maailmankuva sekä akateeminen ja kulttuurinen konteksti vaikuttavat hänen valitsemiinsa näkökulmiin ja että toisaalta tutkimus ja tieteellinen keskustelu osallistuvat sosiaalisen todellisuuden (normatiiviseen) rakentamiseen esimerkiksi tukien tai horjuttaen tiettyjä valtasuhteita.

Epistemologisemmalla tasolla sosiaalinen mielikuvitus saattaa silti erota ideologiasta käsitteiden tavassa suhtautua todellisuuteen. ”Ideologian” voi nähdä tekevän enemmän tai vähemmän selvän eron todellisten, objektiivisten prosessien ja niihin suhtautumisen välille. Esimerkiksi ”globalisaatio” ei tarkoita Stegerille (2005a, 12–14) ideologiaa vaan joukkoa ”sosiaalisia prosesseja, jotka muuttavat nykyistä itsenäisten kansallisvaltioiden moderniin järjestelmään perustuvaa yhteiskunnallista olosuhdetamme”. Ideologiaksi hän sen sijaan kutsuu rikkaiisiin maihin keskittyneiden valtaeliittien luomaa ”globalismia”, vallitsevaa ajatusrakennelmaa, joka määrittelee globalisaation (sinänsä kiistattomia) prosesseja eliittejä hyödyttävää uusliberaalia politiikkaa oikeuttavalla tavalla.

henkilökohtaisista valinnoista muodostuu kollektiivinen päätös. Osa tätä ymmärrystä ovat myös normatiiviset käsitykset siitä, miten äänestäminen tapahtuu toimivassa demokratiassa ja millaisiin ihanteisiin, kuten ideaaliin autonomisista ja harkitsevista kansalaisista, demokratia perustuu.

”Sosiaalisen mielikuvituksen” voi tulkita suhtautuvan paljon varovaisemmin mahdollisuuteen erottaa sosiaalinen todellisuus sitä määrittelevistä käsitteistä. Globalisaatio ei sanana itsessään tarkoita oikeastaan mitään, mutta sitä käytettäessä syntyy aina tietty kontekstisidonnaisen mielikuva (tai määritelmä), joka voi olla yhtä hyvin vaikkapa ”markkinoiden vapauttaminen ja globaali integraatiokehitys”, ”alueiden välisen keskinäisriippuvuuden lisääntyminen”, ”kulttuurisen yhdenmukaistumisen ja erilaistumisen kiihtyminen” tai ”lännen pyrkimys lisätä taloudellista, poliittista ja kulttuurista vaikutusvaltaansa maailmassa”. Oleellista on, että yhtäältä ”globalisaatio” ei voi koskaan olla irrallaan jonkinlaisesta mielikuvasta ja että toisaalta tämä määritelmä on aina vajaa siinä mielessä, että se tavoittaa vain osan kaikista mahdollisista mielikuvista.

Vaikka globalisaatiosta siis yritettäisiin puhua pelkästään prosessina eli objektiivisena todellisuutena, siihen viittaamiseksi on valittava tietty mielikuva, ja näin synnytetty ajatus on itse asiassa vain yksi näkökulma monimutkaiseen sosiaaliseen todellisuuteen. Se puolestaan herättää tietynlaisen sosiaalisen mielikuvituksen ja kaikki siihen liittyvät implisiittiset oletukset maailman ja yhteiskunnallisten suhteiden luonteesta, arvoista ja normeista. Koska sosiaalisen toiminta perustuu tällaisille toimintaa ymmärrettäväksi tekeville mielikuville, maailman kuvaamisen sijaan ne itse asiassa luovat materiaalista todellisuutta (Cameron & Palan 2004, 48–49). Niinpä ”globalisaatiota” ei voi käytännössä erottaa globalisaation sosiaalisista mielikuvituksista, ja tässä mielessä ”sosiaalinen mielikuvitus” allekirjoittaa aidommin sosiaalisen konstruktionismin lähtökohdat käsitteiden sosiaalista todellisuutta rakentavasta luonteesta kuin ”ideologia”. Siten se myös välttää tutkimuksen objektiivisuuden ja ideologisuuden epäanalyttisen vastakkainasettelun, josta myös Steger (2005, 44–45) arvostelee yhteiskuntatieteellistä kirjallisuutta.¹⁶

Kuten Rizvi (2006, 194–195) huomauttaa, keskeistä sosiaalisen mielikuvituksen määrittelyssä on mielikuvituksen ymmärtäminen kollektiivisena tai jaettuna. Näin se poikkeaa oleellisesti filosofian ja sosiologian perinteisestä tavasta nähdä mielikuvitus ainoastaan yksilön luovana kykynä kuvitella vaihtoehtoisia mahdollisuuksia.¹⁷ Kollektiivisina tapoina ymmärtää maailmaa sosiaalisista mielikuvituksista sitä vastoin tulee itsessään ”sosiaalisia olioita”, jotka välittävät yhteistä kokemusta (Gaonkar 2002, 4). Toinen olennainen piirre on, että mielikuvitus välittää ja tekee ymmärrettäväksi toisilleen vieraiden ihmisten välisiä suhteita, eli tämä implisiittinen ymmärrys maailmasta on nimenomaan käsitys itsestä suhteessa muihin. Tässä mielessä ”kansakunta” on CTS-verkoston jäsenille keskeinen sosiaalinen mielikuvitus moderneissa yhteiskunnissa (mt., 5), ja tältä

¹⁶ Steger (2005, 44–45) kritisoi yhteiskuntatieteellisen perinteen yksilöotteista tapaa korostaa objektiivisuutta ja neutraaliutta sekä kieltäytymistä hyväksymästä ajatusta tutkijan omien intressien merkityksestä. Tämä estää hänen mukaansa globalisaation ideologisen luonteen analysointia. Toisaalta Stegerin oma tapa erottaa toisistaan yhtäältä prosessiin viittaava globalisaatiokäsite ja toisaalta globalisaatiosta käytävä julkinen väittely paradoksaalisesti juuri korostaa tiedeyhteisön luomaa keinotekoista rajaa ”objektiivisten prosessien” ja niitä määrittelevien ”ideologisten puhetapojen” välillä.

¹⁷ Toisaalta on huomattava, että klassisessa teoksessaan *Sosiologinen mielikuvitus* Mills (1990, 18) ennusti jo 1950-luvun lopulla ”sosiologisen mielikuvituksen” nousevan keskeiseen asemaan yhteiskunnassa ja aikakautta määritteleväksi tunnuspiirteeksi. Tällä hän tarkoitti lisääntyvää ymmärrystä niistä historiallisista ja rakenteellisista voimista, jotka vaikuttavat yksilöiden elämään ja identiteettiin (mt., 9). Millsille sosiologinen mielikuvitus olikin osin CTS-verkoston ”sosiaalista mielikuvitusta” muistuttava sekoitus yksittäisen tutkijan analyttista kykyä ja moraalista sitoutuneisuutta edistykseen sekä laajempaa yhteiskunnan kollektiivista itseymmärrystä. Palaan Millsin ajatuksiin työn lopussa.

osin käsite lähestyykin Andersonin (1991, 5–7) maineikasta ajatusta kuvitelluista yhteisöistä. Sosiaalisia mielikuvituksia on kuitenkin paljon muitakin, eivätkä läheskään kaikki niistä perustu kansakunnan tavoin ajatukseen yhteisöstä tai itsestä osana ”meitä”. Sen sijaan monet mielikuvitukset, kuten ”valtavirta” tai ”markkinat”, ovat objektivisesti tai ulkoapäin esitettyjä, eikä niihin identifioiduta. Lisäksi monet sosiaalisista mielikuvituksista eivät ole kansakunnan tavoin historiallisia toimijoita, mutta niistä voi tulla sellaisia, ja toisaalta toimijuutena ymmärrettävä mielikuvitus saattaa muuttua vain passiiviseksi kuulumiseksi joukkoon (Gaonkar 2002, 5).

Ajatus sosiaalisten mielikuvitusten muuttuvasta toimijuudesta ja siten niiden potentiaalista yhteiskunnallisen muutoksen tuottamisessa on mielenkiintoinen. Voidaan esimerkiksi ajatella, että yhteiskuntaluokka – ja erityisesti työväenluokka – oli pitkään 1900-luvulla sosiaalinen mielikuvitus, joka ymmärrettiin historiallisena toimijana mutta joka vuosisadan loppuun mennessä oli paljolti kadottanut tämän muutospotentiaalinsa ja muuttunut ulkokohtaiseksi määrittelyksi. Sen sijaan joidenkin ns. uusien sosiaalisten liikkeiden, kuten ympäristöliikkeen tai globaalin oikeudenmukaisuuden liikkeen, voi nähdä pyrkivän tulemaan historiaa muuttaviksi sosiaalisiksi mielikuvituksiksi. Tässä mielessä esimerkiksi Hardtin ja Negrin (2005a) teoretisoima uusliberaalia globaalihallintaa vastaan nouseva ”väki” (*multitude*) voidaan ymmärtää sellaisena tieteellisenä konstruktiona, jonka tarkoitus on juuri luoda uudenlaista sosiaalista mielikuvitusta kollektiivisen toiminnan pohjaksi. Toisaalta Gaonkar (2002, 5) huomauttaa, että tullakseen tällaisiksi historiallisiksi toimijoiksi sosiaalisten mielikuvitusten pitää haastaa jo olemassa olevat toimijat, erityisesti kansakunta. Uusien ”toimijamielikuvitusten” nousuun liittyy kuitenkin yhteiskunnallisen väkivallan mahdollisuus, ja tämän estämiseksi kansakunnan sosiaalista mielikuvitusta vahvistetaan hänen tulkintansa mukaan tasaisin väliajoin erilaisten kansallisten draamojen, kuten urheilukilpailujen, muodossa.

Yksi tapa tulkita yhteiskuntatieteiden ja sosiaalisten mielikuvitusten suhdetta on nähdä tutkimuksen ja teorian, yleensä median välittämänä, rakentavan ja muovaavan arkipäiväistä ymmärrystä maailmasta tai pyrkivän Hardtin ja Negrin tavoin etsimään ja luomaan uudenlaista toiminnallista mielikuvitusta. Toinen mahdollisuus on ymmärtää yhteiskuntatieteellinen tutkimus itsessään osoitukseksi sosiaalisesta mielikuvituksesta. Tähän viittaa Appadurain (2000) ajatus ”akateemisesta mielikuvituksesta”, jota tutkimus toimintana ja käytäntönä ilmentää. Koska mielikuvitus siis ymmärretään ensi sijassa kollektiivisena ilmiönä eikä yksilöllisenä kykynä, ajatus akateemisesta mielikuvituksesta merkitsee myös tieteellisen tutkimuksen tarkastelua kollektiivisena toimintana (mt., 12). Tämä tarkoittaa yksinkertaisesti sitä, että yksittäisenkin tutkijan tuottama tieto perustuu, noudattaessaan tieteen sisäisiä sääntöjä ja tutkimusetiikkaa, aina aiempaan tutkimusperinteeseen. Siten jo olemassa oleva tieteellinen tieto luo sitä ”tutkimusmielikuvitusta”, jonka avulla yksittäinen tutkija rakentaa ”uusia” tulkintoja maailmasta.

Moderniin tiede-etiikkaan kuuluvat ajatukset läpinäkyvyydestä, luotettavuudesta, toistettavuudesta ja mahdollisuudesta todistaa tulokset vääriksi (Appadurai 2000, 11). Tämä tieteellisten käytäntöjen

ja niiden tuottaman tiedon järjestelmällisyys on ollut osa pyrkimystä erottaa tieteellinen tieto esimerkiksi uskomuksista, myyteistä tai intuitiosta ja esittää tiede ”totuutena”. Mutta kehystäessään tutkimustyötä teorioiden ja menetelmällisten konventioiden välityksellä akateeminen mielikuvitus myös tavallaan rajoittaa kokonaan uudenlaisten tulkintojen syntymistä maailmasta: uusien asioiden etsiminen (*search*) muuttuu tutkimuksessa uudelleenetsimiseksi (*re-search*) (mts.). Toisaalta, koska akateemista mielikuvitusta uusinnetaan ja rakennetaan tieteellisten käytäntöjen kautta, se ei ole ikuisesti pysyvä vaan pikemminkin jatkuvassa muutoksessa. Globalisaatio merkitseekin Appaduraille mahdollisuutta luoda uudenlaista akateemista mielikuvitusta, sillä sen myötä tarjoutuu tilaisuuksia kuvitella kansallisia rajoja ylittävää vuorovaikutusta, kyseenalaistaa tieteen vakiintuneita käytäntöjä ja lähestyä esimerkiksi globaalien ongelmien kanssa kamppailevien sosiaalisten liikkeiden agenda. Kaikkiaan hän katsoo globalisaation merkitsevän jopa historiallista aikakautta, jolla ”mielikuvituksen rooli nousee aivan uuteen rooliin sosiaalisessa elämässä” (mt., 13).

5.2 Miten globalisaatio muuttaa akateemista mielikuvitusta

Globalisaatiota voi nimenomaan käsitteenä pitää hyvänä esimerkkinä voimistuvasta populaarista ja akateemisesta sosiaalisesta mielikuvituksesta tai vaihtoehtoisesti osoituksena hallitsevien mielikuvitusten muutoksesta. Ehkä ilmeisin tapa, jolla globalisaatiokäsitteen kautta muutetaan kollektiivisia käsityksiä yhteiskunnasta, ovat narratiivit sosiaalisesti tuotetun tilan muutoksesta. Kuten aiemmin esitin, globalisaatio mielikuvana tilasta riippumattomasta ja ylikansallisesta vuorovaikutuksesta heikentää uskoa alueeseen sidottujen instituutioiden, kuten paikallisten traditioiden tai kansallisvaltiollisten organisaatioiden, valtaan ohjata ja konstruoida yksilöiden kokemuksia. Ajatus globalisaatiosta suurena irtijuurimisen tai puitteista riisumisen prosessina tuottaa mielikuvitusta sellaisista sosiaalisen vuorovaikutuksen muodoista, jotka pakenevat perinteisiltä instituutioilta ja joiden ymmärtämiseksi täytyy irtautua perinteisistä yhteiskuntatieteellisistä tarkastelutavoista.

Tällaisen mielikuvituksen voi tulkita heijastuvan yleisemminkin yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen: akateeminen keskustelu esimerkiksi hyvinvointivaltion kriisistä, traditioiden purkautumisesta, kapitalismin epäjärjestyksestä tai kansallisvaltion heikkenemisestä ovat osoituksia siitä, että yksilöitä ja yhteisöjä ympäröivien puitteiden (tai rakenteiden) koetaan olevan murroksessa. Samalla yleistyy paitsi näihin rakenteisiin perustuneiden tieteellisten lähestymistapojen arvostelu myös yleisemmin epäily tieteiden epistemologista optimismia kohtaan, mistä postmoderni tieteenkritiikki on osoitus (Wagner 2001, 85). Postmodernismin esiin tuomat teemat representaatioiden ja tieteen lähtöoletusten ongelmallisuudesta aina yhteiskunnan fragmentoitumiseen ja subjektin hajoamiseen kertovat siis tietynlaisesta epätietoisuudesta tai kriisikokemuksesta, jota tieteellinen keskustelu laajoista yhteiskunnallisista muutoksista on ruokkinut. Globalisaatiolla yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen kohteena voidaankin katsoa olevan tärkeä rooli tällaisen mielikuvituksen rakentumisessa.

Wagner (2001, 2, 42–43) kutsuu tätä postmodernismin ilmentämää yhteiskunnallista ja akateemista kokemusta ”moderniteetin toiseksi kriisiksi”. Hän rinnastaa sen 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun yhteiskuntatieteen klassiseen kauteen, jolloin silloista Eurooppaa koetelleet rajut yhteiskunnalliset muutokset, kuten teollistuminen, kaupungistuminen ja työväenluokan voimistuminen, saivat aikaan tieteensisäisen tunteen kriisistä: valtavat yhteiskunnalliset ongelmat asettivat kyseenalaiseksi liberalistisen talousteorian ja yhteiskuntafilosofian kyvyn ennustaa ja ohjata yhteiskuntakehitystä, ja monet aiemmat epistemologiset, ontologiset ja metodologiset oletukset tuntuivat riittämättömiltä tai vääriltä. Samalla yhteiskuntatieteessä alettiin epäillä ajatusta sosiaalisen todellisuuden yksinkertaisesta representoinnista ja hyväksyttiin näkemys siitä, että käsitteelliset rakennelmat ovat riippuvaisia havainnon keinoista ja muodoista sekä havainnoijan omista intresseistä. Historian kulku nähtiin aiempaa paljon epädeterministisemmin, ja monien avainkäsitteiden, kuten yhteiskunnan, valtion ja yksilön, merkitystä koettiin tarpeelliseksi miettiä uudelleen.

Tämä yleinen tieteensisäinen epäily omien lähtökohtien mielekkyyttä kohtaan onnistuttiin kuitenkin väliaikaisesti hälventämään. Uusien sosiaalisten ongelmien aiheuttama tunne tulevaisuuden avoimuudesta käännettiin ajatukseksi yhteiskunnallisen suunnittelun mahdollisuudesta, metodologinen siirtymä empirismiin ja määrällisiin tutkimusmenetelmiin palautti epistemologisen optimismin, ja samaan aikaan teollistumisen ja urbanisaation agraariyhteiskunnasta ”irtijuurimia” yksilöitä alettiin voimakkaasti ”takaisinjuurruttaa” kansakunnan, valtion ja luokan kaltaisiin instituutioihin (Wagner 2001, 50–52, 84, 153). Valtio, sen määrittelemä ja konstruoima kansalaisuus sekä esimerkiksi luokkaidentiteetti voidaan siis tulkita tapoina rakentaa 1800-luvun fragmentoituvassa yhteiskunnassa uutta kollektiivista kokemusta ja toimintaa ohjaavia raameja. Myös yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen on katsottu osallistuneen tällaisen kansallisen identiteetin rakennukseen omilla metodologisilla ja narratiivisilla käytännöillään, joita Paasi (1999, 69–70) kutsuu ”metodologiseksi nationalismiksi”. Mutta näiden uusien puitteiden alettiin 1960-luvulta lähtien nähdä menettävän sekä otettaan että legitimitettiään, ja samalla myös niitä tukeneet tieteelliset lähtökohdat jälleen kyseenalaistettiin, mistä Foucault’n epistemologinen tieteenkritiikki oli yksi ensimmäisiä osoituksia (Mirchandani 2005, 91–92). Myöhemmin 1980-luvulle tultaessa kriittiset näkökulmat tiivistyivät sitten postmodernismissa.

Monet nykyisessä yhteiskuntatieteellisessä keskustelussa esitetyt metateoreettiset teemat, kuten keskustelu erilaisten ”determinismien” ja toisaalta niiden kieltämisen ongelmallisuudesta (ks. Ampuja 2004), muistuttavat siis 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun muotoutuvan yhteiskuntatieteen sisällä käytyä väittelyä ja epätietoisuutta. Juuri tästä syystä postmodernissa tieteenkritiikissä kiteytyneet epäilyt eivät välttämättä ole olennaisesti uusia vaan pikemminkin osoitus ”moderniteetin toisesta kriisistä”. Erotuksena yhteiskuntatieteiden klassisen aikakauden ja nykyisen kriisin välillä Wagner (2001, 84–85) näkee sen, että edelliseen ”puitteista riisumisen” prosessiin liittyi voimakas ”uudelleenpuitteistaminen”, kun yksilöitä alettiin organisoida esimerkiksi kansallisiin poliittisiin yksiköihin ja yhteiskuntaluokkiin, mutta nyt tällaisia yksilöä

takaisinjuurruttavia prosesseja ei ole näköpiirissä. Itse asiassa postmodernismikeskustelu on osoitus juuri tästä, sillä kyseenalaistaessaan perinteiset näkemykset sosiaalisen toiminnan ja yhteiskunnallisten instituutioiden välisestä suhteesta postmodernismi uhkaa päätyä tilanteeseen, jossa sosiaalisen toiminnan ymmärrettävyys, merkitys ja toimijuus katoavat (mt., 86–87).

Siinä määrin kuin globalisaatio ymmärretään yhteiskunnallisen järjestyksen muutoksena nimenomaan tällaisessa ”puitteista riisumisen” ja ”deterritorialisoitumisen” kehityksessä, käsite liittyy läheisesti postmodernin tieteenkritiikin luomaan akateemiseen mielikuvitukseen. Globalisaatio voidaan nähdä viimeisimpänä vaiheena perinteisten kansallisvaltiollisten tieteellisten lähtökohtien kritiikissä, mutta samalla sillä on taipumus rakentaa edellä kuvatun kaltaista kokemusta sosiaalisten ilmiöiden karkaamisesta kollektiivisesta kontrollista. Hyviä esimerkkejä tällaisesta kaoottisesta mielikuvituksesta ovat Giddensin (1999) luonnehdinta ”karkaavasta maailmasta”, jossa globalisaatio ”muokkaa elämiämme”, sekä Baumanin (1998, 59–60) tapa kuvata globalisaatio ”uutena maailman epäjärjestyksenä”, jossa ei ole kyse siitä, ”mitä me kaikki (--) toivomme tekevämme”, vaan siitä, ”mitä meille kaikille tapahtuu”.

Baumanin luonnehdinta globalisaatiosta kiteyttää hyvin sellaisen akateemisen mielikuvituksen, jossa yhteiskunnallisesta ilmiöstä tulee omalakinen ja riippumaton inhimillisestä tahdosta. Toisaalta kokemus globalisaation ajasta epäjärjestyksenä sekä siihen suhtautuminen ristiriitaisten pelkojen ja toiveiden aiheuttamalla hämmennyksellä eivät välttämättä kosketa vain tällaisia globalisaatiota reifioivia analyyseja vaan saattavat luonnehtia paljon yleisemminkin tutkijoiden käsitystä maailman nykytilanteesta. Jos kokonaisvaltaista maailmankuvaa on yleensä mahdollista artikuloida, sitä tuntuu usein sävyttävän sellainen kompleksisuus, jota seuraava katkelma hyvin ilmentää:

Vuoden 1989 jälkeistä maailmaa näyttää määrittävän uusliberalismin globaali voittokulku, jota tukevat kaikkialla läsnä oleva Yhdysvallat sekä poliittisilta, uskonnollisilta ja historiallisilta traditioiltaan muuten hyvin erilaiset mutta markkinaprosesseille yhtäläisesti avautuneet hallinnot. Samaan aikaan (...) on yhä ilmeisempää, että globaali eriarvoisuus on kasvanut, valtioiden sisäinen sodankäynti on selvästi yleisempää kuin valtioiden väliset sodat (...) ja erilaiset väkivaltaisen etnisoitumisen muodot näyttävät nakertavan mahdollisuuksia kestäväan pluralismiin. Tämä kaikki tapahtuu kasvavien kansallisten rajojen ylittävien pääomavirtojen sekä tieto- ja viestintäteknologisten innovaatioiden aikakaudella. Kehitys on täynnä paradokseja ja synnyttää yhä uusia teorioita sivilisaatioiden yhteentörmäyksestä sekä erilaisista globaaleista kuiluista ja niiden maantieteellisestä jakautumisesta. Kyberaparthoidin uhkakuvat sekoittuvat toiveisiin uusista inklusion ja osallistumisen mahdollisuuksista. (Appadurai 2002, 21–22.)

Kuten luvuissa 3.3 ja 4.3 havaittiin, näitä ristiriitaisia kehityskulkuja on globalisaatiokirjallisuudessa pyritty ymmärtämään asettamalla niitä laajempiin historiallisiin ja teoreettisiin kehyksiin, kuten osaksi modernisaatiota, maailmankulttuurin leviämistä, sivilisaatiokonfliktia tai Verkon ja Itsen välistä kamppailua. Sen sijaan Appadurain esimerkki kylmän sodan jälkeisen maailmantulkinnan monimutkaisuudesta voidaan nähdä tuloksena yhteiskuntatieteellisen globalisaatiokeskustelun tavasta hylätä perinteiset suuret kertomukset ja niihin liittyvät selitysmallit. Tuomitessaan samalla erilaiset ”modernin” yhteiskuntatieteen käsitteet

ja peruskysymykset, kuten valtion, poliittisen järjestelmän ja luokan, riittämättömiksi selittämään nykyistä yhteiskunnallista muutosta globalisaatiomielikuvitus on kuitenkin vaarassa menettää otteensa sosiaaliseen toimijaan ja toimintaan. Tämä ilmenee sitten helposti yleisen epäjärjestyksen kokemuksena tai ajatuksena siitä, ettei historiaa tai kehitystä ohjaa mikään voima.¹⁸

Asiaa ei tietysti tarvitse ajatella vain uhkaavana fragmentaationa tai ”subjektin tuhoutumisena”, vaan siihen voi halutessaan suhtautua myös optimistisesti ja nähdä tilanteen heijastavan yksilön yhä kasvavaa vapautta alistavista voimista ja rajoittavista rakenteista. Silti ainakin Appadurain esiintuomien kokemusten yhteiskuntien sisäisestä ja niiden välisestä eriarvoisuuden kasvusta sekä erilaisten maailmanlaajuisten ongelmien kärjistymisestä voi katsoa velvoittavan etsimään mahdollisuutta sellaiseen sosiaaliseen toimintaan, jolla ongelmallisia kehitysprosesseja voitaisiin muuttaa ja ottaa kollektiiviseen hallintaan. Juuri tähän vaatimukseen globalisaation teoretisointi abstrakteina virtoina tai puitteista riisumisen prosesseina näyttää kuitenkin varsin kykenemättömältä vastaamaan.

Kysymys ei ole siitä, että globalisaatiota poliittisena, taloudellisena ja kulttuurisena ilmiönä analysoivassa kirjallisuudesta puuttuisi yhteiskunnallinen toiminta. Sen sijaan, että esimerkiksi valtio oltaisiin tuomittu hitaaseen kuihtumiseen yhteiskuntaa järjestävänä instituutiona tai hylätty tutkimusta jäsentävänä käsitteenä, sen on katsottu sekä pyrkivän sopeutumaan muuttuvaan geopoliittiseen ympäristöön että muokkaamaan tätä omien intressiensä mukaiseksi. Julkisia menojaan supistava ja sosiaaliset tehtävänsä uudelleen määrittelevä, ylikansallisesti verkottuva ”kilpailuvaltio” (Cerny 2000; Kantola 2006) tai suvereeniuttaan sekä luovuttava että siitä samalla kiinnipitävä, alueellisesti integroitava valtio (McGowan 1999; Castells 2000a) tarjoavat juuri tällaisia toimijuutta korostavia näkökulmia valtion ja globalisaation monimutkaiseen suhteeseen. Usein globalisaatiokehityksen keskeiseksi voimaksi oletettu kapitalismin ”sisäinen logiikka” puolestaan suhteellistuu, kun talouden globalisaatiota tarkastellaan yritysten tekeminä päätösinä sekä niiden sosiaalisina, ekologisina ja kulttuurisina seurauksina (ks. Korten 1997). Samalla huomataan, että yritykset toimivat osana maailmantaloutta, jonka rakenne ja säännöt ovat pitkälti poliittisten päätösten tulosta. Näitä ratkaisuja ovat kansallisvaltioiden ohella tekemässä kansainväliset ja ylikansalliset instituutiot, kuten G7-maat, OECD ja Maailman kauppajärjestö, mutta näiden ”globaalien eliittien” taloudellinen ja poliittinen projekti kohtaa myös yhä kasvavaa kulttuurista ja poliittista vastustusta (Castells 2004; Hardt & Negri 2005a). Yhteisöjen, sosiaalisten liikkeiden ja järjestöjen vastarinnan muodot eivät ole vain vastustavia tai taantumuksellisia voimia vaan myös vaihtoehtoja globalisaatiokehitystä rakentavia projekteja (Gill 2003, 156–157). Näiden erilaisten kollektiivisten toimijoiden lisäksi globalisaatiokehitykseen osallistuvat tietenkin myös globaaleja järjestelmiä tai instituutioita uusintavat yksilöt esimerkiksi toimimalla markkinoilla, kuluttamalla palveluita sekä käyttämällä aikaa ja tilaa ylittävää tieto- ja viestintätekniikkaa.

¹⁸ Globalisaatiokirjallisuutta onkin arvosteltu juuri tähän päätelmään jämähtämisestä: Hesmondhalghin (2006) mukaan se yleensä tulkitsee ilmiötä lähinnä ”globaalina monimutkaisuutta lisäävänä ohjaamattomana prosessina” unohtaen samalla, että monet nykymaailman muutokset ovat tulosta tiettyjen ryhmien päämäärätietoisesta toiminnasta.

Tutkimus on siis tunnistanut lukuisia globalisaatiota toiminnallaan rakentavia tai muokkaavia sosiaalisia toimijoita. Merkittävää on kuitenkin se, miten näiden lukuisten toimijoiden väliset suhteet mielletään. Cameronin ja Palanin (2004, 15–17) mukaan globalisaatiokäsité luo sellaista sosiaalista mielikuvitusta, jossa yhteiskunnallinen tila jakaantuu kolmeen osaan. Tällöin globaalien markkinoiden, ylikansallisten yhtiöiden ja kansainvälisten instituutioiden kaltaisten tahojen katsotaan toimivan yhteiskunnan ”ulkopuolisessa” tai ”ulkomaisessa” tilassa. Kansalliset toimijat, kuten valtionhallinto, yritykset ja työntekijät ymmärretään osana ”kilpailuvaltion” tilaa. Kolmas sosiaalisen toiminnan tila koostuu ulkomaisen ja kilpailuvaltion tilan taloudellista logiikkaa noudattamattomista instituutioista, kuten perheistä, yhteisöistä, hyvinvointivaltiosta sekä epävirallisesta taloudesta. Globalisaatiomielikuvituksessa toisistaan irtautuneet yhteiskunnalliset tilat ja samalla siis sosiaaliset toimijat asettuvat selkeästi normatiiviseen suhteeseen keskenään. Globaalien toimijoiden tila ymmärretään paitsi kansallisen ja poliittisen kontrollin ulkopuolella olevana myös toimintamalleja asettavana ja kurinalaistavana rakenteena. Niinpä esimerkiksi kilpailuvaltion toimijoiden tehtäväksi tulee omaksua globaaleja toimintamalleja, kuten joustavuus, kilpailu, yksityistäminen ja yrittäjyys, ja taloudellisen logiikan ulkopuolelle jäävä toiminta näyttää väistämättä globaalien mallien täydelliseltä antiteesiltä, jäykältä, staattiselta ja vanhentuneelta.

Cameronin ja Palanin tulkinta tieteellisestä globalisaationarratiivista on tärkeä erityisesti kahdella tavalla. Ensiksi globalisaatiokäsité piirtää heidän argumenttinsa mukaan sellaista mielikuvitusta yhteiskunnasta, jossa sosiaalisten tilojen ja toimijoiden välisten suhteiden normatiivisuus perustuu nimenomaan taloudellisen toiminnan logiikkaan.¹⁹ Kyseessä on siis eräänlainen tutkimuksen ja julkisen retoriikan luoma markkinamielikuvitus, jossa sosiaalista toimintaa arvioidaan tiettyjen globaaleille markkinoille ominaisiksi ja niillä toimimisen edellytyksiksi oletettujen toimintatapojen suhteen. Steger (2005, 60, 71–72) katsoo, että pääoman vapauttaminen ja ylikansallistuminen kuvataankin valtavirran globalisaatiopuheessa joko väistämättömänä tai yhteiskunnallisen edun kannalta toivottavana kehityksenä, sillä globaalit markkinat nähdään demokratiaa ja hyvää hallintoa ajavina voimina. Tätä voidaan pitää kriittisenä näkökulmana esimerkiksi aiemmissa luvuissa käsiteltyyn yhdenmukaisten sosiaalisten käytäntöjen leviämistä analysoivaan maailmankulttuuriteoriaan, sillä Gillin (2003, 128–131) mukaan hallitseva uusliberalistinen projekti levittää ja syventää nimenomaan markkina-arvoihin perustuvaa, byrokratisoitunutta ja institutionalisoitunutta ”markkinasivilisaatiota”. Yhteiskuntatutkimuksen teoretisoima rationalisoiva ja sivilisoiva ”maailmankulttuuri” olisi siis vain ideologinen peitenimi universaalisuutta tavoittelevalle markkinakurille ja eri elämänalueiden tavaramuotoistumiselle. Samalla globalisaation analyttisenä käsitteenä laajalti omaksuneiden yhteiskuntatieteiden on nähty olevan vaarassa jäädä tällaisen markkinaretoriikan loukkuun. Esimerkiksi Scott (1997, 15) väittää, että globalisaatiota todellisena sosiaalisena prosessina diagnosoiva tutkimus on omaksunut osan uusliberalistisista lähtöoletuksista ilmiön luonteesta.

¹⁹ Cameron ja Palan itse puhuvat ”globalisaation kuvitelluista talouksista” viitatessaan niihin osiin, joihin valtavirran globalisaatiokertomus jakaa yhteiskunnallisen tilan.

Ylipäänsä globalisaatiota modernien länsimaisten instituutioiden leviämisenä tarkastelevaa tutkimuksen valtavirtaa onkin kriittisesti kutsuttu nimenomaan *liberaaliksi* globalisaatioteoriaksi (ks. esim. Hobson 2005). Tästä näkökulmasta myös alueiden välisen keskinäisriippuvuuden lisääntymisen, maailman kutistumisen tai tilan merkityksen vähenemisen kaltaisten analyyttisten globalisaatiomääritelmien voi tulkita perustuvan itse asiassa ajatukseen markkinoista ihmisten välisten siteiden välittäjänä. Vaikka globalisaatiolle ei siten oletettaisikaan lähtökohtaisesti mitään kulttuurisen samankaltaistumisen tai erilaistumisen seurauksia, itse ajatus markkinoista sisältää jo oletuksen ihmisten välisten suhteiden luonteesta tai yhteiskunnan toiminnasta (Scott 1997, 6). Näin analyyttisen globalisaatiokirjallisuuden on katsottu uusintavan ”uusliberaalia myyttiä” globaalien markkinoiden väistämättömästä voittokulusta (ks. mt., 2–3).

Toinen keskeinen asia Cameronin ja Palanin kriittisessä globalisaatiotutkimuksen tarkastelussa ja edellisen seuraus on se, että yhteiskunnallisen tilan luonne muuttuu globalisaatiokäsitteen määrittämässä tutkimusmielikuvituksessa. Vaikka valtioiden ”ulkopuolisena” näyttäytyvä globaali tila on yhtäältä aivan samoin osa yhteiskuntaa kuin kaikki muutkin toimijat ja toisaalta nimenomaan valtioiden päätöksenteolla luotu, uusliberaali globalisaatiomyytti on onnistunut luomaan sellaisen käsityksen, että talouskehitys aiheuttaa poliittisia ja kulttuurisia reaktioita eikä toisinpäin (ks. Scott 1997, 10). Tällöin valtion harjoittamat ”sopeutumistoimet globalisaatioon”, kuten yksityistäminen, tehostaminen ja ulkomaisten sijoitusten houkuttelemineen, muuttavat kansallisvaltion perinteisen julkisen tilan luonteeltaan yksityiseksi ja taloudelliseksi: valtion toiminnasta tulee epäpoliittista teknistä hallintoa ja politiikan ala kapenee (Cameron & Palan 2004, 18). Samalla yhteiskuntatieteissä vallitseva kriisikokemus saa selityksensä: yhteiskunnallisen tilan teoretisoitu ja konkreettisesti koettu hajoaminen merkitsee ”sosiaalisen kuolemaa” (ks. mt., 128).

Sosiaalisen kuolemalla tarkoitetaan sitä, että globalisaation myötä talous menettää yhteiskunnallisen luonteensa. Toisin sanoen yhteiskunnallisten ja kulttuuristen arvojen ei enää nähdä ohjaavan taloudellista toimintaa, vaan päinvastoin talouden instrumentaalisen järjen katsotaan määräävän sosiaalista elämää (Touraine 1998, 142–143). Niinpä tulee mahdolliseksi asettaa vastakkain ”yksityinen” ja ”julkinen” sektori, ja toisaalta yhteisiin ongelmiin ei enää odoteta ensisijaisesti yhteiskunnallisia ratkaisuja vaan esimerkiksi taloudellisia, teknologisia, sotilaallisia ja kulttuurisia vastauksia (Touraine 2003, 468–470). Globalisaatiomielikuvituksen myötä yleistyy käsitys, ettei yhteinen tulevaisuus ole enää valittavissa ja että poliittisista valinnoista on tullut tyhjiä kaikkivoivan maailmantalouden edessä (mt., 470–471). Olennaista on, että kyseessä on yhtä paljon sosiaalisessa todellisuudessa koettu muutos kuin akateemisessa keskustelussa herännyt kokemus yhteiskuntatieteiden pohjan katoamisesta. Analysoimalla ja teoretisoimalla globalisaatiota yhteiskuntatieteellinen tutkimus tavallaan murentaa sen perustana olleen ajatuksen ”yhteiskunnasta” kaikkia yksilöitä ja ryhmiä yhdistävänä moraalisenä ja poliittisena yhteisönä.

5.3 Kriittisen mielikuvituksen potentiaali

Näkökulma globalisaatiotutkimukseen sosiaalisen mielikuvituksen rakentamisena korostaa sen olevan performatiivinen kuvaus maailmasta pitkälti samaan tapaan kuin edellisessä luvussa esitetty tulkinta globalisaatiokirjallisuudesta aikalaisdiagnoosina. Mutta jos aikalaisdiagnoositulkinnassa tutkimuksen performatiivisuus syntyy maailman kuvaamisesta normatiivisesti sitovalla tavalla, sosiaalisena mielikuvituksena ymmärretty globalisaationnarratiivi muuttaa maailmaa kaltaisekseen muovaamalla toimintaa kehystävää arkijärkeä sosiaalisesta todellisuudesta. Globalisaatiokäsitteen hahmottelema maailma ja sen sosiaaliset suhteet muuttuvat ”todellisiksi” vasta silloin, kun sosiaaliset toimijat hyväksyvät ne osaksi arkikokemustaan ja toimivat niiden mukaisesti (ks. Cameron & Palan 2004, 86–88).

Kysymys on siis tietynlaisen mielikuvituksen ja siihen liittyvän toiminnan vakiintumisesta arkiseksi tai habituaaliseksi. Luottokortin käyttö on esimerkki siitä, miten globaalien verkostojen uusintamisesta on tullut totunnaista mutta edellyttää samalla uskoa tällaisen verkoston olemassaoloon: ilman yleistä luottamusta verkoston todellisuuteen tai sen toimintaan sitä ei itse asiassa olisi olemassa (Cameron & Palan 2004, 87). Oleellista on, että vaikka luottokortin käyttö sinänsä ei edellytä tietoisuutta näistä verkostoista, niiden toiminnasta tai ylipäänsä ”globalisaatiosta”, se kuitenkin uusintaa *kertomusta* globalisaatiosta. Tästä näkökulmasta esimerkiksi globalisaatiokeskustelussa usein itsestäänselvyytinä mainittua ”ajan ja tilan kutistumista” ei pidä ymmärtää teknologisten innovaatioiden tai silmänräpäyksessä liikkuvien informaatio- ja pääomavirtojen myötä syntyvänä ilmiönä vaan nimenomaan tieteellisenä ja populaarina narratiivina, joka kehystää arkista teknologioiden ja verkostojen käyttöä ja saa maailman tuntumaan pienemmältä.

Sovellettuna edellä esitettyyn ajatukseen globalisaation yhteiskunnallista tilaa jakavasta luonteesta sosiaalisen mielikuvituksen performatiivisuus tarkoittaa yksinkertaisesti sitä, että normalisoituessaan yhteiskunnallisena kertomuksena globalisaatiokäsite merkityksellistää ja tuottaa uudenlaista sosiaalista toimintaa.²⁰ Jos kansallisvaltio on aiemmin ymmärretty yhteisönä, jossa valtiolla on keskeinen rooli kansan taloudellisten, kulttuuristen ja poliittisten päämäärien ohjaajana ja yleisen hyvinvoinnin luojana (Cameron & Palan 2004, 12), silloin tällainen mielikuvitus on osaltaan ohjannut erilaisten sosiaalisten roolien mukaista toimintaa. Tällöin esimerkiksi valtion virkamiehelle pohjoismaisessa ”hyvinvointivaltiossa” on ollut totunnaista toimia siten, että markkinat (tai ”kansantalous”) saataisiin tuottamaan mahdollisimman paljon hyvinvointia tasaisesti kaikille, ja vastaavasti kansalainen on osannut odottaa valtiolta hyvinvointinsa turvaamista erilaisissa elämäntilanteissa. Toimintalogiikan voi olettaa olevan aivan erilainen ”kilpailuvaltiossa”, jossa poliittisen päätöksenteon tehtäväksi – tai ainoaksi

²⁰ Tällaisessa väitteessä on tietysti vaarana eräänlainen ”diskursiivinen reduktionismi” eli koko yhteiskunnallisen todellisuuden selittäminen kielen ja puhetapojen kautta (vrt. Stammers 1999, 81). Niinpä ajatus on ilmaistava heti myös toisin: sosiaalisen toiminnan muutos tuottaa sitä ymmärrettäväksi tekevän ja oikeuttavan kertomuksen globalisaatiosta. Tarkoitus tässä ei ole yrittää esittää, ”kumpi tuli ensin”, toiminta vai kertomus. Keskeistä sosiaalisessa mielikuvituksessa onkin sen ymmärtäminen yhtä aikaa sekä toimintana että sitä ymmärrettäväksi tekevänä narratiivina.

mahdollisuudeksi – mielletään globaalien markkinavoimien lainalaisuuksiin sopeutuminen tai jossa hyvinvoinnin perimmäiseksi turvaajaksi koetaan yleisen toimeentulotuen sijasta yksityiset markkinat ja talouskasvu.

Kokemus globaalien markkinavoimien ylivallasta ja valtion poliittisen liikkumavaran kapenemisesta herättää kiivasta vastustusta ainakin niiden keskuudessa, jotka näkevät kehityksen johtavan kasvavaan eriarvoisuuteen ja demokraattisten vaikutusmahdollisuuksien vähenemiseen. Niinpä tieteellisessä ja julkisessa keskustelussa esitetään usein väite, että hallitseva globalisaationnarratiivi on ideologinen luomus, jonka tehtävä on palvella eliittien intressejä, kaventaa julkista tilaa ja esittää tietty yhteiskunnallinen kehitys vääjäämättömänä ja ikuisena. Etenkin marxilainen tutkimus suhtautuu tästä syystä globalisaatiokeskusteluun usein osoituksena ”vääärstä tietoisuudesta” (ks. Cameron & Palan 2004, 34–37). Sosiaalisen mielikuvituksen näkökulmasta asia on kuitenkin monimutkaisempi. Sen sijaan, että globalisaatio olisi selkeästi erottuva uusliberaalien voimien ja intressien ajama projekti, jota vastaan erilaiset kriittiset tahot voisivat asettua, tällainen performatiivinen mielikuviutus näyttäisi pikemminkin kaapanneen lähes koko yhteiskunnallisen keskustelun, akateeminen kirjallisuus mukaan lukien. Siksi esimerkiksi Boden ja Epstein (2006, 223–225) katsovat, että yliopistot ovat jääneet uusliberalistisen mielikuvituksen vangeiksi. Sitä mukaa kuin tiedosta on tullut yhä tärkeämpi kauppatavara ja kilpailukykytekijä, uusliberaali valtakoneisto on alkanut valjastaa myös yliopistoja tuottamaan entistä tehokkaampia ”hallinnallistamisen” välineitä ja määritellä siinä sivussa yhteiskunnan kannalta hyödyllisen tiedon luonnetta. Samalla pääoman asettamat tiedonintressit ovat alkaneet entistä voimakkaammin määrittää niitä rajoja, joissa akateeminen mielikuviutus voi liikkua.

Akateemisen tutkimuksen ajautuminen uudella tavalla yliopistojen ulkopuoliseen taloudelliseen ja hallinnolliseen kontrolliin johtaa siis Bodenin ja Epsteinin argumentissa tieteellisen tiedon valjastamiseen kilpailuvaltion tuotantotekijäksi ja siten lyhytnäköisen hyötyajattelun yleistymiseen esimerkiksi tutkimusrahoituksesta päätettäessä. Väitettä voi tietysti arvostella taloudellisesta determinismistä ja huomauttaa sen olettavan liian suorasukaisesti, että kapitalistiset suhteet ohjaavat tieteellistä ajattelua. Tämän työn kannalta olennaisempaa on kuitenkin Bodenin ja Epsteinin tapa ymmärtää akateeminen mielikuviutus kollektiivisena ja institutionaalisten käytäntöjen muovaamana eikä niinkään yksilöllisenä ajatuksenvapautena. Siinä määrin kuin globalisaatio käsitteenä ja sosiaaliselle todellisuudelle merkityksiä antavana arkijärkenä on läpäissyt koko yhteiskuntatieteellisen keskustelun, kyse ei olekaan enää vain ”liberaalista” globalisaatiokirjallisuudesta vaan yhtä lailla myös vasemmistolaisten globalisaatiokriittikien taipumisesta pohjimmiltaan samaan narratiiviin. Siten uusliberalismille lähtökohtaisesti kriittisetkin näkökulmat saattavat itse asiassa uusintaa vallitsevaa mielikuvitusta markkinoiden ylivallasta ja poliittisten vaikutusmahdollisuuksien häviämisestä.

Ajatus uusliberalistisen mielikuvituksen läpitunkevuudesta saattaa selittää, miksi esimerkiksi Lechner ja Boli ovat voineet sijoittaa globalisaatiokriittiset liikkeet niin ongelmattomasti osaksi maailmankulttuuria (ks. luku 4.3). Lechner ja Boli (2005, 157–162) huomioivat, miten Maailman

sosiaalifoorumi -verkoston (WSF) ympärille organisoitunut ”globaalin oikeudenmukaisuuden liike” tukeutuu populaarissa ja tieteellisessä argumentoinnissaan juuri ajatukseen uusliberalistisesta, epädemokraattisesta ja tavallisen väestön hyvinvointia tuhoavasta globalisaatioprojektista ja tuo itsensä esiin sen vastustajana sekä toiminnallisesti että diskursiivisesti. Samalla maailmankulttuuritutkijat katsovat liikkeen selittävän hegemonisen uusliberalismin ja itsensä sen ”vastakulttuurina” nojautuen läheisesti marxilaiseen traditioon ja erityisesti Wallersteinin maailmanjärjestelmäteoriaan, jossa valtakulttuuri palvelee kapitalistista järjestelmää ja heijastaa sen historiallisia muutoksia (mt., 165–166). Kuitenkin sekä uusliberalistisen globalisaationarratiivin että marxilaisen teorian kapitalismin historiasta ja sen toistuvista kriiseistä voi päinvastaisista johtopäätöksistään huolimatta nähdä melko identtisinä kuvauksina historiasta ekonomistisina ja rationaalisuuden vääjäämätöntä voittokulkua julistavina kertomuksina (ks. Steger 2005, 60). Niinpä nykyinen globalisaatio näyttäytyy molemmille markkinoiden globaalina voittokulkuna. Globaalin oikeudenmukaisuuden liike väittää ”toisenlaisen maailman olevan mahdollinen”, mutta Lechnerin ja Bolin näkökulmasta se ei näytä kyseenalaistavan maailmankulttuurin liberaaleja lähtöoletuksia.

Tällaisen käsitteellisen ideologiakritiikin näkökulmasta alkaa vaikuttaa siltä, että yhteiskuntatieteellinen tutkimus uusintaa (uus)liberalistista globalisaatiokertomusta liki poikkeuksetta silloin, kun se viittaa globalisaatioon ”todellisena” ilmiönä: vaikka kehitykseen suhtautuisi kriittisesti, viittaus globalisaatioon tuntuisi väistämättä herättävän ajatuksen läpitunkevista markkinasuhteista. Tilannetta voidaan yrittää toki paeta määrittelemällä globalisaatio sosiaalisen prosessin sijaan esimerkiksi ideologiana tai ”poliittisena retoriikkana” (ks. Scott 1997, 2), mutta ongelmaa ei ehkä näinkään voida täysin kiertää. Jos tutkimus tyytyy ainoastaan analysoimaan hallitsevia puhetapoja ja jättää käsittelemättä niiden konkreettisia seurauksia, se on vaarassa päätyä vain toistamaan kuvaa kaikkivoivasta ideologiasta ja markkinavoimien voittokulusta. Samalla sosiaalitieteiden voi nähdä kaivavan omaa hautaansa, sillä analysoimalla ”markkinasuhteiden läpäisemää maailmaa” tai siinä ilmeneviä diskursseja ne saattavat itse asiassa kaventaa omaa selitysalaansa, uusintaa ”sosiaalisen kuolemaa” julistavaa narratiivia ja jättää taloustieteille vastuun yhteiskunnan toimintamekanismien selittämisestä.

Toisaalta tulkinta globalisaatiosta sosiaalisena mielikuvituksena on nähtävissä pyrkimyksenä välttää tällainen lopputulos, sillä se ei tee jyrkkää erottelua sosiaalisen todellisuuden ja sitä tulkitsevien puhetapojen välille. Sen sijaan globalisaatiomielikuvitus saa merkityksensä konkreettisessa toiminnassa, ja tämän toiminnan analyysi on samalla sitä ohjaavien käsitysten selvittämistä. Purkamalla erilaisia toimijattomia globalisaatiokuvauksia ja osoittamalla niiden taustalla olevaa konkreettista toimintaa sosiaalisten mielikuvitusten tutkiminen demystifioi hallitsevaa diskurssia, jossa globalisaatio esitetään deterministisesti tai autonomisena voimana (Robertson 2006, 305).²¹ Tämä ei tietenkään sinällään vielä poista itse ongelmaa, sillä sosiaalisten mielikuvitusten analysointi johtaa helposti kehäpäätelmään: hallitseva globalisaatiomielikuvitus

²¹ ”Toimijattomia” globalisaatioluonnehdintoja ovat siis sellaiset analyysit, joissa globalisaatio reifoidaan (ks. luku 2.3).

ohjaa toimintaa, joka tuottaa juuri liberaalin diskurssin mukaista maailmaa – ja akateeminen tutkimus on mukana tässä performatiivisessa mielikuvituksen luonnissa ja toiminnan ymmärrettäväksi tekemisessä (vrt. Cameron & Palan 2004, 4, 28–29). Mutta kuten Appadurai (2000, 6) huomauttaa, sosiaalinen mielikuviutus on paitsi tällainen inhimillistä toimintaa normalisoiva ja sosiaalista kontrollia, kurinalaistumista, tuottava väline myös mahdollisuus toisenlaisten maailmojen tai uudenlaisen kollektiivisen toiminnan hahmottamiseen. Niinpä kriittisen tutkimuksen tehtäväksi on katsottu valtaviirran globalisaatiokertomusten analysoimisen ja demystifioinnin lisäksi kuvitella toisenlaisia mahdollisia tulevaisuuksia eli luoda vaihtoehtoista sosiaalista mielikuvitusta (ks. Boden ja Epstein 2006, 224).

Kriittisille tutkijoille on siis asetettu haaste havaita, teoretisoida, ehdottaa ja kuvitella nykyiselle globalisaatioketjulle vaihtoehtoisia prosesseja ja niitä toteuttavia kollektiivisia toimijoita. Yhdeksi keskeiseksi kysymykseksi kriittisessä analyysissä tuntuu monesti nousevan talouden, markkinoiden tai ”ahnaan kapitalismin” palauttaminen sosiaaliseen kontrolliin nyt, kun sen on koettu karanteenin kansallisvaltiollisesta otteesta. Esimerkiksi Scottin (1997, 14–15) mielestä globalisaatiokirjallisuus on saattanut ryhtyä aivan ennenaikaisesti julistamaan yhtäältä markkinoiden vapautumista tai karkaamista kollektiivisesta sääntelystä sekä toisaalta uuden aikakauden alkamista tai suurta murrosta ihmiskunnan historiassa. Samalla tutkijoilta on jäänyt huomaamatta mahdollisuus, että kyseessä onkin vain Polanyin aikoinaan teoretisoima kapitalististen markkinoiden ja niiden sosiaalisen kontrollin historiallinen ”kaksoisliike”: markkinoiden ”vapauttaminen” aiheuttaa kasvavaa eriarvoistumista ja kurjistumista ja johtaa ennemmin tai myöhemmin vastarintaan, kapinaan ja lopulta voimistuvaan tarpeeseen poliittisesti kontrolloida markkinoita. Nykyinen globalisaatioksi kutsuttu vaihe tarkoittaisi Polanyin näkökulmasta katsottuna vaihtoehtoisesti joko vain yhtä väliaikaista aallonpohjaa markkinoiden kollektiivisessa sääntelyssä, toistaiseksi vallitsevaa tilannetta markkinoita säätelevien intressien valtasuhteissa tai nykyistä markkinasääntelyä keskeisesti ohjaavaa ideologiaa (mt., 9–11).

Scottin (mt., 11) mukaan globalisaatiotutkimuksen tapa puhua markkinoiden leviämisestä paitsi uusintaa hallitsevaa poliittista sääntelyä ohjaavaa ajattelua myös osoittautuu analyttisesti hyödyttömäksi: kapitalismin teoretisoiminen sisäsyntyisesti globalisoituvaksi ei kerro vielä mitään, vaan keskeistä tutkimukselle olisi pohtia, miten pääomaa ja markkinoita kyetään kollektiivisesti pitämään aisoissa. Näin Scott haluaa tavallaan palauttaa yhteiskuntatieteet juurilleen ja muistuttaa, että ne ovat syntyneet nimenomaan kritiikkinä markkinoita reifioivalle liberalismille. Mutta vaikka argumentti tuo tällä tavoin sosiaalisen kysymyksen oivasti takaisin tutkimuksen keskiöön, Scottin tavassa samastaa globalisaatio ja sen tutkimus uusliberalistiseen projektiin ja sitä tukevaan mielikuvitukseen on myös ongelmansa. Tästä näkökulmasta kaikki uusliberalismin vastainen tai markkinoita uudelleen sääntelyyn ottava toiminta näyttää väistämättä ”de-globalisaationa” ja edustaa siten helposti vain paluuta kansallisvaltioiden hallitsemaan aikaan. Globalisaatiokeskustelussa on kuitenkin osoitettu myös ideoita ja konkreettisia prosesseja, joilla pyritään markkinoiden haitallisten seurausten rajoittamiseen mutta jotka eivät välttämättä johda

valtioiden talouspoliittisen suvereniteetin kasvuun. Esimerkiksi tieteellinen ja poliittinen keskustelu tehokkaamman ja tasa-arvoisemman globaalihallinnan tarpeesta on tulkittavissa yrityksenä muodostaa jonkinlaista ”globaalia sosiaalidemokratiaa” (ks. Väyrynen 2001, 80). Toteutuessaan sitä olisi vaikea nähdä maailman ”de-globalisoitumisena”, pikemminkin kyse olisi liberalismille vaihtoehtoisesta globalisaation muodosta.

Niinpä globalisaatiokäsitettä ei välttämättä ole pakko hylätä silloin, kun hallitsevalle markkinamielikuvitukselle muotoillaan vaihtoehtoja. Kriittisen globalisaatiomielikuvituksen voi kuitenkin edellä esitetyn valossa katsoa edellyttävän paitsi globalisaation määrittelemistä autonomisen prosessin sijaan sosiaalisena toimintana myös näiden toimijoiden välisten suhteiden tulkitsemista uudella tavalla. Erilaisia yhteiskunnallisia toimijoita ei enää asetettaisi Cameronin ja Palanin analysoiman valtavirtamielikuvituksen tavoin toistensa suhteen normatiiviseen asemaan siten, että kaikista rajoitteista vapaat ”globaalin tason” toimijat määräävät ja ehdollistavat ”kansallisia” ja ”paikallisia” toimijoita – tällainen narratiivi kun on omiaan uusintamaan passivoivaa oletusta, ettei mitään ole tehtävissä kasvottomien ja kontrolloimattomien markkinavoimien edessä. Robertsonin (2006, 305–306) mielestä globaalin ja paikallisen välinen dualismi pitäisikin tutkimuksessa ylittää ja luopua implisiittisestä oletuksesta globaalista talouden ja pääomavirtojen tilana sekä lokaalista vastarinnan ja vapauden tilana. Tämä viittaa siihen, että sekä taloudellinen ja poliittinen toiminta että populaari vastarinta pikemminkin tulkittaisiin samanaikaisesti niin paikallista kuin globaaliakin todellisuutta muokkaavina voimina.

Monet nykyiset globalisaatiokriittiset sosiaaliset liikkeet, kuten Maailman sosiaalifoorumin ympärille järjestäytynyt ”globaalin oikeudenmukaisuuden liike”, ymmärtävätkin itsensä niille tyypillisestä ”paikallisyhteisöjen” puolustuksesta huolimatta nimenomaan toisenlaisen globalisaation rakentajina, eivät globalisaation vastustajina tai kansallisvaltiollisen suvereniteetin tukijoina.²² Haasteena yhteiskuntatutkimukselle voidaan pitää tällaisten liikkeiden merkityksen ja mahdollisuuksien uudelleenarviointia, sillä perinteiset realistiset kansainvälisten suhteiden mallit, kansallisvaltiokeskeiset politiikan teoriat tai marxilaiset tuotantosuhteisiin keskittyvät analyysit eivät näytä kykenevän ottamaan niitä huomioon (ks. Appadurai 2002, 22, 45–46). Näistä lähtökohdista on esitetty vaatimuksia siitä, että yhteiskuntatieteellinen tutkimus suuntautuisi lähemmäksi kriittisten sosiaalisten liikkeiden agenda ja päämääriä sekä tulisi teoreettisesti ja analyttisesti sensitiivisemmäksi ”ruohonjuuritason globalisaation” muotojen suhteen (Appadurai 2000, 15–17). Novelli (2006, 279–280) puolestaan hahmottelee Santosia²³ mukailleen ajatusta yliopistolaitoksen paluusta ”emansipoivaan” rooliin, jossa tutkimus ymmärretään tiedollisen

²² Ks. esim. *World Social Forum Charter of Principles* (http://www.forumsocialmundial.org.br/-main.php?id_menu=4&cd_language=2. Haettu 26.11.2006). Koska tämä ”liikkeiden liike” koostuu lukuisista järjestöistä, yksilöistä ja ryhmistä, sen sisäinen heterogeenisyys tekee sitä koskevat yleistykset ongelmallisiksi. Mukaan mahtuu epäilemättä myös kansallista suvereniteettia puolustavia tahoja, vaikka periaatejulistus tähdentääkin liikkeen kansainvälisyyttä ja perusoikeuksien universaalia luonnetta.

²³ Boaventura de Sousa Santos on useiden sosiaalisten liikkeiden kanssa läheisesti työskennellyt portugalilainen tutkija, joka on ollut mukana perustamassa Maailman sosiaalifoorumien sarjaa ja kirjoittanut paljon tieteellisen tutkimuksen ja radikaalien sosiaalisten liikkeiden välisestä suhteesta. Ks. esim. Santos, Boaventura de Sousa (1999): *On oppositional postmodernism*. Teoksessa Ronaldo Munck & Denis O’Hearn (toim.): *Critical Development Theory: Contributions to a New Paradigm*. London: Zed Books.

hallinnan sijasta solidaarisuuden muotona rakenteellisesta eriarvoisuudesta kärsiviä ja vastarintaan nousevia liikkeitä kohtaan.

Sosiaalisten liikkeiden toiminnan, keskinäisen verkostoitumisen ja vaihtoehtoisten globalisaatioprojektien läheisempi tarkastelu edistääkin epäilemättä kriittisen akateemisen mielikuvituksen ja ruohonjuuritason liikkeiden ajattelutapojen välistä dialogia. Näin se voi osaltaan osaltaan lievittää sitä ”epistemologista apartheidia”, jonka Appadurai (2000, 2–3) katsoo erottavan tieteelliset, teknistaloudelliset ja poliittiset diskurssit niistä arkisista puhetavoista, joilla maailman rakenteellisesta eriarvoisuudesta eniten kärsivät ryhmät viittaavat omiin ongelmiinsa. Samalla tutkimukselle tarjoutuu tilaisuuksia kuvitella uusia yhteiskunnallisen muutoksen mahdollisuuksia sekä löytää niitä toteuttavia kollektiivisia subjekteja. Tässä yhteydessä keskeiseksi teoreettiseksi ongelmaksi nousee kuitenkin kysymys siitä, miten yksilöiden, ryhmien ja sosiaalisten liikkeiden toimintaa voitaisiin liittää osaksi laajempaa globalisaatiokehityksen kontekstia siten, ettei niiden potentiaali yhteiskunnallisen muutoksen toteuttajina näyttäisi välittömästi romuttuvan ylivoimaisten taloudellisen, poliittisen ja sotilaallisen vallan muotojen edessä.

Kriittisessä ja yhteiskuntatieteiden emansipoivaa muutospotentiaalia korostavassa ajattelussa vaihtoehtoista globalisaatiokehitystä ajavat liikkeet pitäisi siis kyetä kontekstualisoimaan uudella tavalla välttämällä erilaiset markkinoiden leviämistä ja talouden epäpolitisoitumista julistavat narratiivit. Sosiaalisen mielikuvituksen näkökulmasta ensimmäisen haasteen voidaan nähdä olevan nykytilanteen ”kuvittelemisen” vaihtoehtoisesta näkökulmasta. Esimerkiksi Touraine (1998, 145–150) katsoo, ettei ajatus talouden karkaamisesta kollektiivisesta kontrollista ja samanaikaisesta yhteiskunnallisen tilan fragmentoitumisesta ole suinkaan ainut tapa kuvata globalisaation aikakautta. Vaikka yhteiskunta ymmärrettynä yleisen edun määrittelynä ja normatiivisena integraationa on häviämässä, niin talouselämää, vallankäyttöä kuin yksilöllistä käyttäytymistäkin rajoittaa ja säätelee oman edun ajamista ja mielivaltaa vastustava ”moraalinen individualismi”. Yksilön puolustusta ei Touraine mielestä tarvitse kokea pessimistisesti massakulutuksen ja joukkoviestinnän ruokkimana individualismina vaan pyrkimyksenä vapautua kaikista vallan ja hallinnan muodoista. Niinpä tämä yksilöllisyyden moraalinen vaatimus kääntyy helposti ihmisoikeuksien, vapauden, tasa-arvon ja oikeudenmukaisuuden kaltaisten periaatteiden puolustukseksi. Tällöin se suuntautuu yhtä lailla globalisoitunutta taloutta kuin yhteisöllistä sulkeutumistakin vastaan ja tulee esiin ”Subjektin politiikassa”, jossa yksilöt voivat vastavuoroisesti tunnustaa toisensa Subjekteina, tasa-arvoisina mutta erilaisina.

Pitkälti samaan tapaan Touraine kanssa argumentoivat myös imperiumin globaalia talouspoliittista hallintaa vastaan nousevaa ”väkeä” (*multitude*) teoretisoivat Hardt ja Negri (2005a). Myös heille vastarinnan eri muotoja määrittävät oikeudenmukaisuuden, vapauden ja pluralismin kaltaiset ihanteet, jotka kumpuavat väen sisäisestä loputtomasta monimuotoisuudesta sekä sen muodostavien yksilöiden ja ryhmien ainutkertaisuudesta. Väki kollektiivisena toimijana ei siis merkitse erilaisuuden ja yksilöllisyyden tukahduttamista vaan edustaa sitä aineetonta ja materiaalista ”yhteisyyttä” (*common*), joka yhtäältä tekee sosiaalisen uusintamisen mahdolliseksi ja

joka toisaalta syntyy tämän uusintamisen kautta (mt., 348–349). Samankaltaistaminen ja kollektiivisten identiteettien asettaminen sen sijaan ovat aina olleet vallan ja kontrollin välineitä, ja siksi väen vastarinta on pyrkimys päästä eroon ”suvereniteetista” eli kaikesta vallan keskittymisestä (mt., 243, 329–330). Nykyinen verkostoituminen ja aineettoman työn vuorovaikutuksellinen luonne tekevät keskusjohdon tarpeettomaksi niin poliittisessa kuin taloudellisessakin toiminnassa, sillä väki tuottaa ”biopoliittisen uusintamisen” kautta koko yhteiskunnan ja sen sosiaaliset suhteet (mt., 336–339). Vastarinta kääntyy siten vaatimukseksi aidosta ja välittömästä demokratiasta, ja Hardt ja Negri katsovatkin juuri demokraattisen itseorganisoitumisen olevan väen poliittinen projekti (mt., xi).

Käsitteellisistä innovaatioista huolimatta Tourainen sekä Hardtin ja Negrin tulkintojen originaaliutta ja erilaisuutta ei tietenkään ole syytä ylikorostaa. Subjektin politiikka on pitkälti sitä, mihin monet muut tutkijat ovat viitannet uusien liikkeiden ja elämänpolitiikan kaltaisten ajatusten kautta. Analyysit imperiumista ja väestä puolestaan muistuttaa vahvasti Castellsin ”Verkon ja Itsen” välistä dualismia ja ylipäänsä viimeaikaista keskustelua verkostoitumisesta, informaatiotaloudesta, tieto- ja viestintäteknologiasta sekä kansallisvaltion suvereniteetin rapautumisesta. Lisäksi monet ovat tunnistanee *Imperiumissa* ja *Multitudessa* selvät yhtenevyydet Marxin ja Engelsin *Kommunistiseen manifestiin*, ja Hardtin ja Negrin teoksia on siksi tulkittu (post-)marxilaisen teorian päivityksenä informaatiokapitalismin ajalle (ks. esim. Browning 2005; Carver 2006). Toisaalta Browning (2005, 193–194, 199) katsoo, että *Imperiumi* ja *Multitude* ovat radikaalisti poikkeavia puheenvuoroja nimenomaan nykyiseen globalisaatiokeskusteluun, jota on sävyttänyt ajatus poliittisten ideologioiden jälkeisestä ajasta. Tuomalla oman marxilaisen ideologian värittämän tulkintansa mukaan keskusteluun Hardt ja Negri osoittavat samalla myös kaikkien muiden globalisaatioanalyysien lähtökohtaisen ideologisuuden.

Juuri tämä avoin ideologisuus ja kaiken vallankäytön moraalinen tuomitseminen tekevätkin Tourainen sekä Hardtin ja Negrin globalisaatiokertomuksista totutusta poikkeavia. Niiden vaihtoehtoisuus ei välttämättä synny siitä, että Marxin hengessä vastustetaan pääoman ja markkinoiden ylivaltaa, vaan globalisaation kuvittelemisesta ”alhaalta käsin”. Teoriat siis retorisesti valtaistavat sosiaaliset toimijat: Tourainen Subjekteilla on valtaa suhteessa globaaleihin rakenteisiin, sillä moraalinen individualismi rajoittaa markkinoita ja poliittista vallankäyttöä. Väki puolestaan pitää yllä koko globaalia vallankäytön järjestelmää, sillä imperiumi ei voi tulla toimeen ilman tuotantoa, kulutusta tai laajemmin väen arkipäiväistä biopoliittista uusintamista (Hardt & Negri 2005a, 335). Samalla nämä vaihtoehtoiset globalisaatiomielikuvitukset ovat voimakkaasti normatiivisia. Subjekti ja väki ovat yhtä aikaa sekä jo olemassa että toistaiseksi toteutumattomia utopioita, joiden muotoutuminen edellyttää poliittisia projekteja. Hardtille ja Negrille (2005, 392–393) väen demokraattisen projektin toteutuminen edellyttää sen tulemistä tietoiseksi itsestään ja sen itseorganisoitumista vallan kontrollista välittämättä.

Touraine (1998, 153–154) taas huomauttaa, että Subjektien rakentaminen edellyttää tietynlaista viestintää, jossa ryhmät ja yksilöt voivat tunnistaa ja tunnustaa toisensa Subjekteina. Tavoitteena

pitääkin olla rakentaa sellaista kulttuurista tilaa, jossa Subjektit voivat kommunikoida ja jossa Subjektin politiikka voi syntyä. Lisäksi sen pitää pystyä vastustamaan niin markkinoiden vetovoimaista vaatimusta etsiä yksilöllisiä nautintoja kuin uuskommunitarististen yhteisöjen kutsua osaksi sisäänpäinkääntyvää ryhmäjäsenyyttään. Tourainen viesti on samalla vaatimus yhteiskuntatieteille, sillä hänen mukaansa tutkimuksen tehtävänä olisi osallistua tällaisen tilan rakentamiseen (Touraine 2003, 473). Dalelle (2006, 189) kyseessä on akateeminen pyrkimys etsiä erilaisten sosiaalisten liikkeiden kulttuurisia traditioita yhdistäviä tai ”tulkkavia” menetelmiä, joilla liikkeet voisivat kommunikoida keskenään ontologisista ja epistemologisista eroistaan huolimatta yli kieli- ja kulttuurirajojen.²⁴ Samalla sosiaalisten liikkeiden tutkimus voisi tarjota yhteiskuntatieteille tavan selviytyä ”sosiaalisen rappeutumisesta” (Touraine 2003, 473).

Tässä luvussa sovellettu näkökulma globalisaatiokeskusteluun osoituksena sosiaalisesta mielikuvituksesta muistuttaa, miten yhteiskuntatieteellinen tutkimus rakentaa kollektiivista kuvastoa sosiaalisista suhteista. Tavallaan jokainen tutkimus tai tutkija luo oman mielikuvituksensa maailmasta, mutta toisaalta se väistämättä uusintaa kulttuurissa jo olevia käsityksiä yhteiskunnasta. Tutkimusmielikuvitus voi esimerkiksi arvostella olemassa olevia valtasuhteita, luonnollistaa ne tai piirtää niitä uudella tavalla, ja tällä toiminnalla on vaikutusta muiden tutkijoiden implisiittisiin käsityksiin sekä lopulta laajemmin yhteiskunnalliseen itseymmärrykseen. Ajatus sosiaalisen mielikuvituksen performatiivisuudesta eli heijastumisesta yksilölliseen ja kollektiiviseen toimintaan on tärkeä, sillä se muistuttaa tietoisesta maailmantulkinnan moraalisesta vastuusta. Tältä kannalta ei ole yhdentekevää, mielletäänkö globalisaatio itseohjautuvaksi ja vääjäämättömäksi markkinavoimien voittokuluksi, yhteiskunnallisen tilan hajoamiseksi vai vaikkapa biopoliittisen tuotannon hallinnan ja vastarinnan välisen kamppailun uudeksi vaiheeksi.

²⁴ Dale (2006) katsoo, että moderni yhteiskuntatieteellinen tapa tulkita maailmaa on perustunut ”vertailevaan” ja nationalistiseen metodiin, joka paitsi vahvistaa yhteiskuntien välisiä eroja myös asettaa tietyn universaalin normin vertailujen perustaksi. Dalen mukaan erilaisia maailmankuvia ”tulkkava” metodi puolestaan voi lisätä keskinäistä ymmärrystä ja dialogia eri osapuolten välillä tuhoamatta samalla heidän identiteettiään.

6 LOPUKSI

Tutkielman tarkoituksena on ollut tarjota apuvälineitä globalisaation ymmärtämiseksi yhteiskunnallisena ja yhteiskuntatieteellisenä problematiikkana analysoimalla aiheesta käytävää tieteellistä keskustelua. Akateemisen globalisaatiokirjallisuuden kriittinen arviointi on tärkeää, sillä käsitteen kautta on argumentoitu yhteiskuntatieteellisten tutkimustapojen, -näkökulmien ja tutkimusta ohjaavien metodologisten lähtökohtien muutoksen puolesta. Kysymys ei luonnollisesti ole pelkästä argumentoinnista, vaan globalisaatioajatusten leviämisen myötä analyyttistä käsitteistöä, lähestymistapoja ja esioletuksia on aktiivisesti muotoiltu uudelleen käytännön tutkimuksessa. Esimerkiksi Castellsin teoriaa tai diagnoosia informaatioajasta on kiitetty paitsi uusien talouden ja yhteiskunnan suhdetta välittävien näkökulmien tuomisesta yhteiskuntatieteiden agendalle myös moninaisten yhteiskunnallisten ilmiöiden kehystämisestä aivan uudella tavalla (ks. Heiskala 2004, 61). Castells on toisin sanoen muotoillut informationalistisen tuotannon ja verkostoyhteiskunnan kaltaisten käsitteiden avulla kokonaisvaltaisen analyyttisen kehikon, jonka avulla hän on tulkinnut yhteiskunnallisia ilmiöitä terrorismista aina muutoksiin seksuaali-identiteeteissä. Yleistyessään ja toistuessaan globalisaatiokirjallisuudessa näistä tulkintakehyksistä voi ajan myötä tulla osa yhteiskuntatieteellistä paradigmaa, jonka kautta sosiaaliset ilmiöt tulevat välittömästi ymmärrettäviksi ja jota ei tarvitse erikseen perustella: voimme esimerkiksi elää ”modernissa yhteiskunnassa”, ”verkostoyhteiskunnassa”, ”riskiyhteiskunnassa” – tai ”globalisoituvassa yhteiskunnassa”.

Kokonaisvaltaisena tulkintakehyksenä globalisaation on katsottu haastavan kansallisvaltiokeskeisen yhteiskuntatieteellisen paradigman, jossa yhteiskunnallisesti merkityksellinen vuorovaikutus tapahtuu kansalaisten kesken valtion rajaamien instituutioiden puitteissa tai ”suvereenien” kansojen välillä kansallisvaltiojärjestelmän puitteissa. Kansallisvaltiollinen ymmärrys yhteiskunnallisista suhteista ei kokonaan häviä, mutta globalisaatiotarkasteluissa kuva vieraiden ihmisten välisistä vuorovaikutussuhteista täydentyy esimerkiksi ylikansallisilla verkostoilla, rajat ylittävällä vuorovaikutuksella sekä alueellisten yhteyksien tiivistymisellä, mistä vaikkapa Euroopan unioni on hyvä osoitus. Unionin laajenemisen ja yhteistyön syventymisen myötä ainakin talouden, politiikan ja kansalaisyhteiskunnan toimijoiden keskeisenä toimintakenttänä ja merkityksellisten vuorovaikutusten areenana ymmärretään yhä useammin EU-markkinat, -verkostot tai -organisaatiot.

Toisaalta globalisaatio on hyvin epämääräinen, ristiriitainen ja kiistelty kysymyksenasettelu niin julkisessa keskustelussa kuin yhteiskuntatieteissäkin. Globalisaation merkityksestä kamppaillaan, ja siksi se muuttuu jatkuvasti. Pää tarkoitukseni ei kuitenkaan ole ollut tarkastella erilaisten määritelmien analyyttisiä vahvuuksia ja heikkouksia eikä ylipäänsä argumentoida globalisaation puolesta tai vastaan tieteellisenä käsitteenä ja tutkimusparadigmana. Sen sijaan olen pohtinut, miten globalisaatiokeskustelussa esitettyjä väitteitä voi ymmärtää kamppailuna yhteiskunnallisen

muutoksen tulkinnasta sekä yhteiskuntatieteiden roolista ja moraalisesta vastuusta osana muutosta. Tässä yhteydessä olen mieltänyt globalisaatiotutkimuksen tieteellisenä narratiivina yhteiskunnasta. Suuri kertomus, aikalaisdiagnoosi ja sosiaalinen mielikuvitus ovat siten kolme näkökulmaa tai tulkintaa siitä, miten globalisaatiokäsitteen avulla tuotetaan tutkimusta ohjaavia metateoreettisia kehyksiä, analyysi- ja argumentointitapoja sekä tutkimuskohdetta ymmärrettäväksi tekevää arkijärkeä sosiaalisista suhteista.

Suurta kertomusta ja aikalaisdiagnoosia ei ole syytä ymmärtää tarkkoina määrittelyinä tai luokitteluina erilaisille globalisaatioanalyysille. Sen sijaan, että ne olisivat toisiaan poissulkevia jaotteluja, suuri kertomus ja aikalaisdiagnoosi ovat kaksi vaihtoehtoista ja toisiaan täydentävää näkökulmaa yhteiskuntatieteelliseen globalisaatiokeskusteluun. Niinpä käytännössä kaikessa oman aikamme luonnetta pohtivassa kirjallisuudessa otetaan vähintään implisiittisesti kantaa myös yhteiskuntatieteen suuriin kertomuksiin, olivat ne sitten piileviä käsityksiä tieteellisen tiedon luonteesta tai historiallisen kehityksen dynamiikasta. Koska aikalaisdiagnoosin tekeminen on mahdotonta ilman viittausta menneisyyteen ja tulevaan, suhtautuminen esimerkiksi länteen ja länsimaiseen filosofiseen, kulttuuriseen tai poliittiseen perinteeseen kehystää tavallaan väistämättä (ainakin länsimaisia) kuvauksia globalisaatiosta, vaikka kirjoittaja ei sitä avoimesti kommentoisiakaan. Toisaalta yhteiskuntatieteelliset metanarratiivit, vaikuttaessaan tavalla tai toisella käytännössä kaiken tutkimuksen taustalla, tulevat usein parhaiten esiin aikalaisdiagnostisen kirjallisuuden yhteydessä. Juuri oman ajan luonnetta pohtivassa tekstissä on luonnollista paitsi luonnehtia aikakautta tai sen muutosta myös liittää se laajempaan historialliseen, ja täten myös historianfilosofiseen, kehikkoon.

Kun suuri kertomus ja aikalaisdiagnoosi määritellään näin laajasti ja niiden katsotaan olevan läsnä kaikessa yhteiskuntatieteellisessä kirjallisuudessa, käsitteiden analyttinen mielekkyys on myös kyseenalaistettavissa. Onhan oikeastaan itsestään selvää, että kaikkeen yhteiskuntatieteelliseen kirjoittamiseen liittyy vähintään implisiittisiä esioletuksia sosiaalisesta todellisuudesta, historiasta ja tiedosta. Yhtä kiistattomana voidaan pitää ajatusta tutkimuksesta oman aikansa tuotteena, joka jo pelkästään aihevalinnoillaan ja näkökulmillaan kertoo jotain tästä päivästä. Tällaiset liki banaalit oivallukset akateemisesta globalisaatiokeskustelusta eivät sinänsä olekaan kovin valaisevia tai ainakaan yllättäviä. Tulkitsemalla globalisaatiokirjallisuutta yhtäältä suurena kertomuksena ja toisaalta aikalaisdiagnoosina keskustelusta voidaan kuitenkin toivottavasti tehdä kriittisiä huomioita ja analysoida, millaista tieteensisaistä määrittelykamppailua sosiaalisen todellisuuden luonteesta ja sen tutkimisesta käydään.

Globalisaatiotutkimuksessa on usein havaittavissa, että valistuksen suuret kertomukset ja ihanteet ovat yhä voimissaan. Teoriassa globalisaatio merkitseekin monesti modernisaation ja siihen liittyvien leimallisesti länsimaisten ajattelutapojen voittokulkua, joka jatkaa niiden vuosisataista leviämistä lopulta kaikkien hyväksymiksi universaaleiksi periaatteiksi. Toisaalta ajatukseen länsimaisten tai ylipäänsä kulttuurispesifien arvojen perimmäisestä yleispätevyydestä suhtaudutaan kirjallisuudessa myös skeptisesti eikä niiden uskota tulevan hyväksytyiksi muissa kulttuureissa

ainakaan ilman eriasteista vaikuttamista, hallintaa ja voimankäyttöä. Tällöin globalisaatio tarkoittaa luontaisen universaalisuuden sijaan pikemminkin universalistisia pyrkimyksiä ja projekteja – joissa myytti vääjäämättömästi etenevästä globalisaatiosta esittää tärkeää roolia. Kolmas tapa suhtautua globalisaatioon historiallisena prosessina on kyseenalaistaa koko valistuksen perinne ja katsoa sen tulleen tiensä päähän. Tämän näkökulman mukaan suuret kertomukset ovat jo lännessäkin menettäneet uskottavuutensa, joten niiden pakonomainen levittäminen muuhun maailmaan on täysin paradoksaalista. Sen sijaan globalisaatio pitäisi nähdä universaalisuuden ihanteen lopullisena umpikujana ja monikulttuurisen maailman viimeisimpänä ilmentymänä. Monikulttuurisen lähestymistavan ei tarvitse johtaa kulttuurirelativismiin, mutta se tulkitsee universalismin olevan aina totalistinen ja siksi ei-toivottava ihanne, päämäärä ja näkökulma maailmaan.

Jos tulkinta globalisaatiokirjallisuudesta suurina kertomuksina korostaa globalisaation kautta käytävää, lähinnä tieteen sisäistä teoreettista määrittelykamppailua esimerkiksi valistuksen perinteestä ja modernisaation kohtalosta, näkemys globalisaatiosta aikalaisdiagnoosina korostaa sen avoimemmin poliittista ja ajankohtaista luonnetta. Tulkittuna oman aikakauden keskeisten kehityssuuntien ja ongelmien määrittelyyn ja ratkaisuun osallistuvana pohdiskeluna globalisaatiokirjallisuus muuttuu siten sosiaalisen todellisuuden ”oikeanlaisesta” ymmärtämisestä käytävästä teoreettisesta määrittelykamppailusta poliittisemmaksi kamppailuksi yhteiskunnallisen muutoksen toivotusta suunnasta. Niinpä tulkinnat suuresta kertomuksesta ja aikalaisdiagnoosista osoittavat, että globalisaatiosta käydään yhteiskuntatieteellisessä keskustelussa kahdenlaista väittelyä, teoreettista ja normatiivista.

Mutta jos aikalaisdiagnoosin poliittisuus ymmärretään selkeiden toimenpidesuosittelujen tai vaatimusten sijaan aikamme sosiaalisen todellisuuden moraalisesti sitoutuneena kuvauksena, raja ”poliittisen aikalaisdiagnoosin” ja ”neutraalin yhteiskuntateorian” välillä hämärtyy. Esimerkiksi Giddensin, Beckin ja Baumanin kirjoituksia globalisaatiosta on ylistetty ”teoreettisen” globalisaatiotarkastelun kehittämistä yhteiskuntatieteissä (ks. Gane 2001, 89), mutta samalla niitä voidaan hyvin pitää malliesimerkkeinä nimenomaan normatiivisista aikalaisdiagnooseista. Usein katsotaan, että teoreettinen analyysi esimerkiksi globalisaatiosta on tarkastelutavaltaan etäännyttävämpää ja pyrkii lähtökohtaisesti tekemään ilmiötä pikemminkin ymmärrettäväksi kuin vaikuttamaan siihen aktiivisesti. Kuitenkin myös teoreettisessa lähestymistavassa tutkijan valitsema tarkastelutapa, näkökulma sekä tutkimuksessa käytettävät käsitteet luovat sosiaalista todellisuutta ja tapaa puhua siitä samalla tavalla kuin vähemmän teoreettisessa ja selvemmin poleemisessa aikalaisdiagnoosissa. Koska myös teoreettinen globalisaatiotarkastelu on mukana määrittelemässä ja siten rakentamassa maailmaa, se on luonteeltaan poliittista.

Kriittisen tietoisuuden globalisaatiotutkimuksen retorisesta, poliittisesta ja ideologisesta luonteesta voi optimistisesti nähdä lisääntyneen sitä mukaa, kun käsite on vakiintunut osaksi yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen agenda (ks. Cameron & Palan 2004, 41). Olisi kuitenkin harhaanjohtavaa väittää, että epärefleksiivinen, yhtä totuutta julistava ja deterministinen suuri kertomus on globalisaatiokeskustelussa korvautumassa itserefleksiivisellä, ilmiöiden avointa

luonnetta ja tutkimuksen moraalista vastuuta korostavalla aikalaisdiagnoosilla. Kuten sanottu, suurta kertomusta ja aikalaisdiagnoosia ei ole syytä ymmärtää toistensa vastakohtina. Sen sijaan nykyistä yhteiskunnallista muutosta tarkastelevassa globalisaatiotutkimuksessa henkilökohtainen aikalaisdiagnoosi ja analyttinen teoria sekoittuvat.

Analyttisen ja poliittisen yhteenkietoutumisen yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa huomaa hyvin keskustelussa, jota käydään globalisaatiokäsitteen ideologisesta merkityksestä. Hyväksyessään globalisaation analyttisenä lähestymistapana yhteiskunnalliseen todellisuuteen tutkijoiden on väitetty jääneen markkinakeskeisen ymmärryksen tai uusliberalistisen mielikuvituksen vangeiksi. Käsitteen myötä on katsottu yleistyneen sellaisen ymmärryksen sosiaalisista suhteista, jossa yhteiskunnallinen tila jakaantuu taloudellisten toimintalogiikoiden perusteella globaaliin, kansalliseen ja ei-taloudelliseen toiminnan sfääriin. Sen sijaan, että tulkintaa kiiteltäisiin pätevänä ja totuudenmukaisena analyysinä, sen käytännöllisiä ja eettisiä seurauksia on pidetty huolestuttavina. Normalisoituessaan tällaisen globalisaatiomielikuvituksen on arvosteltu paitsi uusintavan yhteiskunnallisia jakoja syventävää toimintaa myös oikeuttavan eriarvoistavia valtasuhteita ja palvelevan talouspoliittisten eliittien intressejä. Tämän voi välttää vain purkamalla valtaviiran globalisaatioanalyysien normatiiviset narratiivit ja luomalla toisenlaista mielikuvitusta globalisaatiosta ja sosiaalisista suhteista.

Sosiaalisten mielikuvitusten näkökulmasta kriittisen tutkimuksen tehtäväksi näyttää siis tulevan globalisaatiotulkinnan asettaminen sellaisiin laajempiin historiallisiin ja yhteiskuntateoreettisiin kehyksiin, jotka eivät uusinnassa myyttiä väistämättömästi leviävistä ja syvenevistä markkinasuhteista. Näin ajatus akateemisista suurista kertomuksista palaa takaisin kriittisen tutkimuksen agendalle. Lyotardin postmoderni tiedonkriitikki perustui oletukseen, että suuri kertomus on jo lähtökohtaisesti luonteeltaan moderni, epäuskottava ja totalisoiva puhetapa. Tulkinta sosiaalisista mielikuvituksista kuitenkin muistuttaa, ettei rakenteellista ja historiallista analyysia ole syytä välttää, sillä oletukset sosiaalisten suhteiden luonteesta, historian dynamiikasta ja epistemologiasta kuuluvat olennaisesti kaikkeen tutkimukseen. Lyotardin jälkeen esimerkiksi postmodernin feministisen tutkimuksen harjoittajat ovatkin huomauttaneet, että suuret kertomukset ovat tarpeellisia ja itse asiassa välttämättömiä (ks. Fraser & Nicholson 1994; Seidman 1994, 10–12; Williams & Sewpaul 2004, 559). Mikäli yhteiskunnallista todellisuutta halutaan tulkita välitöntä empiiristä todellisuutta laajemmasta näkökulmasta tai yleensä analysoida sitä teoreettisin käsittein, sosiaalisesta todellisuudesta joudutaan tekemään jonkinlaisia lähtöoletuksia, joiden voi katsoa liittyvän myös laajempiin narratiiveihin yhteiskunnasta ja sen tutkimisesta.

Jos yhteiskuntatieteellinen ja historiallinen suuri kertomus on tavallaan kaiken ilmiöiden käsitteellistämisen ja tulkinnan taustalla tai jopa niiden edellytys, kriittisessä tutkimuksessa on narratiivin lähtökohtaisen kieltämisen sijasta pikemminkin esitettävä kysymys, miten ja millaista suurta kertomusta tutkimuksessa kerrotaan (vrt. Brown 1994, 231). Kriittisen globalisaatiotutkimuksen haasteeksi asettuu tällöin muotoilla sellaista kertomusta, joka yhtä aikaa liittyy vallitsevat valtasuhteet historialliseen analyysiin mutta esittää tulevaisuuden avoimena,

ymmärtää yhteiskunnallisen muutoksen sosiaalisen toiminnan tuloksena ja tekee epäoikeudenmukaisia valtarakenteita vastustavan toiminnan merkitykselliseksi. Samalla teoria, analyysi ja käytetyt käsitteet on refleksiivisesti ymmärrettävä historiallisesti ja kulttuurisesti erityisinä sosiaalisina konstruktioina, jotka ovat jatkuvasti kiistanalaisia ja kamppailuja (vrt. Fraser & Nicholson 1994, 258).

Tulkinnat globalisaatiosta suurena kertomuksena, aikalaisdiagnoosina ja sosiaalisena mielikuvituksena tuovat esiin, miten keskustelu yhteiskuntatieteellisestä tutkimuksesta on luonteeltaan voimakkaasti normatiivista. Kiistat globalisaation historiallisesta merkityksestä, poliittisista seurauksista sekä ideologisesta luonteesta osoittavat, ettei globalisaatiosta käytävässä akateemisessa keskustelussa ole kyse vain siitä, mitä pitäisi tutkia ja miten sosiaalisia ilmiöitä olisi paras teoretisoida, vaan väittely kiertyy lopulta näkemyksiin yhteiskuntatieteiden roolista yhteiskunnallisessa muutoksessa. Näin kamppailua käydään pohjimmiltaan tutkijaidentiteetistä sekä yhteiskuntatieteiden kollektiivisesta itseymmärryksestä. Kuten luvussa 5.1 todettiin, sosiaalinen mielikuvitus on leimallisesti käsitys sosiaalisista suhteista tai itsestä suhteessa muihin. Vastaavasti myös akateeminen mielikuvitus pitää ymmärtää paitsi tutkimuskäytäntöjä ohjaavana arkijärkenä myös tutkijan käsityksenä itsestä osana akateemista yhteisöä sekä yhteiskunnallisena toimijana.

Klassisessa pamfletissaan *Sosiologinen mielikuvitus* Mills (1990, 172–174) katsoi, että yhteiskuntatutkija voi ajatella itseään kolmen eri roolin kautta. Yhtäältä hän voi ymmärtää roolinsa *filosofikuninkaana*, osana yhteiskuntaa ohjaavaa korkeamman järjen aristokratiaa. Toisaalta tutkija voi olla *kuninkaan neuvonantaja* eli tuottaa tietoa yhteiskunnan paremmaksi hallitsemiseksi. Kolmas itseymmärryksen tapa on nähdä tutkija vallasta *riippumattomana toimijana*, joka kohdistaa itsenäisen työnsä yhtä lailla ”kuninkaille” kuin laajalle yleisöllekin. Tämän viimeisen roolin kannalle kallistuneen Millsin mielestä yhteiskuntatieteilijän tärkein tehtävä onkin lisätä yleistä tietoisuutta yhteiskunnallisten rakenteiden ja ihmisten henkilökohtaisten ongelmien välisestä suhteesta eli juurruttaa ihmisiin ”sosiologista mielikuvitusta” (mt., 178, 180).

Kutsuessaan tutkijan yhteiskunnallista roolia riippumattomaksi Mills ei tarkoittanut neutraalin tarkkailijan tai objektiivisen analyytikon kaapuun sonnustautumista vaan päinvastoin tutkimuksen poliittisen merkityksen tiedostamista. Millsin ihannekuvassa toimivasta demokratiasta ja julkisesta keskustelusta tutkija vastustaa ja puolustaa erilaisia sosiaalisia liikkeitä tai yhteiskuntakerrostumia, ja tässä poliittisessa roolissaan hän joutuu kilpailemaan muiden tutkijoiden ja yhteiskunnallisten keskustelijoiden kanssa (ks. Mills 1990, 182). Näin yhteiskuntatiede voi tuoda keskusteluun erilaisia vaihtoehtoja ja osoittaa uusia mahdollisuuksia yhteiskunnallisten ongelmien ratkaisemiseksi. Jo ennen yhteiskuntatieteiden ”kielellistä käännettä” ja sosiaalisen konstruktionismin lähtökohtien paaluttamista kirjoittanut Mills viittaakin tässä selvästi tutkimuksen sosiaalista todellisuutta rakentavaan luonteeseen. Vaikka *Sosiologisesta mielikuvituksesta* puuttuvat eksplisiittiset ajatukset kielestä vallan välineenä ja huomiot mielikuvituksen kollektiivisesta

luonteesta, Mills muistuttaa tutkimuksen monimutkaisista yhteiskunnallisista vaikutuksista sekä hallinnan että demokratian välineenä.

Jos kriittisen tutkimuksen tehtäväksi katsotaan Millsiä mukaillen paitsi yhteiskunnallisen itseymmärryksen tai ”sosiologisen mielikuvituksen” kasvattamisen myös hallinnan mekanismien paljastamisen ja toimimisen aidomman demokratian puolesta, globalisaatiotutkimuksessa on syytä analysoida, millaiset voimat pyrkivät lisäämään yhteiskunnallisten prosessien kollektiivista kontrollia. Tässä yhteydessä kriittisessä tutkimuksessa on erityisesti peräänkuulutettu globalisaation tarkastelemista sosiaalisten liikkeiden näkökulmasta. Vaikuttaakin siltä, että sosiaalisten liikkeiden merkitystä korostava globalisaatiotutkimus voi parhaimmillaan avata uudenlaisia näkökulmia vaihtoehtoiseen kehitykseen ja valtaistaa oikeudenmukaisemman maailman puolesta kamppailevia toimijoita aivan eri tavalla kuin valtavirran rakenteelliset globalisaatioanalyysit. Toisaalta sosiaalisten liikkeiden roolin korostamisen yhteydessä on pyrittävä välttämään liian utooppista suhtautumista yhteiskunnallisiin liikkeisiin ja kysyttävä, missä määrin niitä ja niiden toimintaa voidaan ylipäänsä pitää toivottavina ja oikeudenmukaisempaan globalisaatiokehitykseen johtavina voimina.

Stammersin (1999) mukaan sosiaalisten liikkeiden ”edistyksellisyttä” voidaan perustella ja eri liikkeitä voidaan arvioida niiden edistyksellisyyden suhteen määrittelemällä käsitteelle selkeät kriteerit ja tarkastelemalla liikkeiden tavoitteita, ideologiaa ja järjestäytymisen muotoja. Samalla niiden yhteiskunnallista muutosta edistävää potentiaalia sekä merkitystä yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen kannalta voidaan hänen mukaansa ymmärtää erottelemalla sosiaalisten liikkeiden ”instrumentaalinen puoli” (poliittiset vaatimukset) niiden ”ekspressiivisestä puolesta” (arvot, elämäntapa, identiteetti ja diskurssit). Vaikka liikkeillä ei yleensä ole juurikaan muodollista poliittista valtaa, niiden muutospotentiaali kiteytyy nimenomaan mahdollisuuksissa vaikuttaa kollektiiviseen mielikuvitukseen, sosiaalisiin identiteetteihin ja elämäntapoihin.

Riippuen analyysia kehystävästä narratiivista sosiaalisten liikkeiden merkitys yhteiskunnallisessa muutoksessa voi saada hyvin erilaisia tulkintoja. Esimerkiksi Maailman sosiaalifoorumin edustamaa globalisaatiokriittistä liikettä voidaan ymmärtää osana länsimaisiin arvoihin perustuvaa ”maailmankulttuuria” ja sen moniarvoista dialogia globalisaation tulevaisuudesta. Tällöin sosiaalifoorumi kuitenkin liitetään maailmankulttuuriin sisältyvään ajatukseen vääjäämättömästi etenevästä rationalisoitumisesta ja modernisoitumisesta, ja se alkaa lopulta luoda oikeutusta myös niille modernisaation eriarvoistaville, elämänmuotoja ja ympäristöä tuhoaville prosesseille, joita liike pyrkii vastustamaan. Toisaalta globaalin oikeudenmukaisuuden liikettä voi tulkita Hardtin ja Negrin lailla osoituksena talouspoliittisia ja kulttuurisia valtarakenteita vastaan kääntyvästä väestä tai Tourainea mukaillen yksilön moraalisen puolustuksena eli Subjektin politiikkana. Näissä analyyseissa globalisaatiokriittinen liike ei latistu uusintamaan rationalisoivaa maailmanyhteiskuntaa ja sen valtasuhteita vaan kunnostautuu uudenlaisen poliittisen sfäärin rakentamisessa.

Tästä näkökulmasta sosiaalisten liikkeiden tutkimus asettuukin globalisaatioanalyysin keskiöön. Juuri tuomalla esiin yhteisiä globaaleja ongelmia, paljastamalla taloudellisen ja poliittisten rakenteiden eriarvoistavia vaikutuksia sekä kannustamalla yhteiseen vastarintaan globalisaatiokriittisen liikkeen ja sitä analysoivan yhteiskuntatutkimuksen voi nähdä luovan sellaista globaalia tilaa, jossa nykyinen vääjäämättömäksi esitetty modernisaatiokehitys politisoidaan. Kuten Shaw (2000, 230) huomauttaa, tietoisuus globaaleista ongelmista ei synny ainoastaan intellektuaalisen työn tuloksena vaan ennen kaikkea yhteiskunnallisten kamppailujen kautta. Mutta koska sosiaaliset tulkinnat lopulta rakentavat näille kamppailuille niiden historiallisen merkityksen, myös globalisaation tieteelliset narratiivit näyttelevät omaa rooliaan toiminnassa oikeudenmukaisemman maailman puolesta.

Työn keskeisenä tavoitteena on ollut osoittaa, miten kriittinen ymmärrys globalisaatiosta yhteiskunnallisena ilmiönä kietoutuu lähtemättömästi globalisaation representaatioihin. Koska sosiaaliset toimijat antavan toiminnalleen merkityksiä erilaisten kollektiivisten kertomusten kautta, myös globalisaation tieteellinen tutkimus on lopulta näiden toimijamielikuvitusten analysointia. Siihen, miten monimutkaista sosiaalista prosessia kuvataan yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa, liittyy puolestaan aina teoreettisen viitekehyksen mukanaan tuomia historiallisia narratiiveja, poliittisia päämääriä sekä ideologisia taustaoletuksia sosiaalisista suhteista. Niinpä globalisaatioksi kutsutun sosiaalisen toiminnan tutkimuksessa on syytä olla tietoinen tieteellisten representaatioiden normatiivista maailmankuvaa rakentavasta luonteesta.

LÄHTEET

- Adem, Seifudein (2003): Constructing a New Imperial Order? The War in Iraq and the Ideology of Clashism. *Alternatives: Turkish Journal of International Relations* 2 (2): 1–25.
- Albrow, Martin (1990): Introduction. Teoksessa Martin Albrow & Elizabeth King (toim.): *Globalization, Knowledge and Society*. London: Sage, 3–13.
- Albrow, Martin (1996): *The Global Age*. Cambridge: Polity Press.
- Ampuja, Marko (2004): Critical media research, globalisation theory and commercialisation. *Javnost – The Public* 11 (3): 59–74.
- Anderson, Benedict (1991): *Imagined Communities*. London: Verso.
- Appadurai, Arjun (2000): Grassroots Globalization and the Research Imagination. *Public Culture* 12 (1): 1–19.
- Appadurai, Arjun (2002): Deep Democracy: Urban Governmentality and the Horizon of Politics. *Public Culture* 14 (1): 21–47.
- Axford, Barrie (1995): *The Global System*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Zygmunt (1998): *Globalization: The Human Consequences*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich (1995): Poliitiikan uudelleen keksiminen: kohti refleksiivisen modernisaation teoriaa. Teoksessa Ulrich Beck & Anthony Giddens & Scott Lash: *Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio*. Tampere: Vastapaino, 11–82.
- Beck, Ulrich (1999): *Mitä globalisaatio on? Virhekäsityksiä ja poliittisia vastauksia*. Tampere: Vastapaino.
- Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas (1994): *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen*. Helsinki: Gaudeamus.
- Beyer, Peter (1998): Globalizing Systems, Global Cultural Models and Religion(s). *International Sociology* 13 (1): 79–94.
- Boden, Rebecca & Epstein, Debbie (2006): Managing the research imagination? Globalisation and research in higher education. *Globalisation, Societies and Education* 4 (2): 223–236.
- Boli, John & Thomas, George M. (2003): INGOs and the Organization of World Culture. Teoksessa Roland Robertson & Kathleen E. White (toim.): *Globalization: Critical Concepts in Sociology*. London: Routledge, 3–46.
- Bottici, Chiara & Challand, Benoît (2006): Rethinking Political Myth: The Clash of Civilizations as a Self-Fulfilling Prophecy. *European Journal of Social Theory* 9 (3): 315–336.
- Brown, Richard Harvey (1994): Rhetoric, textuality, and the postmodern turn in sociological theory. Teoksessa Steven Seidman (toim.): *The Postmodern Turn. New Perspectives on Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 229–241.
- Browning, Gary K. (2005) A Globalist Ideology of Post-Marxism? Hardt and Negri's *Empire*. *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 8 (2): 193–208.
- Cameron, Angus & Palan, Ronen (2004): *The Imagined Economies of Globalization*. London: Sage.

- Carver, Terrell (2006): Less than Full Marx. *Political Theory* 34 (3): 351–356.
- Castells, Manuel (2000): *The Rise of the Network Society*. 2nd Ed. Oxford: Blackwell.
- Castells, Manuel (2000a): *The End of Millennium*. 2nd Ed. Oxford: Blackwell.
- Castells, Manuel (2004): *The Power of Identity*. 2nd Ed. Oxford: Blackwell.
- Cerny, Philip (2000): Structuring the political arena: Public goods, states and governance in a globalizing world. Teoksessa Ronen Palan (toim.): *Global Political Economy. Contemporary theories*. London: Routledge, 21–35.
- Dale, Roger (2006): From comparison to translation: extending the research imagination? *Globalisation, Societies and Education* 4 (2): 179–192.
- Featherstone, Mike & Lash, Scott (1995): Globalization, Modernity and the Spatialization of Social Theory: An Introduction. Teoksessa Mike Featherstone, Scott Lash & Roland Robertson (toim.): *Global Modernities*. London: Sage, 1–24.
- Fraser, Nancy & Nicholson, Linda (1994): Social criticism without philosophy: An encounter between feminism and postmodernism. Teoksessa Steven Seidman (toim.): *The Postmodern Turn. New Perspectives on Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 242–261.
- Friedman, Jonathan (1995): Global System, Globalization and the Parameters of Modernity. Teoksessa Mike Featherstone, Scott Lash & Roland Robertson (toim.): *Global Modernities*. London: Sage, 69–90.
- Friedmann, John (2000): Reading Castells: *Zeitdiagnose* and social theory. *Environment and Planning D: Society and Space*, 18 (1): 111–120.
- Fukuyama, Francis (1992): *Historian loppu ja viimeinen ihminen*. Porvoo: WSOY.
- Gane, Nicholas (2001): Chasing the 'Runaway World': The Politics of Recent Globalization Theory. *Acta Sociologica* 44 (1): 81–89.
- Gaonkar, Dilip Parameshwar (2002): Toward New Imaginaries: An Introduction. *Public Culture* 14(1): 1–19.
- Garland, David (2001): *The Culture of Control*. Oxford: Oxford University Press.
- Giddens, Anthony (1990): *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony (1995): Elämää jälkitraditionaalisessa yhteiskunnassa. Teoksessa Ulrich Beck & Anthony Giddens & Scott Lash: *Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio*. Tampere: Vastapaino, 83–152.
- Giddens, Anthony (1999): *Runaway World*. London: Profile Books.
- González-Vélez, Mirerza (2002): Assessing the Conceptual Use of Social Imagination in Media Research. *Journal of Communication Inquiry* 26 (4): 349–353.
- Hardt, Michael & Negri, Antonio (2005): *Imperiumi*. Helsinki: WSOY.
- Hardt, Michael & Negri, Antonio (2005a): *Multitude*. London: Penguin Books.
- Heiskala, Risto (2004): Informationaalinen vallankumous, verkko ja identiteetti: Manuel Castellsin *Informaation ajan* kritiikki. Teoksessa Keijo Rahkonen (toim.): *Sosiologisia nykykeskusteluja*. Tampere: Gaudeamus, 40–63.

- Heiskala, Risto (2006): Sosiaaliset innovaatiot ja hegemonisten mallien muutokset: kuinka tulkita Suomen 1990-luvun murrosta? Teoksessa Risto Heiskala & Eeva Luhtakallio (toim.): *Uusi jako. Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta?* Helsinki: Gaudeamus, 202–217.
- Held, David (2003): The Changing Structure of International Law: Sovereignty Transformed? Teoksessa David Held & Anthony McGrew (toim.): *The Global Transformations Reader*. 2nd Ed. Cambridge: Polity Press, 162–176.
- Held, David & McGrew, Anthony & Goldblatt, David & Perraton, Jonathan (1999): *Global Transformations. Politics, Economics and Culture*. Cambridge: Polity Press.
- Hesmondhalgh, David (2002): *The Cultural Industries*. London: Sage.
- Hesmondhalgh, David (2006): New imperialisms, cultural and otherwise. Paperi esitetty Mediatutkimuksen päivillä, Helsinki, 3.–4.2.2006.
- Hobson, John M. (2005): Deconstructing Rosenberg's 'Contribution to the Critique of Global Political Economy': A (re)view from a non-Eurocentric bridge of the world. *International Politics* 42 (3): 372–380.
- Hoogvelt, Ankie (2001): *Globalization and the Postcolonial World*. 2nd Ed. Basingstoke: Palgrave.
- Huntington, Samuel P. (1996): *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster.
- Innis, Harold A. (1972): *Empire and Communications*. Toronto: University of Toronto Press.
- Jameson, Fredric (1984): Foreword. Teoksessa Jean-François Lyotard: *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Manchester: Manchester University Press, vii–xxi.
- Kantola, Anu (2006): Suomea trimmaamassa: suomalaisen kilpailuvaltion sanastot. Teoksessa Risto Heiskala & Eeva Luhtakallio (toim.): *Uusi jako. Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta?* Helsinki: Gaudeamus, 156–178.
- Kellner, Douglas (1998): Zygmunt Bauman's Postmodern Turn. *Theory, Culture & Society* 15 (1): 73–86.
- Kien, Grant (2004): Culture, State, Globalization: The Articulation of Global Capitalism. *Cultural Studies ↔ Critical Methodologies* 4 (4): 472–500.
- Kilminster, Richard (1997): Globalization as an Emergent Concept. Teoksessa Alan Scott (toim.): *The Limits of Globalization*. London: Routledge, 257–283.
- Kirkpatrick, Jeane J. (1996): The Modernizing Imperative. Teoksessa Samuel P. Huntington et al.: *The Clash of Civilizations? The Debate*. New York: Foreign Affairs, 50–53.
- Kofman, Eleonore (2003): Political Geography and Globalization As We Enter the Twenty-first Century. Teoksessa Eleonore Kofman & Gillian Youngs (toim.): *Globalization: Theory and Practice*. 2nd Ed. London: Continuum, 17–31.
- Korten, David C. (1997): *Maailma yhtiöiden vallassa*. Helsinki: Like.
- Latouche, Serge (1996): *The Westernization of the World*. Cambridge: Polity Press.
- Lawson, George (2005): Rosenberg's Ode to Bauer, Kinkel and Willich. *International Politics* 42 (3): 381–389.
- Lechner, Frank J. & Boli, John (2005): *World Culture*. Oxford: Blackwell.
- Low, Murray & Barnett, Clive (2000): After globalisation. *Environment and Planning D: Society and Space*, 18 (1): 53–61.

- Lyotard, Jean-François (1984): *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Manchester: Manchester University Press.
- McGowan, Francis (1999): Globalisation, regional integration and the state. Teoksessa Martin Shaw (toim.): *Politics and Globalisation. Knowledge, ethics and agency*. London: Routledge, 55–69.
- McMichael, Philip (2000): Globalisation: trend or project? Teoksessa Ronen Palan (toim.): *Global Political Economy*. London: Routledge, 100–113.
- Meyer, John W. & Boli, John & Thomas, George M. & Ramirez, Francisco O. (1997): World Society and the Nation-State. *American Journal of Sociology* 103 (1): 144–181.
- Mills, C. Wright (1990): *Sosiologinen mielikuvitus*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Mirchandani, Rekha (2005): Postmodernism and Sociology: From the Epistemological to the Empirical. *Sociological Theory* 23 (1): 86–115.
- Nash, Kate (2001): The 'Cultural Turn' in Social Theory: Towards a Theory of Cultural Politics. *Sociology* 35 (1): 77–92.
- Noro, Arto (2004): Aikalaisdiagnoosi: sosiologisen teorian kolmas lajityyppi? Teoksessa Keijo Rahkonen (toim.): *Sosiologia nykykeskusteluja*. Tampere: Gaudeamus, 19–39.
- Novelli, Mario (2006): Imagining research as solidarity and grassroots globalisation: a response to Appadurai (2001). *Globalisation, Societies and Education* 4 (2): 275–286.
- Ortiz, Renato (1996): Otro territorio. *Antropología: revista de pensamiento antropológico y estudios etnográficos* 12 (Octubre 1996): 5–21.
- Paasi, Anssi (1999): Boundaries as Social Processes: Territoriality in the World of Flows. Teoksessa David Newman (toim.): *Boundaries, Territory and Postmodernity*. London: Frank Cass, 69–88.
- Pieterse, Jan Nederveen (1995): Globalization as Hybridization. Teoksessa Mike Featherstone, Scott Lash & Roland Robertson (toim.): *Global Modernities*. London: Sage, 45–68.
- Preston, Paschal (2005): Globalization, Imperialism & Communication Studies: From the MacBride Report to World Summit on the "Information Society". *Javnost – The Public* 12 (3): 31–46.
- Raumolin, Jussi (1999): Mitä on globalisaatio? *Maailmanpyörä* 6 (1): 3–7.
- Ritzer, George (1998): *The McDonaldization Thesis*. London: Sage.
- Rizvi, Fazal (2006): Imagination and the globalization of educational policy research. *Globalisation, Societies and Education* 4 (2): 193–205.
- Robertson, Roland (1992): *Globalization: Social Theory and Global Culture*. London: Sage.
- Robertson, Roland (1995): Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity. Teoksessa Mike Featherstone, Scott Lash & Roland Robertson (toim.): *Global Modernities*. London: Sage, 25–44.
- Robertson, Roland (2001): Globalization Theory 2000+: Major Problematics. Teoksessa George Ritzer & Barry Smart (toim.): *Handbook of Social Theory*. London: Sage, 458–471.
- Robertson, Roland & Khondker, Habib Haque (1998): Discourses of Globalization. Preliminary Considerations. *International Sociology* 13 (1): 25–40.

- Robertson, Susan L. (2006): Absences and imaginings: the production of knowledge on globalisation and education. *Globalisation, Societies and Education* 4 (2): 303–318.
- Robinson, William I. (2004): *A Theory of Global Capitalism*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Rosenberg, Justin (2000): *The Follies of Globalisation Theory*. London: Verso.
- Rosenberg, Justin (2005): Globalization Theory: A Post Mortem. *International Politics* 42 (1): 2–74.
- Sassen, Saskia (2000): Spatialities and Temporalities of the Global: Elements for a Theoretization. *Public Culture* 12 (1): 215–232.
- Saukko, Paula (2003): *Doing Research in Cultural Studies*. London: Sage.
- Scholte, Jan Aart (1999): Globalisation: prospects for a paradigm shift. Teoksessa Martin Shaw (toim.): *Politics and Globalisation. Knowledge, ethics and agency*. London: Routledge, 9–22.
- Scholte, Jan Aart (2002): *What Is Globalization? The Definitional Issue – Again*. CSGR Working Paper 109/02. Centre for the Study of Globalisation and Regionalisation, University of Warwick. (Työpaperi luettavissa osoitteessa <http://www.csgr.org>. Haettu 20.6.2006.)
- Scholte, Jan Aart (2005): Premature Obituaries: A Response to Justin Rosenberg. *International Politics* 42 (3): 390–399.
- Scott, Alan (1997): Introduction: Globalization: social process or political rhetoric? Teoksessa Alan Scott (toim.): *The Limits of Globalization*. London: Routledge, 1–22.
- Seidman, Steven (1994): Introduction. Teoksessa Steven Seidman (toim.): *The Postmodern Turn. New Perspectives on Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press. 1–23.
- Seidman, Steven (1994a): The end of sociological theory. Teoksessa Steven Seidman (toim.): *The Postmodern Turn. New Perspectives on Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 119–139.
- Shaw, Martin (2000): Historical sociology and global transformation. Teoksessa Ronen Palan (toim.): *Global Political Economy. Contemporary Theories*. London: Routledge, 229–241.
- Sklair, Leslie (2002): *Globalization: Capitalism & Its Alternatives*. Oxford: Oxford University Press.
- Spybey, Tony (1996): *Globalization and World Society*. Cambridge: Polity Press.
- Stammers, Neil (1999): Social movements and the challenge to power. Teoksessa Martin Shaw (toim.): *Politics and Globalisation. Knowledge, ethics and agency*. London: Routledge, 73–88.
- Steger, Manfred B. (2005): *Globalism: Market Ideology Meets Terrorism*. 2nd Ed. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Steger, Manfred B. (2005a): Ideologies of globalization. *Journal of Political Ideologies* 10 (1): 11–30.
- Street, John (1997): 'Across the Universe'. The limits of global popular culture. Teoksessa Alan Scott (toim.): *The Limits of Globalization*. London: Routledge, 75–89.
- Taylor, Charles (2002): Modern Social Imaginaries. *Public Culture* 14 (1): 91–124.

- Therborn, Göran (1995): Routes to/through Modernity. Teoksessa Mike Featherstone, Scott Lash & Roland Robertson (toim.): *Global Modernities*. London: Sage, 124–139.
- Tomlinson, John (1999): *Globalization and Culture*. Cambridge: Polity Press.
- Touraine, Alain (1998): Culture Without Society. *Cultural Values* 2 (1): 140–157.
- Touraine, Alan (2003): The Decline of the Social. *Comparative Sociology* 2 (3): 463–474.
- Turner, Bryan S. (2001): Cosmopolitan Virtue: On Religion in a Global Age. *European Journal of Social Theory* 4 (2): 131–152.
- Vuolteenaho, Jani (2002): ”Uusia sanoja, uusia maailmoja”: tekstuaalisuus, sosiaalisesti tuotettu tila ja maantieteen kulttuurinen käänne. *Terra* 114 (4): 237–252.
- Väyrynen, Raimo (2001): *Globalisaatiokritiikki ja kansalaisliikkeet*. Helsinki: Gaudeamus.
- Wagner, Peter (2001): *A History and Theory of the Social Sciences*. London: Sage.
- Wallerstein, Immanuel (1991): *Unthinking Social Science*. Cambridge: Polity Press.
- Wallerstein, Immanuel (2004): *World-Systems Analysis: An Introduction*. Durham: Duke University Press.
- Waterman, Peter (1999): The Brave New World of Manuel Castells: What on Earth (or in the Ether) is Going On? *Development and Change* 30 (2): 357–380.
- Waters, Malcolm (2001): *Globalization*. 2nd edition. London: Routledge.
- Williams, Lincoln & Sewpaul, Vishanthie (2004): Modernism, Postmodernism and Global Standards Setting. *Social Work Education* 23 (5): 555–565.